

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК

МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ФІЛОСОФІЯ, КУЛЬТУРОЛОГІЯ, СОЦІОЛОГІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Засновано у 2011 р.

ВИПУСК 26

КИЇВ

2023

УДК 3(05)

Вісник Маріупольського державного університету
Серія: Філософія, культурологія, соціологія
Збірник наукових праць
Видається двічі на рік
Заснований у 2011 р.
Видання включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus International» (Польща)

Затверджено до друку Вченою радою МДУ від 26.12.2023

Вісник МДУ. Серія: Філософія. Культурологія. Соціологія включено до Переліку наукових фахових видань України з галузі науки – культурологія (наказ МОН України № 735 від 29.06.2021 р.) з присвоєнням категорії «Б».

Редакційна колегія серії:

Відповідальний редактор – д. культурології, проф. Ю. С. Сабадаш
Заступник відповідального редактора (Культурологія) – доц., засл. прац. культ. України Ю.М. Нікольченко
Заступник відповідального редактора (Соціологія) – д. соц. н., проф. Н. І. Глебова
Відповідальний секретар – к. і. н., доц. О. О. Демідко
Редактор англійських текстів – ст. викладач Ю. С. Золотько

Члени редакційної колегії: д. філос. н., проф. В. А. Личковах, д. філос. н., проф. О. П. Поліщук, д. філос. н., проф. Р. Сапенко (Республіка Польща), к. філос. н. доц. А. М. Тормахова, д. філос. н., проф. К. Б. Шадманов (Узбекистан), д. культурології, доц. Н. А. Жукова (Республіка Польща), проф. Я. Курчевський (Республіка Польща), д. і. н., проф. В. Ф. Лисак, доц. к. філ. н., доц. С. М. Сороко (Республіка Білорусь); д. філос. н., проф. П. Ю. Саух, д. культурології, проф. П. Е. Герчанівська, д. культурології, проф. О. М. Гончарова, д. культурології, доц. С. І. Дичковський, д. культурології, доц. Н. А. Жукова, д. культурології, проф. К. В. Кислюк, д. культурології, доц. О. С. Колесник, д. культурології, проф. О. В. Кравченко, д. культурології, проф. О. В. Овчарук, д. культурології, проф. І. В. Петрова, д. культурології, проф. О. А. Степанова, к. культурології, доц. К. А. Гайдукевич, к. культурології, доц. С. А. Панченко, к. культурології, доц. Л. О. Поліщук, д. соц. н., проф. Н. І. Глебова, к. соц. н., доц. О. С. Зубченко, к. соц. н., доц. В. В. Кузьмін, д. соц. н., проф. І. С. Нечитайло, к. соц. н., доц. А. Г. Стадник, д. соц. н., проф. М. В. Туленков, д. філос. н., к. соц. н., проф. О. В. Ходус, д. соц. н., проф. В. М. Щербина.

Засновник Маріупольський державний університет
02000, м. Київ, вулиця Преображенська, 6
тел: +380-50-016-72-17 e-mail:
visnykculturology@mdu.in.ua
Web-page: www.visnyk-culturology.mdu.in.ua

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації.
(Серія КВ №17804-6654Р від 24.05.2011)

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК №4930 від 07.07.2015

© МДУ, 2023

ЗМІСТ

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

Афанасьєва Н.С. ВИДОВА ПОШТІВКА ЯК НОВИЙ ВИД КОРЕСПОНДЕНЦІЇ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ЗАГАЛЬНОСВІТОВИЙ ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ КУЛЬТУРНИЙ ПРОГРЕС.....	5
Демідко О.О. ТЕАТРИ НАДАЗОВ'Я В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....	12
Кислюк К. В. ВИСВІТЛЕННЯ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ У ДОСЛІДНИЦЬКИХ СТАТТЯХ З МІЖНАРОДНИХ НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗ SCOPUS та WEB of SCIENCE ЗА 2023 рік.....	21
Сабадаш Ю.С., Нікольченко Ю.М. ПРОБЛЕМИ НАУКОВО-ЕКСПОЗИЦІЙНОЇ РОБОТИ МУЗЕЇВ У НАВЧАЛЬНІЙ ДИСЦИПЛІНІ «МУЗЕЄЗНАВСТВО» ДЛЯ СТУДЕНТІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «КУЛЬТУРОЛОГІЯ, ОРГАНІЗАЦІЯ КУЛЬТУРНО-ДОЗВІЛЛЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ» МАРИУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ (М. КИЇВ).....	31
Шумейко Л.М. СИНЕРГЕТИЧНІ ПРИНЦИПИ В МИСТЕЦЬКІЙ ОСВІТІ.....	41

СОЦІОЛОГІЯ

Баршацька Г. Ю., Щербина В. В. ЦІННІСНИЙ АСПЕКТ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО СТУДЕНТА В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ.....	51
Гудима І. П., Неровна Н.Ю. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ ПІСЛЯ ПОЧАТКУ ПОВНОМАСШТАБНОГО РОСІЙСЬКОГО ВТОРГНЕННЯ	57
Зоська Я.В., Бабенко В.В. СВІТОВИЙ ДОСВІД СЕКСУАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ	64
Стадник А. Г. А. Е. Бородай ВИМУШЕНА МІГРАЦІЯ УКРАЇНЦІВ В НАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ: ДЕМОГРАФІЧНІ НАСЛІДКИ.....	73
Стадник А.Г. Поладянц П. М. СОЦІАЛЬНА ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНЦІВ ПІСЛЯ ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ ЗА КОРДОН (НА ПРИКЛАДІ ГРУЗІЇ)	81
Стадник О.Ф., Іванець Т.М., Істомін О.В. ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙНЯТТЯ ПРИЙМАЮЧИМИ ГРОМАДАМИ ВПО В МЕЖАХ МІГРАЦІЙНИХ ХВИЛЬ 2014 ТА 2022 РОКІВ: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ.....	86
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	94
ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ	98
КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ	106

CONTENTS

CULTURAL STUDIES

Afanasieva N. SPECIES POSTCARD AS A NEW TYPE OF POSTAL ITEM AND ITS IMPACT ON GLOBAL AND REGIONAL CULTURAL PROGRESS	5
Demidko O. THEATER'S OF THE NADZOVYA REGION DURING THE SECOND WORLD WAR.....	12
Kysliuk K. COVERAGE OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR IN RESEARCH ARTICLES FROM THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC DATABASES SCOPUS and WEB of SCIENCE for 2023	21
Sabadash J., Nikolchenko J. PROBLEMS OF THE SCIENTIFIC AND EXHIBITION WORK OF MUSEUMS WITHIN THE EDUCATIONAL DISCIPLINE «MUSEUM SCIENCES» FOR STUDENTS OF THE SPECIALTY «CULTUROLOGY, ORGANIZATION OF CULTURAL AND LEISURE ACTIVITIES» OF MARIUPOL STATE UNIVERSITY (Kyiv)	31
Shumeiko L. SYNERGISTIC PRINCIPLES IN ART EDUCATION	41

SOCIOLOGY

Barshatska G., Shcherbina V. THE VALUABLE ASPECT OF THE FORMATION OF UKRAINIAN STUDENTS IN THE INFORMATION SPACE.....	51
Gudyma I., Nerovna N. PECULIARITIES OF THE DEVELOPMENT OF CIVIL SOCIETY IN UKRAINE AFTER THE BEGINNING OF THE FULL-SCALE RUSSIAN INVASION.....	57
Zoska Y., Babenko V. GLOBAL TRENDS IN SEXUALITY EDUCATION OF SCHOOLCHILDREN.....	64
Stadnyk A., Borodai A. FORCED MIGRATION OF UKRAINIANS AS A RESULT OF THE ARMED AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION AGAINST UKRAINE: DEMOGRAPHIC CONSEQUENCES	73
Stadnyk A., Poladiants P. SOCIAL INTEGRATION OF UKRAINIANS AFTER FORCED MIGRATION ABROAD (ON THE EXAMPLE OF GEORGIA).....	81
Stadnik O., Ivanets T., Istomin O. PECULIARITIES OF PERCEPTION OF IDPS BY HOST COMMUNITIES WITHIN THE MIGRATION WAVES OF 2014 AND 2022: A COMPARATIVE ANALYSIS.....	86
INFORMATION ABOUT THE AUTHORS	96
REQUIREMENTS FOR THE SCIENTIFIC PAPERS FOR PUBLICATION IN THE COLLECTION OF RESEARCH PAPERS	98
BOOK SHELF.....	106

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК 7.038.532
ORCID.ORG/0009-0003-3005-5619

Н.С. Афанасьєва

ВИДОВА ПОШТІВКА ЯК НОВИЙ ВИД КОРЕСПОНДЕНЦІЇ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ЗАГАЛЬНОСВІТОВИЙ ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ КУЛЬТУРНИЙ ПРОГРЕС

У статті розглянуто процес виникнення поштівки та введення видових листів у поштовий обіг. Описано перші спроби створення та застосування нового виду кореспонденції у різних країнах, зокрема у Франції, Великобританії, Німеччині, Австрії, Сполучених Штатах Америки. Наведено приклади «прототипів» листівки: виробу француза Демезона, новорічні картки британця Добсона, національна «картка» Великобританії тощо. Окреслено основні історичні епізоди з реформування поштової справи, змінення виду поштових відправлень. Досліджено законодавчі аспекти (1860-1870-ті роки), які вплинули на введення в обіг та затвердження вигляду листів відкритого типу.

Наголошено на композиційних особливостях відкритих листів. Розглянуті основні елементи перших видових поштівок, зокрема розділення на обороті (до 1904 року та після), написи та наддрукування тощо.

Зазначено, що розміщення фотографії на поштових картках стало кульмінацією розвитку поштівки, яка пройшла шлях від «нарізаних шматків картону» до фотодокументального джерела. Відмічено, що листівка наприкінці XIX – на початку XX століття стала не тільки засобом передачі інформації, а й інструментом для дослідження складних історико-культурних процесів, історії національного розвитку та розвитку регіонів, урбаністичних ландшафтів та соціальних феноменів.

Ключові слова: листівка, поштова картка, фотодокументальні джерела.

DOI 10.34079/2226-2830-2023-13-26-5-11

Постановка проблеми. Поштова картка, в особливості видова фотодокументальна листівка, одночасно є джерелом для дослідження історії та культури українського міста, а також самостійним антикварним предметом, що потребує фахового опрацювання з подальшою музеєфікацією. Не дивлячись на це, історія виникнення листівки у світі, в Україні, а в особливості на регіональному рівні – залишається малодослідженим питанням.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сьогодні, ретроспективні огляди процесу розвитку відкритого листа представлені переважно на форумах для філокартистів, сайтах аукціонів тощо. Більшість із наукових досліджень, які висвітлюють особливості розвитку поштової картки пов'язані переважно із поліграфічними, дизайнерськими особливостями відкритого листа та його впливом на подальших розвиток друкарської діяльності.

Мета статті – дослідити процес розвитку поштової картки XVII-XIX століттях, визначити передумови введення відкритого листа у поштовий обіг.

Виклад основного матеріалу. Виникнення поштової картки та активне введення її у поштовий обіг було кроссекторальним досягненням – цьому сприяв розвиток точних наук (у першу чергу хімії та фізики), які в свою чергу повпливали

згодом на друкарське мистецтво та розвиток фотографії. Розповсюдження листівки та її затребуваність у світі були викликані активним розвитком міжнародних відносин та економіки, посиленням міжнародних зв'язків, а також, беззаперечно, розвитком писемності серед громадян.

Важко визначити, чию поштівку вважати першою, адже спроби створити новий вид кореспонденції робили одразу декілька країн, серед яких Франція, Великобританія, Німеччина, Австрія, Сполучені Штати Америки та інші.

Наприклад, ще у 1777 році, французький гравер Демезон, опублікував у Парижі листки із вітаннями, які можна було вирізати та надіслати місцевою поштою (World Postcard Day, n.d.).

Крім цього, зустрічається згадка про британця Добсона, який у 1794 році, надіслав поштою зображення родини навколо ялинки – своєрідне привітання із Новим роком. Через рік, подібні картки він виготовив невеликим тиражем та розіслав вже у більшій кількості (Галькевич та Гутник, 2016).

Пошта Великобританії лише у 1840 році випустила у продаж спеціально оформлені конверти та папірці для листів – це були перші у світі канцелярські вироби, які були випущені поштовим відомством. На конверті була намальована Британія в образі жінки, яка надсилає послання всьому світові. На зображенні, у її ніг лежить лев – один із державних символів, який символізує міць та могутність країни. Це був перший вид канцелярії, який виник за ініціативою поштового відділення, а не приватної особи. Не дивлячись на підтримку з боку держави, листівка Малреді (на честь художника, який займався ілюструванням) так і не стала популярним видом кореспонденції. Вже наступного року, декоровані конверти замінили на однотонні (World Postcard Day, n.d.).

Ці епізоди можна вважати спробою не просто створити новий формат кореспонденції, а й реформувати поштову справу, змінити вид поштових відправлень, зробити відправлення художнім виробом, унікальним приватним, або навіть національним виробом.

Проте, якщо інші випадки вважались «прототипами листівок», найстаріша відома на сьогодні поштівка, з'явилась у Великобританії. У 1840 році, британському письменнику Теодору Хуку була надіслана листівка, на якій були зображені працівники пошти, які власноруч пишуть листи, аби продати якнайбільше марок.

Скоріше за все, автором цього «послання» був сам літератор, який був відомий гумористичними розіграшами. У 2002 році, ця карикатура була продана як найстаріша у світі листівка за рекордною вартістю - більше 30 тисяч фунтів стерлінгів (BBC News, 2002)

В свою чергу у Сполучених Штатах Америки, було заборонено надсилати листівки, виготовлені власноруч. 27 лютого 1861 року, Конгресом США був прийнятий закон, який знімав таку заборону. Одразу після цього, з'явився перший патент на авторську поштову листівку. Її автором був американський друкар Джон Чарльтон (Smithsonian Institution Archives, n.d.).

На вигляд перша запатентована листівка виглядала як звичайний прямокутник із декорованими полями та місцем для сповіщення. Поширення листівка Чарльтона отримала трохи згодом.

В черговий раз підняли питання про необхідність створення нового формату кореспонденції на 5-й поштовій конференції, 30 листопада 1865 року у місті Карлсруе (Німеччина). Тоді генеральний директор пошти Германської імперії Генріх фон Штефан, запропонував створити поштовий листок відкритого типу. За його думкою, це дозволило б скоротити витрати на папір та конверти, а відповідно і знизити вартість відправлення. Проте, така ініціатива не була прийнята. Протягом наступних двох років, з'явилися ще декілька схожих пропозицій до Головного поштамту Берліна.

Перша від книгарні Фрідлейна на дозвіл видання універсальної поштової картки, друга від лейпцигської фірми «Пардубіц». Остання пропонувала до випуску універсальну «кореспонденткарту»: на одному боці залишався вільний простір для адреси, а на іншому пропонувалось розмістити тридцять фраз на різні випадки життя — із вітаннями, короткими сповіщеннями, скорботою тощо. Відправник мав змогу обрати необхідний текст та закреслити інший.

Такі ініціативи були не випадковими. Листи часто писали за конкретними приводами, які частіше за все були однаковими – дні народження, смерть, привітання зі святами тощо. Перевагою пропозиції «30-фразної» поштівки було ще й те, що такі картки за поштовим регламентом від 2 листопада 1867 року визнавались не листом, а друкованою продукцією і повинні були би сплачуватись не за стандартним поштовим тарифом, а за низькою бандерольною таксою (Файнштейн, 1976, с. 13).

Реальні зміни у поштовій справі сталися у 1869 році в Австро-Угорщині, коли австрійська пошта використала на практиці рекомендації професора економіки Емануеля Германа. Він відзначав, що послання, які надсилаються поштою, частіше за все дуже короткі за змістом, а час та зусилля, які витрачаються на їх поштове оформлення, їм непропорційні. Свою пропозицію з вирішення цієї проблеми він виклав у віденській газеті *Neue Freie Presse*. У своїй статті він висказав припущення, що для коротких повідомлень, було б доцільним створити більш дешевий метод ведення кореспонденції, які б не вимагали окремих витрат на конверти та папір тощо (*Neue Freie Presse*, 1869).

Австрійська пошта застосувала рекомендації Емануеля Германа з невеликими змінами. Відповідно до його пропозиції, відкритий лист мав містити обмеження на кількість слів, проте австро-угорський уряд відстоював і свої інтереси: для точного підрахунку кількості слів, треба було би збільшувати штат поштових контор, що було не вигідним.

Так, 1 жовтня 1869 року обіг був введений невеличкий прямокутний листок (розміром 83x123 мм) з місцем для адреси та короткого повідомлення на звороті. В правому куті такого листка було відтиснута поштова марка, що коштувало в два рази менше за звичайну наклеєну.

Таким чином, перший відкритий лист був виданий та затверджений в Австро-Угорщині. В свою чергу, Генріх фон Стефан ставши директором германської пошти, у червні 1870 року ввів в обіг власні «кореспондентські картки» вартістю від 1 гроша до 3 крейцерів. У наказі від 6 червня 1870 року він сповіщав про їх вільний обіг без додаткових доплат на всій території, де знаходились північно-германські поштові відділення, а також в південно-німецькі штатах Австрії та Люксембурзі (Файнштейн, 1976, с. 14).

В цьому ж році, в Сполучених Штатах повернулись до ініціативи приватного виготовлення відкритих листів. Засновник першої компанії-виробника конвертів, винахідник грифеля та ластика Хаймен Ліпман у 1870 році фактично зайнявся перевиданням листівки, запатентованої Джоном Чарльтоном.

Згодом поодинокі випадки друку листівок ставали все частішими. В підсумку, 8 червня 1872 року Конгрес Сполучених Штатів прийняв закон, який регламентував державне виробництво поштових карток.

Перша листівка, розроблена поштовим відомством США, була випущена 1 травня 1873 року. Як і в інших країнах, один бік листівки призначався для повідомлення, а інший – для адреси одержувача. За законом, урядові листівки були єдиними листівками, на яких дозволялось розміщувати напис «поштова картка». Приватним видавцям, як і раніше, дозволялося друкувати листівки, але їх було надсилати поштою вдвічі дорожче, ніж поштівки державного виробництва (2 центи

замість 1) (Smithsonian Institution Archives, n.d.). Звісно, поібними механізмами держава спонукала відправників купувати відкриті листи у поштовому відомстві, а не приватних книгарнях та типографіях.

В цей час, розвиток французької листівки був повністю продиктований потребами населення. Під час франко-прусської війни 1870-1871 років, потреба у листуванні різко зросла, переважно через військових, які знаходились далеко від дому. Значна частина французької армії (близько 40 тисяч солдатів), розміщувалась у невеличкого міста Сілле-ле-Гільом в Бретані. Конвертів та папіру вкрай не вистачало. Тоді книготоргівельник Леон Бенардо почав продавати клієнтам залишки брестольського картону, який використовувався для книжкових обкладинок. Нарізані шматки він продавав у власній книгарні. Частина картону була розмальована солдатськими малюнками та карикатурами, які стали прототипами його власних ілюстрованих відкритих листів.

Леон Бенардо розробив патріотичну ілюстрацію, створив літографію та зробив її відтиски на шматках картону. Листівка була тематичною, з чіткою прив'язкою до місцевості, про що сповіщав надрукований текст: «Війна 1870 року. Табір Конлі. Сувенір народної оборони. Армія Бретані. Честь сім'ї. Вільна батьківщина. Перша серія отримала великий успіх, тому книготорговець незабаром взявся за створення наступної поштівки яка була присвячена французській армії та флоту. Загалом, під авторством Бенардо було створено вісім листівок, у декілька тиражів (Файнштейн, 1976, с. 15).

Проект введення відкритого листа в Російській імперії був представлений 23 жовтня 1870 року, проте лише через півроку, у червні 1871 року були затверджені (а 1 січня 1872 року почали діяти) «Тимчасові постанови поштової частини», які передбачали введення в поштовий обіг відкритих листів (Файнштейн, 1976, с. 15-16). В останній чверті XIX століття поштівки на території Російської імперії переважно були імпортованими. Перші зразки вітчизняної друкованої кореспонденції стали з'являтися завдяки діяльності Опікунського комітету сестер Червоного Хреста (Спільнота Святої Євгенії, Петербург). В свою чергу, деякі листівки, видані на сучасній території України, датуються 1895-1896 роками (Давидова, 2019, с. 221-222).

Поступово, надруковані зображення починають з'являтися на поштових листках по всьому світі. Головним завданням видавців було розташовувати їх так, щоб на лицьовій стороні поряд із малюнком або фотографією залишалось місце для кореспонденції, адже на зворотньому боці дозволено було розміщувати лише адресу. Про це сповіщав особливий напис. Наприклад, на листівках, які друкувались наприкінці XIX-на початку XX століття у Приазов'ї, застережливий напис звучав так: «На этой стороне пишется только адрес. – Côté réservé exclusivement à l'adresse».

Відкритий лист, який спочатку сприймався ворожо, поступово ставав все більше популярним і затребуваним. У 1874 році у Всесвітньому поштовому конгресі (м. Берн, Швейцарія) взяли участь 22 країни. У підсумку, була підписана поштова конвенція та заснований загальний Поштовий союз (який у 1878 році був перейменований на Всесвітній поштовий союз) (Міронова, 2010, с. 17).

Після цього, усі поштівки мали його резолюцію: на зворотньому боці листівок розміщували напис однією або декількома мовами. Листівки Російської імперії, зокрема ті, які видавались в Приазов'ї, містили текст російською та французькою мовою: «ВСЕМИРНЫЙ ПОЧТОВЫЙ СОЮЗЪ. РОССИЯ. UNION POSTALE. UNIVERSELLE.RUSSIE».

Впродовж 1870-80-х років листівки друкувались повсякмісно, кожна держава Всесвітнього поштового союзу, випускала власні серії. Найвідоміша серед філокартистів – у стилі «грюс» (Привіт з). Поштівки такого типу почали з'являтися у

країнах Європи наприкінці XIX століття. Їм характерні особливі написи — Gruss Aus (переказ привітань з конкретного міста, наприклад: Gruss aus Konigsberg, Gruss aus Magdeburg тощо).

Такі листівки були вигідні усім: для написання повідомлення подібні поштівки мали багато вільного місця, надрукований напис Gruss aus (Привіт з) сповіщав про місце перебування відправника, часто листи з такої серії замовляли готелі та ресторани у якості реклами. Крім цього, варто зазначити, що стиль «грюс» переважно мультивидовий (на одній листівці розміщувалось одразу декілька фотографій) – це дозволяло фотохудожникам проявити майстерність колажування і декорування (Unc.ua, 2019).

Загалом, відтепер як на відкритих листах почали розміщувати фотографію, поштівка значно розширила коло свого застосування. Пізніше, її почали виокремлювати як важливе візуальне історичне джерело для дослідження історії міста, його соціальних та культурних особливостей. Наприклад, на сьогодні, фотолистівка залишається часто єдиним джерелом для дослідження втраченої архітектурної спадщини (Азарова, 2018, с. 59).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, фотографія починає з'являтися на відкритих листах у 90-х роках XIX століття. Це стає кульмінацією розвитку поштівки, яка проходить шлях від «нарізаних шматків картону» до фотодокументального джерела.

Кореспонденція відтепер стає не просто засобом передачі інформації, а допомагає історикам, етнографам, культурологам вивчати складні історико-культурні процеси, історію розвитку міст та регіонів, особливості життя місцевого населення.

Окреслені особливості розвитку поштової картки є підґрунтям для подальшого дослідження відкритого листа як окремого фотодокументального джерела дослідження культури та урбаністики України, а також окремих її регіонів.

Бібліографічний список

- Азарова, К., 2018. Образ українського міста на поштових картках кінця XIX – початку XX ст.: постановка проблеми. В: *XIV Харківські студентські філософські читання: до 230-річчя Артура Шопенгауера* : матеріали міжнародної наукової конференції студентів та аспірантів, Харків, 17 травня 2018 р. Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, с. 59–61. Доступно: <http://philosophy.karazin.ua/ua/kafedra/staff_tpf/visnyk/XIV_chytannya.pdf#page=59> (Дата звернення 31.08.2023).
- Галькевич, Т. А. та Гутник, Л. М., 2016. *Листівка*. В: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. (редкол.). *Енциклопедія Сучасної України*. К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. Т. 17. Доступно: <<https://esu.com.ua/article-55009>> (Дата звернення 31 серпня 2023).
- Давидова, К. О., 2019. Розвиток привітальної листівки кінця XIX – початку XX століття в загальноєвропейському контексті. *Вісник КНУКіМ. Серія Мистецтвознавство*, 40, с. 219–227. DOI: <https://doi.org/10.31866/2410-1176.40.2019.172707>
- Міронова, І., 2010. Роль поштових закладів у європейській інтеграції України XIX ст. *Історія. Наукові праці*, 120(107), с. 17. Доступно: <<http://history.chdu.edu.ua/article/view/69078/64204>> (Дата звернення 31.08.2023).
- Файнштейн, Э. Б., 1976. *В мире открытки*. М. : Планета.
- BBC News, 2002. *Oldest postcard sells for £31,750* [online] Available at: <<http://news.bbc.co.uk/1/hi/uk/1862284.stm>> (Accessed 31.08.2023).
- Neue Freie Presse, 26.01.1869. *Europeana* [online] Available at:

<https://www.europeana.eu/et/item/9200300/BibliographicResource_3000051794075>
(Accessed 31.08.2023).

Smithsonian Institution Archives, n.d. *Postcard history* [online] Available at: <https://siarchives.si.edu/history/featured-topics/postcard/postcard-history> (Accessed 30.08.2023).

Unc.ua, 2019. *Історія листівки* [online] Доступно: <<https://unc.ua/uk/pochitat/storiya-listivki-239>> (Дата звернення 31.08.2023).

World Postcard Day, n.d. *History of the postcard* [online] Available at: <<https://worldpostcardday.com/history>> (Accessed 25.08.2023).

References

Azarova, K., 2018. *Образ українського міста на поштових картках кінця ХІХ – початку ХХ ст.: постановка проблем* [The image of the Ukrainian city on postcards of the late 19th - early 20th centuries: problem statement]. In: *XIV Kharkivski studentski filosofski chytannia: do 230-richchia Artura Shopenhauera : materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii studentiv ta aspirantiv*, Kharkiv, 17 travnia 2018 r. Kh. : KhNU imeni V. N. Karazina, p. 59–61. Available at: <http://philosophy.karazin.ua/ua/kafedra/staff_tpf/visnyk/XIV_chytannya.pdf#page=59> [Accessed: 31 August 2023]. (in Ukrainian).

Davydova, K. O., 2019. *Rozvytok pryvitalnoi lystivky kintsia KhIKh – pochatku KhKh stolittia v zahalnoievropeiskomu konteksti* [Development of the greeting card of the late nineteenth - early twentieth centuries in the pan-European context]. *Visnyk KNUKiM. Seriiia Mystetstvoznnavstvo*, 40, p. 219-227. DOI: <https://doi.org/10.31866/2410-1176.40.2019.172707> [Accessed 28 August 2023]. (in Ukrainian).

Unc.ua, 2019. *Istoriia lystivky [Postcard History]* [online] Available at: <<https://unc.ua/uk/pochitat/storiya-listivki-239>> [Accessed 31 August 2023]. (in Ukrainian).

Halkevych, T. A. and Hutnyk, L. M., 2016. *Lystivka* [Postcard]. In: I. M. Dziuba, A. I. Zhukovskyi, M. H. Zhelezniak et al. (redkol.). *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy*. K. : Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. Vol. 17. Available at: <<https://esu.com.ua/article-55009>> (in Ukrainian).

Mironova, I., 2010. *Rol poshtovykh zakladiv u yevropeiskii intehratsii Ukrainy KhIKh st.* [The role of postal institutions in the European integration of Ukraine in the nineteenth century]. *Istoriia. Naukovi pratsi*, 120 (107), p. 17. Available at: <<http://history.chdu.edu.ua/article/view/69078/64204>> [Accessed 31 August 2023]. (in Ukrainian).

Feinstein, A. B., 1976. *V mire otkrytki. [In the world of discovery]*. M. : Planet (in Russian).

BBC News, 2002. *Oldest postcard sells for £31,750* [online] Available at: <<http://news.bbc.co.uk/1/hi/uk/1862284.stm>> (Accessed 31.08.2023).

Neue Freie Presse, 26.01.1869. *Europeana* [online] Available at: <https://www.europeana.eu/et/item/9200300/BibliographicResource_3000051794075> (Accessed 31.08.2023).

Smithsonian Institution Archives, n.d. *Postcard history* [online] Available at: <https://siarchives.si.edu/history/featured-topics/postcard/postcard-history> (Accessed 30.08.2023).

World Postcard Day, n.d. *History of the postcard* [online] Available at: <<https://worldpostcardday.com/history>> (Accessed 25.08.2023).

Стаття надійшла до редакції 07.12.2023.

N. Afanasieva

SPECIES POSTCARD AS A NEW TYPE OF POSTAL ITEM AND ITS IMPACT ON GLOBAL AND REGIONAL CULTURAL PROGRESS

The article outlines the importance of the species postcard as a photodocumentary source of research of urban culture and urbanism. It is noted that the postcard today is both a potential museum object, as well as a tool for the museumification of urban architectural heritage, a source of research on the culture and history of Ukrainian cities.

The peculiarities of scientific research devoted to philokarty are emphasized - mainly it is coverage of the problems of the development of a postcard as a printing product, a design object, a printed product. At the same time, the history of the emergence of postcards in the world and on the territory of Ukraine is paid only insignificant attention.

The article considers the process of emergence of postcards and introduction of postal card into postal circulation. It is noted that the appearance of species postcards, in particular photo documentary postcards, was a cross-sectoral achievement - this was facilitated by the development of exact sciences, which in turn influenced the printing art and the development of photography. The distribution of the leaflet and its relevance in the world were caused by the active development of international relations and the economy, the strengthening of international зв'язків, as well as, undoubtedly, the development of writing among citizens.

The first attempts to create and use a new type of correspondence in different countries are described, in particular in France, Great Britain, Germany, Austria, and the United States of America. Examples of "prototypes" of the postcard are given: the products of the Frenchman Demaison, the New Year cards of the Briton Dobson, the national "card" of Great Britain, etc. The main historical episodes of reforming the post office, changing the type of postal items are outlined. Considered the legislative aspects (1860-1870s), which influenced the introduction into circulation and approval of the form of open type letters, in particular the lifting by the US Congress of the ban on sending postcards made by hand in February 1861, the introduction into circulation of the first open letters in Austria-Hungary (October 1869), development of a postcard project by the German post office (June 1870), the adoption of a law on the state production of postcards in the United States of America (June 1872).

The compositional features of postal cards are emphasized. The main elements of the first postcards are considered, in particular the division the reverse side into two parts (before 1904 and after), inscriptions and overprints, etc.

It is noted that the placement of the photo on postcards was the culmination of the development of the postcard, which went from "cut pieces of cardboard" to a photodocumentary source. It is noted that the postcard in the late nineteenth and early twentieth centuries became not only a means of transmitting information, but also a tool for studying complex historical and cultural processes, the history of national development and regional development, urban landscapes and social phenomena.

Key words:: postcard, postal card, photodocumentary sources.

УДК 792(477.62-2)"1941/1945"(045)
ORCID.ORG/0000-0003-2605-5934

О.О. Демідко

ТЕАТРИ НАДАЗОВ'Я В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті висвітлено особливості діяльності театрів Надазов'я в роки Другої світової війни. Окреслено шлях акторів, які стали безпосередніми учасниками воєнних дій. Проаналізовано вплив маріупольського Товариства «Просвіта» на розвиток театрального мистецтва регіону. Висвітлено репертуар, творчі пошуки режисерського та акторського складу під час нацистської окупації. Зокрема, досліджено діяльність Маріупольського музично-драматичного театру ім. Т. Шевченка.

Репертуар театрів, що складався переважно з українських п'єс, діяльність дитячого театру ляльок і проведення вечорів пам'яті українських письменників, поетів, композиторів послужили психологічному розвантаженню мешканців регіону. Якщо для окупаційного режиму театр мав пропагандистське значення, то для мешканців регіону він служив поширеною практикою виживання, зміг відродити українську культуру, задовольняв елементарні потреби населення в інформації та мистецьких враженнях. Підкреслено, що театральне життя у звільненому Північному Приазов'ї у 1943–1945 рр. мало свої особливості. Після визволення регіону від німецьких загарбників відновив свою діяльність Маріупольський драматичний театр, який успішно проводив концерти і вистави для поранених бійців, робітників відновлюваного міста і офіцерів, які відправлялися на фронт. Незважаючи на складні умови, в яких працював Маріупольський драматичний театр, актори завдяки багатому репертуару сприяли збереженню духовно-моральних цінностей глядачів та проводили активну благодійну діяльність для поранених бійців і офіцерів.

Визначено місце театру в культурному житті мешканців регіону. Наукова новизна статті обумовлена залученням до наукового обігу нового фактологічного матеріалу із історії українського театру.

Ключові слова: театр, Надазов'я, німецька окупація, глядачі, репертуар, українська культура, «Просвіта».

DOI 10.34079/2226-2830-2023-13-26-12-20

Постановка проблеми. Серед багатьох чинників, які впливали на суспільні та культурні практики населення Північного Приазов'я, був театр. На прикладі розвитку театру як мистецтва та як видовища і засобу проведення дозвілля можна простежити формування культурних, естетичних та навіть ідеологічних смаків різних соціальних груп населення регіону. Театр здатний зберегти традиції, ціннісні пріоритети, об'єднати більшість видів мистецтва та сформувати світоглядні орієнтири. Водночас театр поширює культурні та духовні надбання народу, його етнічні, культурні та ментальні особливості. Політична обставина, що додає темі актуальності, полягає в тому, що у зв'язку з повномасштабним вторгненням РФ в Україну в останні роки регіон Північного Приазов'я виконує важливу стратегічну роль, а отже його історія потребує всебічного вивчення та гідного представлення в загальноісторичному науковому дискурсі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження історії професійного й аматорського театру на теренах Приазов'я періоду німецької окупації позначене

ідеологічною заангажованістю, тому її об'єктивне вивчення сприятиме відновленню повноти історичної пам'яті. Водночас слід підтримати і позитивно поцінувати тих театрознавців, котрі у низці регіонів України намагаються реконструювати стан театрального життя на окупованих територіях, дати об'єктивну оцінку діяльності і виокремити прізвиська тих діячів українського театру, хто не за власним бажанням опинився у ролі «зрадників». Інформація щодо розвитку театрального життя Маріуполя у роки Другої світової війни міститься у працях В. Гайдабури, Д. Титаренка, О. Тонконога та О. Демідко. Зокрема, О. Тонконог, використовуючи архівні матеріали, подає інформацію з історичних документів, що засвідчує проведення акторами Маріупольського російського драматичного театру «20 безкоштовних шефських концертів, з них 14 – у шпиталі для поранених бійців та офіцерів» (Тонконог, 2006, с. 67). Розвиток театрального життя Маріуполя у роки нацистської окупації фрагментарно висвітлено у дослідженнях В. Гайдабури та Д. Титаренка. Так праці В. Гайдабури та О. Демідко містять відомості щодо складу трупі Маріупольського театру ім. Т. Шевченка за 1941–1943 рр. (Гайдабура, 2008; Демідко 2021). Д. Титаренко розглядає репертуар Маріупольського музично-драматичного театру ім. Т. Шевченка (Титаренко, 2008, с. 135).

Мета статті – дослідити особливості розвитку театральних закладів Надазов'я протягом Другої світової війни.

Виклад основного матеріалу. З перших днів радянсько-німецької війни в Маріупольському російському музично-драматичному театрі була створена фронтова бригада, яка виступала перед призовниками, пораненими радянськими воїнами. 6 жовтня 1941 р. працівники маріупольського театру приготувалися до евакуації. Небагатьом акторам, серед них головному режисеру А. Ходиреву і актору М. Рулеву, вдалося виїхати з міста (Чуприк, 1998, с. 11).

Водночас не всі актори у роки війни продовжували творчий шлях. Одна з найбільш яскравих акторок маріупольського театру Людмила Антонівна Радіонова стала безпосередньою учасницею воєнних дій. Її бойовий шлях відзначений орденом Леніна, двома орденами Червоної Зірки, сімома бойовими медалями, медаллю Міжнародного Червоного Хреста. Працювала вона в Маріупольському театрі з 22-х років. У статистах ходити їй не довелося; у Маріупольському театрі її кар'єра розпочалась блискуче – відразу з головних ролей. Лариса в «Безприданниці» О. Островського відразу ж зробила їй ім'я. Незабаром – жінка-комісар в «Оптимістичній трагедії» В. Вишневського, ролі в «Любові Яровій», «Марійці» продовжили її тріумфальне сходження на вершину акторської слави.

Рання творча зрілість акторки викликала подив, але була настільки безсумнівною, що головний режисер Вседонецького обласного театру в Маріуполі заслужений артист РРФСР А. Ходирев, не вагаючись, запропонував їй провідну роль в «Отелло». Це була остання роль Л. Радіонової в Маріупольському театрі: вона грала Дездемону в трагедії В. Шекспіра. Згадуючи про роботу акторки, Людмила Радіонова підкреслила, що «театр в юності опанував її еством, став мрією, любов'ю, сенсом життя».

З початком війни Л. Радіонова стала санінструктором 75–стрілецького полку. У с. Миколаївці під Таганрогом вона винесла з поля бою і врятувала від неминучої загибелі сорок п'ять поранених бійців і командирів. Була нагороджена вищою відзнакою Міжнародного комітету Червоного Хреста – медаллю «Флоренс Найтінгейл». Ця нагорода носить ім'я однієї із засновниць Міжнародного Червоного Хреста і вручається медсестрам і санітаркам, які «відзначилися виключною

самовідданістю при догляді за пораненими і хворими під час війни або громадського лиха». У 27 років вона стала інвалідом. Театр довелося полишити. Та Людмила Антонівна Радіонова стала невід'ємною частиною історії Маріупольського театру (Демідко, 2017, с. 59).

На тлі нищення гітлерівцями культурних цінностей потрібно було шукати шляхи протидії, і першим до роботи постав саме театр. В умовах окупації 16 листопада 1941 р. в Маріуполі виставою О. Островського «Без вини винуваті» відкрився перший театральний сезон. 9 березня 1942 р. у Маріупольському міському театрі відбувся великий концерт, присвячений пам'яті Т. Шевченка. З нагоди Дня народження Великого Кобзаря театру було присвоєно його ім'я (Пішванова (укладач), с. 31). Загалом діяльність Маріупольського музично-драматичного театру ім. Т. Шевченка висвітлювалася на шпальтах окупаційної преси – «Маріупільської газети».

У статті В. Гайдабури «Театр між Сталіним і Гітлером» наголошується, що не варто «принижувати патріотичну діяльність десятків українських радянських театрів, евакуйованих під час війни за межі республіки. У складних умовах вони продовжують творчу діяльність, накопичують потенціал мистецтва, маючи величезну і вдячну глядацьку аудиторію як в тилу, так і на фронті. Але візьмімо до уваги те, що в цей час на всій території України багатомільйонний народ залишається без театру, а якщо мовити більш жорстоко, його покинув рідний театр (подібну ситуацію важко «приміряти», наприклад, до окупованих країн Європи). У цих умовах народ чинить подвиг – створює новий національний театр, новий і за структурним формуванням, і за ідеями» (Гайдабура, 1998, с. 66). Разом з тим автор висуває апріорне припущення, «що театр окупованої України містить у собі певні вартості, тенденції, котрі не припали до смаку тим, хто його замовчував. І справді, з пам'яті народу вилучили будь-який факт сценічної творчості через одну причину: цей театр надихався ідеєю самостійності України» (Гайдабура, 1998, с. 64).

Заснування в місті професійного театру в період окупації стало результатом впливу кількох важливих чинників: пропагандистські міркування; прагнення окупаційних властей створити умови для відпочинку військовослужбовців вермахту та намагання місцевого населення знайти додаткове джерело засобів для існування завдяки праці в культурницьких інституціях. Разом з тим, незалежно від причин перебування на окупованій території, місцева інтелігенція як примусово, так і за добровільним вибором заради виживання вимушена була йти на співпрацю з гітлерівською адміністрацією.

Ініціатива заснування театрів на окупованій території належала підрозділам пропаганди, фельд- та ортскомендатурам, командуванню військових з'єднань. Ініціатива могла виходити і від груп ентузіастів з середовища місцевого населення, органів місцевого самоврядування, проте всі ключові питання щодо діяльності театральних колективів вирішувалися лише за погодженням з окупаційними властями (Титаренко, 2008, с. 133).

Серед маріупольських акторів були досить кваліфіковані особистості з великим досвідом роботи у театральних установах. Наприклад, директор Маріупольського театру Андрій Ірій (Авраменко) пройшов велику школу акторської та режисерської роботи, зокрема в колективі, очолюваному Лесем Курбасом. Художній керівник і актор театру В. Волгрик до війни працював у Чернігівському театрі, здобув звання заслуженого артиста республіки. Головним режисером у театрі працював І. Тяк, режисери – С. Зав'ялова, В. Волгрик, головний художник театру – А. Федоров, балетмейстер – К. Вольська. Дослідник історії українських театрів Валерій Гайдабура з'ясував, що трупа театру ім. Шевченка налічувала 30 акторів (Гайдабура, 1998, с. 65).

Репертуар Маріупольського музично-драматичного театру ім. Т. Шевченка складався переважно з народно-побутових вистав, що виконувалися здебільшого українською мовою. Всього за час окупації відбулося 18 вистав. Найбільш популярні твори, що виконувалися на сцені театру: «Синочок», «Наталка Полтавка», «Сватання на Гончарівці», «Пошились у дурні», «Наймичка», «Маруся Богуславка», «Ревізор», «Рожеве павутиння», «Безприданниця», «Вій» «Біда від ніжного серця», «Закрита вистава», «Підступність і кохання» (Маріупільська газета, 1943, с. 4).

У Маріупольському театрі ім. Т. Шевченка влаштовувалися вечори пам'яті українських письменників, поетів, композиторів. Так, до святкування 129 роковин з дня народження Тараса Григоровича Шевченка дирекція театру підготувала вечір пам'яті Великого Кобзаря. До програми свята увійшли доповідь про творчість поета, літературно-музичний монтаж, концерт.

При театрі працювали німецькі композитори, які «рекомендували» до постановки п'єси українських та німецьких авторів. Серед населення проводилася агітаційно-пропагандистська робота антирадянського й пронімецького змісту; часто в театрі влаштовували народні читання, публічні лекції з питань переваги Німеччини («Мої враження про Німеччину»), працевлаштування в Німеччині («Чому потрібно працювати в Німеччині»).

Театр був вимушений обслуговувати німецьких військових, виконував окупаційну повинність. Дирекцію міського театру зобов'язали створити бригаду акторів для виступу на фронті перед німецькими солдатами та українськими добровольцями. У програму були введені українська народна музика, танці, українські та німецькі пісні. Як повідомляв редактор «Маріупільської газети» Олесь Озівський, «бригада під керівництвом актора пана Ягупова побувала в м. Юзівці, Морфінському, Федорівці та в багатьох інших місцевостях. У складі гастрольної групи були артисти-баяністи Соловйов та Серебряков, балерини, солісти-співаки та інші. За 25 днів відбулося понад 30 концертів, які відвідали близько 15 000 німецьких солдатів. Скрізь, де відбувались концерти, глядачі з великою зацікавленістю знайомились з українським мистецтвом, прохаючи акторів ще приїздити до них» (Озівський, 1942, № 53, с. 2). Виконуючи як окупаційну повинність обслуговування німецької армії, театр водночас мав можливість орієнтувати свою духовну енергію на контакти з власним народом. На думку В. Гайдабури, український театр періоду окупації, використовуючи легітимне становище для найширшого спілкування із цивільним населенням, узяв на себе «функції мистецького механізму самозбереження національних традицій» (Гайдабура, 1998, с. 5).

У Маріуполі працював театр ляльок, де відбувались вистави за казками Г. Андерсена, В. Гауфа, братів Ірїмм тощо. Так, у кінці травня 1942 р. у приміщенні театру ім. Т. Шевченка відбулася перша вистава дитячого лялькового театру за казкою Г. Андерсена «Свинопас». Якщо в міському театрі відбувалася вечірня вистава, то квитки на нього слугували пропуском, оскільки комендантська година не скасовувалася (Маріуполь и его окрестности, 2008, с. 205).

Майже кожному прем'єру театру супроводжувала стаття у місцевій пресі. Як свідчать відгуки, програми вистав, гра акторів, музик, праця диригентів і балетмейстерів викликала схвальну реакцію. Історик Д. Титаренко зазначає, що «присутність німців – європейського глядача, обізнаного з мистецтвом, – орієнтувала театри на посилену відповідальність за результати своєї праці» (Титаренко, 2008, с. 135).

Проте обставини, у яких знаходився театр, заважали продуктивній роботі над п'єсами, бракувало часу. Той, хто хотів кращих результатів, повинен був докласти багато зусиль, завзятості та сили волі, щоб своїм прикладом надихати глядачів. Перед

прем'єрою спектаклю «Наймичка» у місцевій періодиці зазначалося, що режисер вистави В. Волгрик додав до п'єси спеціальну музику, багато пісень і танців. Незважаючи на відсутність матеріалів, художник А. Федоров готував декорації, що мали відбити побут, час, коли відбувались події, наведені в п'єсі. Загалом вистава «Наймичка» І. Карпенка-Карого приємно зворушила глядачів. Головний образ п'єси – Цокуля – був зображений цілком вірно, за акторським задумом. О. Озівський у місцевій газеті зазначав: «Добре, що режисер і виконавець В. Волгрик не зробив з цього образу штампованого “зłodія”, а підкреслив саме безмежне лицемірство в характері персонажу. Це, безперечно, творча вдача актора». Водночас не всі актори змогли впоратися зі своїм завданням. «Співи й танки не зовсім дороблені. Але декоративне оформлення й освітлення були цілком вдалі», що допомогло створити у глядача відповідний настрій (Озівський, 1942, № 65, с. 2).

На окупованих територіях виникали культурні установи, неможливі за радянської влади. У червні 1942 р. поновлює свою роботу Маріупольське Товариство «Просвіта», яке відіграло провідну роль у справі піднесення української культури і, особливо, національного театру. Маріупольське Товариство «Просвіта» мало свою капелу бандуристів та духовий оркестр. З дозволу та під наглядом німецьких окупаційних властей, які затверджували репертуар, просвітяни давали концерти в Північному Приазов'ї. 22 і 23 серпня 1942 р. відбулися концерти бандуристів «Просвіти» в клубах радгоспів «Зірка» та ім. Ворошилова. Було виконано близько 30 українських пісень. На концертах були присутні місцеві жителі, офіцери і солдати окупаційної влади (Божко, Були, Гашененко и др., 2008, с. 205). Та всупереч контактам з окупаційною владою, митці сцени намагалися виявити своє ставлення до нацизму як до антилюдської ідеології.

Драматична секція маріупольської «Просвіти» мала неабиякий вплив на розвиток театрального мистецтва регіону. Режисер Маріупольського театру ім. Т. Шевченка та керівник драматичної секції «Просвіти» Софія Зав'ялова активно працювала над питанням виховання професійних драматичних кадрів. У своїй статті вона вказувала на головні проблеми й недоліки театральної справи. Для їх усунення С. Зав'ялова вважала за потрібне створити драматичний, режисерський і художньо-технічний відділи для підготовки акторів, режисерів і художніх техніків сцени (декораторів, бутафорів, електротехніків і т. ін.). Не менш важливими завданнями, на її думку, було підвищення кваліфікації для самодіяльної художньої роботи аматорів та допомога сільським «Просвітам» у їхній театральній роботі (Зав'ялова, 1942, с. 4).

Незабаром у міській пресі повідомлялось, що завдяки роботі «Просвіти» в Маріуполі відроджується українська національна культура. 5 вересня 1942 р. у міському саду «Просвіта» влаштувала великий концерт. У ньому взяли участь актори, балет театру ім. Т. Шевченка, хор бандуристів «Просвіти». Грали 2 духових оркестри. Репертуар драматичних гуртків «Просвіти» складався з п'єс української класики, зокрема, п'єси «Назар Стодоля» Т. Шевченка.

Значне місце в роботі колективу театру посідали виступи акторів у міській радіомережі. Так, 21 листопада 1942 р. місцевий журналіст зазначав: «Театр дав цілу низку тематичних літературно-музичних передач – «Лірика українського народу», «Тарас Шевченко», «Шевченківські вірші та пісні» та ін. У цих передачах брали активну участь артисти В. Волгрик, М. Поет, Харута, Харитонов та піаністка Л. Тімен» (Пішванова (укл.), 2014, с. 32).

На початку січня 1943 р. театром ім. Т. Шевченка була здійснена нова вистава – «Рожеве павутиння». На шпальтах «Маріупольської газети» з'явилася інформація про прем'єру. «Режисер Володимир Волгрик цілком подолав труднощі п'єси. Про це говорить сам успіх вистави. Вже перша поява на сцені Гудимухи викликає в глядача

ширий невимушений сміх. Артист І. Тяк – здібний цікавий актор, і йому на шляху шукань пощастило знайти своєрідну інтерпретацію образів. Разом з тим «в акторському виконанні криються й «невдачі». У мові більшості акторів були помітні русизми – «с вамі за лятами бегать».

Активну роботу в цей період проводять драматичні гуртки сіл Приазов'я. Володарський сільський театр, який складався з акторів-аматорів та місцевої інтелігенції, лише за 1943 р. підготував наступні вистави: «Доки сонце зійде, роса очі виїсть», «Безталанна», «Лимерівна», «Сватання на Гончарівці», «Пошились у дурні», «На перші гулі», а також водевілі «Ведмідь», «Кум-мірошник, або Сатана в бочці», «Жартівниця». Великим успіхом користувалася комедія «Пошились у дурні». Зала театру, що мала всього 200 місць, кожного разу була переповнена глядачами. Гра акторів та музичне оформлення, що здійснювалося під керівництвом Р. Сліпця, незважаючи на сільські умови, вирізнялися великою майстерністю.

Активно проводилася культосвітня робота в селах Темрюк, Петрівка, Чердакли та в Мало-Янісолі (Демідко, 2021, с. 93)

З початком операції зі звільнення Приазов'я від німецьких окупантів діяльність Маріупольського театру ім. Шевченка поступово припиняється. 4 вересня 1943 р., коли частини 221-ї стрілецької дивізії визволили селище Павлопіль, вийшов останній номер «Маріупільської газети». Праця в культурницьких установах за роки окупації автоматично перетворювала людину на «ворога радянської влади». Розуміючи це, чимало працівників театру, Товариства «Просвіта» обрали для себе шлях на еміграцію, де пізніше зуміли примножити здобутки вітчизняної культури.

При відступі в 1943 р. гітлерівці спалили будівлю маріупольського зимового театру, який було знищено у 1943 р. (Демідко, 2018, с. 162).

Після звільнення регіону від німецьких окупантів у Маріуполі почав працювати Державний театр російської драми. У театр повернулися А. Ходирев, М. Рувльов, які в роки війни працювали в Борисоглібському драматичному театрі ім. М. Чернишевського і виступали перед військовими частинами та цивільним населенням прифронтової смуги. А. Ходирев у театрі ім. М. Чернишевського обіймав посаду директора; співробітники й глядачі високо поціновали його акторську майстерність. Але, незважаючи на це, А. Ходирев повернувся у рідне місто. Маріупольському театру надали приміщення колишнього гастроному «Київ» по вулиці Куїнджі. Будівельники доклали багато зусиль для того, щоб швидше закінчити переобладнання приміщення для міського театру. Планувалося вже 16 жовтня 1943 р. відкрити театральний сезон. Перший вечір-концерт був присвячений Героям Другої Світової війни. Складовою частиною програми був монтаж з літературно-художніх творів у виконанні заслуженого артиста РРФСР А. Ходирєва.

Працювали в складних умовах. Не вистачало найнеобхіднішого, важко було з костюмами. Коли готували вистави з воєнної тематики, позичали форму у глядачів – військових. Віддавши свій одяг акторам, вони сиділи за лаштунками і звідти дивилися постановку.

Станом на 15 лютого 1944 р. актори Маріупольського театру здійснили 82 покази, які відвідало 38 100 глядачів. Історичні документи засвідчують інформацію про те, що Маріупольський російський драматичний театр силами колективу акторів провів 20 безкоштовних шефських концертів, з них 14 – у шпиталях для поранених бійців та офіцерів. Концерти в шпиталях були прерогативою культурного шефства працівників мистецтва над пораненими бійцями Червоної Армії. Актори здійснювали і матеріальні пожертви для перемоги над ворогом. Художній керівник театру, заслужений артист РРФСР А. Ходирев особисто вніс у фонд оборони країни 25 тис. крб. Загалом колектив театру зробив благодійний внесок у розмірі 34500 крб. у фонд допомоги дітям

фронтовиків. 17 лютого 1945 р. Маріупольський державний драматичний театр отримав листа, в якому І. Сталін особисто висловлював подяку співробітникам театру за збір 5000 крб. у фонд допомоги сім'ям фронтовиків і дітям-сиротам (Демідко, 2021, с. 97).

Великим успіхом користувалися вистави «Інженер Сергєєв», «Велика Земля», «Таланти з глибин», «Небезпечне знайомство». У лютому 1945 р. відбулася прем'єра вистави «Так і буде» за п'єсою лауреата Сталінської премії К. Симонова. Провідні ролі у виставі виконували актори М. Міліч, Д. Ростовцев, М. Аношко, І. Тяк.

До того ж, відроджений театр успішно проводив концерти та вистави як для робітників міста, поранених бійців, так і офіцерів, що відправлялися на фронт. Особливе місце в репертуарі театру посідали в ці роки п'єси про героїв війни. Це «Так і буде», «Російське питання» К. Симонова, «Нескорені» Б. Горбатова, «За тих, хто в морі» Б. Лавренєва, «Молода гвардія» О. Фадєєва (Чуприк, с. 1998, с. 18).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, діяльність театральних закладів навіть в умовах окупаційної влади і суворих реалій прифронтових територій сприяла розвитку театального мистецтва в Північному Приазов'ї. Працівники театру, Товариства «Просвіта», прилаштуваючись до умов окупанта, водночас формували український національно-культурний простір. Якщо для окупаційного режиму театр мав пропагандистське значення, то для мешканців регіону він служив поширеною практикою виживання, зміг відродити українську культуру, задовольняв елементарні потреби населення в інформації та мистецьких враженнях. Театральне життя у звільненому Північному Приазов'ї у 1943–1945 рр. мало свої особливості. Незважаючи на складні умови, в яких працював Маріупольський драматичний театр, актори завдяки багатому репертуару сприяли збереженню духовно-моральних цінностей глядачів та проводили активну благодійну діяльність для поранених бійців і офіцерів.

Виявлені в результаті дослідження факти і закономірності можуть стати підґрунтям для подальшого вивчення особливостей розвитку театральної культури Приазовського краю в роки Другої світової війни.

Бібліографічний список

- Божко, Р. П., Були, Т. Ю., Гашененко, Н. Н. и др., 2008. Мариуполь и его окрестности: взгляд из XXI века. 2-е изд. с изм. и доп. Мариуполь : «Рената».
- Гайдабура, В. М. 1998. *Театр, захований в архівах. Сценічне мистецтво в Україні періоду німецько-фашистської окупації (1941–1944)*. Київ : Мистецтво.
- Демідко, О. О., 2017. *Ілюстрована історія театральної культури Маріуполя*. Київ : КИТ.
- Демідко, О. О., 2018. Театральна культура Маріуполя в період німецької окупації (1941–1943 рр.). *Східноєвропейський історичний вісник*, 6, с. 156–162.
- Демідко, О. О., 2021. *Театральне життя Північного Приазов'я (середина XIX–XX ст.)*. Київ : Видавництво Ліра-К.
- Зав'ялова, С., 1942. Завдання драматичної секції «Просвіти». *Маріупольська газета*. 26 серпня, № 110, с. 4.
- Маріупольська газета*, 1943, 6 липня, № 76, с. 4.
- Озівський, О., 1942. Театр Т. Г. Шевченка. *Маріупольська газета*. 5 травня, № 53, с. 2.
- Озівський, О., 1942. «Наймичка» Карпенко-Карого. Вистава міського театру. *Маріупольська газета*. 2 червня, № 65, с. 2.
- Пішванова, Т. Г. (укладач), 2014. *Донецька Шевченкіана у датах і подіях: 1851–2014*. Донецьк : Український культурологічний центр, Донецьке відділення НТШ, ТОВ «Східний видавничий дім».

- Титаренко, Д., 2008. Театр, кіно, періодика, музеї: культурне життя українських областей зони військової адміністрації. *Україна модерна*, 2(13), с. 131–146.
- Тонконог, О. І., 2006. Театри українських міст у 1943–1945 рр. *Культура народів Причорномор'я*, 86, с. 66–69.
- Чуприк, Л. Н., 1998. Научная справка из истории Мариупольского театра. *Архив Мариупольского краеведческого музея*. Ф. 345. од. зб. 25–26. Мариуполь.

References

- Bozhko, R. P., Buly, T. Yu., Hashenenko, N. N. et al, 2008. *Maryupol y eho okrestnosity: vzghliad yz XXI veka*. [Mariupol and its surroundings: a view from the XXI century]. *Maryupol : «Renata»* (in Russian).
- Chupryk, L. N., 1998. Nauchnaia spravka yz ystorry Maryupolskoho teatra. [Scientific information from the history of the Mariupol Theater]. *Arkhyv Maryupolskoho kraevedcheskoho muzeia*, F. 345. od. zb. 25–26. Maryupol (in Russian).
- Demidko O. O. 2018. Teatralna kultura Mariupolia v period nimetskoï okupatsii (1941–1943 rr.). [Theatrical culture of Mariupol during the German occupation (1941–1943)]. *Skhidnoievropeyskyi istorychnyi visnyk*, 6, p. 156–162 (in Ukrainian).
- Demidko, O. O., 2017. *Iliustrovana istoriia teatralnoi kultury Mariupolia*. [Illustrated history of theater culture of Mariupol.]. Kyiv : KYT (in Ukrainian).
- Demidko, O. O., 2021. *Teatralne zhyttia Pivnichnoho Pryazovia (seredyna XIX–XX st.)*. [Theatrical life of the Northern Azov region (middle of the 19th–20th centuries)]. Kyiv : Vydavnytstvo Lira-K (in Ukrainian).
- Haidabura, V. M., 1998. *Teatr, zakhovanyi v arkhivakh. Stenichne mystetstvo v Ukraini periodu nimetsko-fashystskoi okupatsii (1941–1944)*. [Theater hidden in the archives. Performing arts in Ukraine during the German-fascist occupation (1941–1944)]. Kyiv : Mystetstvo (in Ukrainian).
- Mariupilska hazeta*. [Mariupol newspaper], 1943. 6 lyp., № 76, p. 4. (in Ukrainian).
- Ozivskyi, O., 1942. «Naimychka» Karpenko-Karoho. Vystava miskoho teatru. [Karpenko-Kary's "Hire". Performance of the city theater]. *Mariupilska hazeta*. 2 cherv., № 65, p. 2. (in Ukrainian).
- Ozivskyi, O., 1942. Teatr T. H. Shevchenka. [Theater of T. G. Shevchenko]. *Mariupilska hazeta*. 5 trav., № 53, p. 2. (in Ukrainian).
- Pishvanova, T. G. (compiler), 2014. *Donetska Shevchenkiana u datakh i podiiakh: 1851–2014*. [Donetsk Shevchenkian in dates and events: 1851–2014]. Donetsk : Ukrainyskyi kulturolohichnyi tsentr, Donetske viddilennia NTSh, TOV «Skhidnyi vydavnychyi dim» (in Ukrainian).
- Tonkonoh, O. I., 2006. Teatry ukrainskykh mist u 1943–1945 rr. [Theaters of Ukrainian cities in 1943–1945]. *Kultura narodov Prychernomor'ia*, 86, p. 66–69 (in Ukrainian).
- Tytarenko, D., 2008. Teatr, kino, periodyka, muzei: kulturne zhyttia ukrainskykh oblastei zony viiskovoi administratsii. [Theater, cinema, periodicals, museums: cultural life of the Ukrainian regions of the zone of military administration]. *Ukraina moderna*, 2 (13), p. 131–146 pp. (in Ukrainian).
- Zavialova S. 1942. Zavdannia dramatychnoi sektsii «Prosvity». [Tasks of the drama section «Enlighten»]. *Mariupilska hazeta*. 26 serp., № 110, p. 4. (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 02.11.2023.

O.Demidko

THEATER'S OF THE NADAZOVYA REGION DURING THE SECOND WORLD WAR

The article highlights the peculiarities of the theaters of Nadazov during the Second World War. The path of actors who became direct participants in military operations is outlined. The influence of the Mariupol Society «Prosvita» on the development of theatrical art in the region is analyzed. The repertoire, creative searches of the director and the cast during the Nazi occupation are covered.

In particular, the activity of the Mariupol Music and Drama Theater named after T. Shevchenko.

The repertoire of theaters, which consisted mainly of Ukrainian plays, the activities of the children's puppet theater and the holding of evenings in memory of Ukrainian writers, poets, and composers served to relieve the psychological stress of the residents of the region. If for the occupation regime the theater had a propaganda value, then for the residents of the region it served as a widespread practice of survival, was able to revive Ukrainian culture, and satisfied the basic needs of the population for information and artistic impressions. The dramatic section of the Mariupol «Prosvita» had a considerable influence on the development of theatrical art in the region. Director of the Mariupol Theater named after T. Shevchenko and Sofya Zavyalova, head of the drama section "Prosvity", actively worked on the issue of training professional drama personnel.

It is emphasized that theatrical life in the liberated Northern Azov region in 1943–1945 had its own peculiarities. After the liberation of the region from the German invaders, the Mariupol Drama Theater resumed its activities, successfully holding concerts and performances for wounded soldiers, workers of the rebuilt city, and officers who went to the front. Despite the difficult conditions in which the Mariupol Drama Theater worked, the actors, thanks to their rich repertoire, contributed to the preservation of the spiritual and moral values of the audience and carried out active charitable activities for wounded soldiers and officers.

The place of the theater in the cultural life of the residents of the region is defined. The scientific novelty of the article is due to the inclusion of new factual material from the history of Ukrainian theater into the scientific circulation.

Key words: *theater, Nadazovya, German occupation, audience, repertoire, Ukrainian culture, "Enlightenment".*

УДК016:355.48(477-651.2:470
651.1)"2022/..."(045)"2023":[004.78:025.4.036]:001.891](100)(045)
ORCID.ORG/0000-0001-9092-6808

К. В. Кислюк

ВИСВІТЛЕННЯ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ У ДОСЛІДНИЦЬКИХ СТАТТЯХ З МІЖНАРОДНИХ НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗ SCOPUS та WEB of SCIENCE ЗА 2023 РІК

У публікації встановлено кількісно-якісні характеристики зарубіжного доробку з висвітлення російсько-української війни. Предметом дослідження стали статті з ключовими словами «Україна» та «війна» у назві у міжнародних наукометричних базах даних Scopus та Web of Sciences за 2023 рік.

Відзначено, що у кількісному плані в останні два роки саме через широкомасштабні бойові дії на території країни різко зросло зацікавлення українознавчою проблематикою. Вона розглядається з прихильних для нашої країни позицій, саме як «війна», вторгнення», «агресія», але не «конфлікт» чи «криза». На відміну від вітчизняних публікацій, здебільшого присвячених внутрішнім питанням, автори зарубіжних статей зосереджують свою увагу на зовнішніх впливах російсько-української війни в широкому соціально-економічному та геополітичному контекстах. Найбільшу питому вагу складають публікації з медійної тематики. Огляд воєнних аспектів обмежується обговоренням використанням авіації, малих дронів і можливостей ядерної ескалації.

Більшість нечисленних статей, предмет яких можна віднести до царини культури, суголосні темам а) мистецтва, б) національної ідентичності, в) культурної політики і культурної спадщини, на які також публікуються вітчизняні автори у фахових виданнях України з культурології. Натомість, тематика «жінка та війна» розглядається значно ширше, але разом із тим – контраверсійніше.

Проте, допоки взагалі не спостерігаються спроби концептуалізації сутності та меж (limits) нової соціокультурної реальності, створеної російським вторгненням в Україну.

Ключові слова: бібліографія, війна, культурологія, культура, російсько-українська війна, Україна, українська культура.

DOI 10.34079/2226-2830-2023-13-26-21-30

Дана публікація продовжує авторське історіографічне дослідження висвітлення російсько-української війни у науковій літературі за 2023 рік. Перша частина дослідження, присвячена аналізу російсько-української війни у публікаціях у фахових наукових виданнях України з культурології та почасти історичних наук, опублікована у вип. 82 часопису «Культура України». Її матеріали використано для порівняльного аналізу.

Постановка проблеми. Початок «гарячої фази» російсько-української війни, масштаби якої ніхто з експертів так і не зміг до кінця передбачити, одразу поставив під сумнів начебто вже достатньо апробований фрейм «гібридної війни». Не менш парадоксальними виявляються спроби увічнення її поточного перебігу. У світі давно існують цифрові інструменти миттєвої фіксації знакових подій (наприклад, у виглядів фото-, відео- та просто текстових постів у соціальних платформах), так само як і успішно випробувані з часів вітчизняної «декомунізації» організаційні форми

пришвидженої громадянської комеморіалізації певних постатей чи подій за рахунок перейменування надто ідеологічно промаркованих «місць пам'яті». Проте, як показують результати опитування, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова спільно з Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва з 23 по 30 березня 2023 року, «немає якоїсь одної чи двох подій, які запам'яталися українців найбільше». «Осмилення цих подій, їхньої символіки, форми відзначення та вшанування їхніх учасників» лише у майбутньому може постати «підвалинами нової колективної пам'яті українців та колективної ідентичності» (Разумков-центр, 2023). У подібній ситуації матеріали, основані на зовнішніх, зарубіжних візіях російсько-української війни, звичайно, не розставляють усі крапки над «і», проте нададуть триваючим дискусіям більшої об'єктивності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наразі можемо послатись на два дослідження історіографічного плану, присвячених тематиці російсько-української війни. У першій публікації вивчалися впливи війни на функціонування наукових журналів в Україні на підставі опитування 160 їх редакторів (серед них лише 4 або 2,5% — у галузі культури). Було відзначено, що війна не припинила наукову діяльність в Україні, проте позначилась на її структурі та масштабах. Понад 50% опитаних редакторів зазначили скорочення персоналу редакцій, перехід на неповний робочий день, затримки публікацій і зменшення їх кількості, а також зміни в тематиці відповідно до вимог воєнного часу (Zhenchenko, Izarova, and Baklazhenko, 2023). Безпосередньо висвітленню тематики російсько-української війни було присвячено доповідь Ülle Must, development director в Estonian Education and Youth Authority, «The coverage of the Russian-Ukrainian war in international scientific literature» на IV Міжнародній науково-практичній конференції «Феномен культури постглобалізму — контекст військових конфліктів». Авторкою було підраховано, що з липня 2022 до серпня 2023 року до наукометричної бази Web of Science Core Collection (надалі – WoS) було включено 1527 статей із тегами: Ukrainian war, Russian Ukrainian War, War in Ukraine, Russian Aggression, Russian Invasion, and Russo-Ukrainian War проти 1637 за попередні 8 років. Більше половини з них (52,45%) могли бути віднесені до Social Sciences. Запропонований нами підхід, хоча є вужчим за часовими межами, проте включає також аналітику наукометричної бази Scopus та культурологічну оцінку визначених у розглядуваних статтях результатів.

Мета дослідження — встановлення кількісно-якісних характеристик зарубіжного доробку з висвітлення російсько-української війни в міжнародних наукометричних базах.

Предмет дослідження — статті з ключовими словами «Україна» та «війна» у назві у міжнародних наукометричних базах даних Scopus та Web of Sciences за 2023 рік (станом на початок листопада цього року). Позаяк проблематика російсько-української війни промаркована у міжнародних наукометричних базах даних також іншими ключовими словами — «aggression», «invasion» тощо, відповідне сполучення, по-перше, притаманне абсолютній більшості назв публікацій, а по-друге, відкриває можливість зіставлення вітчизняного на зарубіжних науково-культурологічних напрацювань у висвітленні розглядуваної тематики.

Методологія дослідження поєднала бібліографічний і культурологічний підходи. Завдяки бібліометричному методу було встановлено деякі кількісні характеристики зарубіжного науково-культурологічного доробку з висвітлення російсько-української війни у Scopus і Web of Science. При аналізі кількісних результатів пошуку у цих базах обов'язково слід врахувати, що будь-які параметри, навіть, режим доступу — *Any or Open*, суттєво впливають на результати такого пошуку. Тому потенційно будь-які

цифри щодо Scopus і WoS є умовними. Утім, навіть за таких обмежень загальні тренди можна відстежити майже наочно.

Класичний бібліографічний метод дозволив згрупувати отримані у зазначених публікаціях наукові результати. Цей процес перебігав у ручному режимі через перегляд усіх одиниць виборки, тому не є повністю репрезентативним. Порівняльним методом було виокремлено та зіставлено вітчизняні та зарубіжні візії повномасштабного російського вторгнення в питома культурологічному плані. Культурологічний підхід надав можливість оцінити вагомість отриманих у цих публікаціях наукових результатів для розвитку науки про культуру.

Виклад основного матеріалу. Пошук у міжнародній наукометричній базі *Scopus* здійснювався за такими зіставними критеріями: пошуковий запит *Ukraine AND war*, search within *Article title*, режим *Any*, documents type — *Article*, subject area: *Art&Humanities, Social Sciences*; year 2023.

Знайдено публікацій — **326**, з них 151 — у вільному доступі. Перегляд отриманих результатів засвідчив їх повну релевантність тематиці російсько-української війни.

Пошук у міжнародній наукометричній базі даних *Web of Science* здійснювався за такими зіставними критеріями: пошуковий запит *Ukraine AND war*, search within *Title*, режим *Any*, documents type — *Article*, subject area: *Political Science, International Relations, Social Sciences Interdisciplinary, Law, Religion, Humanities Multidisciplinary, Sociology, History, Multidisciplinary Science, Cultural Studies, Antropology, Ethnic Studies*; year 2023.

Знайдено публікацій — **179 (178 фактично)**. Одну публікацію внаслідок ручного перегляду було з огляду вилучено. За даними автоматичної бібліометрії сайту *webofscience.com*, абсолютна більшість дослідницьких статей, присвячених Україні, припадає на дві перші категорії (87%).

Серед отриманих результатів питома вага публікацій вітчизняних авторів ручним переглядом встановлена у Scopus у 3%, у WoS — у 14%. Змішані публікації українських і неукраїнських співавторів нам маже не траплялись.

Нами обраховані дві очевидні кількісні закономірності у висвітленні розглядуваної тематики у Scopus і WoS.

1. *Різке збільшення зацікавлення Україною в іноземних дослідників* внаслідок переходу російсько-української війни у «гарячу фазу». У таблиці 1 підсумовано результати відповідного пошуку у базі даних Scopus (через більшу зручність їх демонстрації в інтерфейсі).

Таблиця 1

Кількість дослідницьких статей, присвячених Україні, у Scopus

Запит	2021	2022	2023 (10 місяців)
Пошуковий запит <i>Ukraine</i> , search within <i>Article title</i> ; режим <i>Any</i> , documents type – <i>Article</i> , subject area: <i>Art&Humanities, Social Sciences</i> .	338	469	455
Пошуковий запит <i>Ukraine</i> search within <i>Article title, Abstract, keywords</i> , режим <i>Any</i> , documents type – <i>Article</i> , subject area: <i>Art&Humanities, Social Sciences</i> .	816	1209	1157

2. *Демонструється однозначна підтримка Україні*. Якщо у довоєнний період для позначення «гібридної фази» російсько-української війни нерідко використовувались поняття «*crisis*» чи «*conflict*», то в більшості назв публікацій в обох базах даних, присвячених «гарячій фазі» цієї війни, використовуються поняття «*war*»,

«invasion», «aggression». Комбінації цих тегів зі словом *Ukraine* (Ukraine AND war + Ukraine AND invasion + Ukraine AND aggression) у назвах дослідницьких статей за 2023 рік у Scopus (без визначення інших параметрів) сумарно склали 1066 позицій, у WoS — 758. Натомість комбінації тегів *Ukraine, crisis, conflict* за цей період сумарно склали у Scopus 323 позиції, у WoS — 204 позиції (уточнені дані станом на 02.12.2023).

Якщо для 2022 р. така реакція могла бути пояснена емоційними причинами, то 2023 року вона є абсолютно осмисленою. Напроти, відсутність підтримки України в її справедливій боротьбі піддається критиці. Скажімо, спізнююча реакція Римо-Католицької Церкви на повномасштабну війну інтерпретується як «поступливість порушнику міжнародного права» (McLarren, 2023).

Змістовна оцінка отриманих результатів дає змогу долучити до започаткованого переліку інші закономірності.

3. *Дослідницькі статті у Scopus і WoS*, написані зарубіжними авторами, на відміну від їх вітчизняних колег, містять розвідки про зовнішні впливи (*impacts*) російсько-української війни на різні сфери життя світового співтовариства у XXI ст. За даними доповіді науковиці Ülke Must, рейтинг найчастіше вживаних ключових слів у цих публікаціях очолили *energy, refugees, migrants, food, social media, mental health, anxiety, education*. Додамо від себе, що аналіз реальних і потенційних наслідків війни здійснювався у широкому географічному контексті. Зокрема, часто згадувались Китай, Індія, Бразилія, Африка, азійські країни.

Для вітчизняних авторів здебільшого більш значущою виявилась внутрішньоукраїнська проблематика: «Операційна ефективність банківської системи України в період війни», «Розвиток електронної торгівлі у воєнних і післявоєнних умовах», «Особливості функціонування представницьких органів влади в Україні в умовах війни», «Рефлексії про війну у творчому контексті дизайн-освіти в Україні» та ін.

4. *Привілейовану групу серед дослідницьких статей, причому в обох розглядуваних наукометричних базах, склали публікації, присвячені медіа*. У Scopus їх питома вага дорівнювала 10,1%, у WoS — 9,6%.

Вивчаються два медійні режими — *особливостей висвітлення та особливостей маніпуляції*. Прикладом дослідження першого режиму можуть слугувати студіювання висвітлення російсько-української війни онлайн-ЗМІ Західних Балкан, яке продемонструвало суттєві відмінності у «наративі, дискурсі і термінології», що використовуються мас-медіа Албанії, Сербії, Північної Македонії, Боснії та Герцоговини, Чорногорії (Selimi & Zejnullahu, 2023, p.96), попри те, що усі вони не надсилають до місця подій власних журналістів, а використовують вторинні джерела — агенції новин, соціальні платформи та місцеві медіа (Selimi & Zejnullahu, 2023, p.90). Насправді, у матеріалах статті чітко простежується, що за винятком сербських, мережеві ЗМІ інших західно-балканських країн писали про «війну, «напад», агресію» щодо подій в Україні.

Щодо другого режиму, зазначається, що звичайна для будь-яких війн пропаганда російською стороною була як ніколи раніше ретельно сфабрикована на рівні людей, місць та подій. Вирішальну роль відіграла «емоційна мобілізація», поєднання російськими ЗМІ «у своїй (дез)інформації різних емоцій та стимуляторів асоціативної пам'яті, такі як гордість, гнів, несправедливість або страх». Наприклад, коли «емоції слави та гордості, які викликаються посиленнями до перемоги над нацистською Німеччиною в 1945 році», «накладаються поверх емоцій гніву, пов'язаний із вигаданими історіями сучасної нацистської України» (Johansson-Nogués & Şimanschi, 2023, p. 2032).

5. *Військові аспекти майже не досліджено. Більшість публікацій було присвячено використанню авіації.* Зазначається, що подібно до сумно відомих Потьомкінських сіл часів Катерини Великої, російські ВПС сьогодні є лише фасадом сучасних ВПС ХХІ ст. Вони не змогли здійснити «стратегічну повітряну операцію» і здолати опір України лише власними силами на основі доктрини «безконтактності» (Wiswesser, 2023). Відтак різко зросло використання малих дронів. Цей факт визначається як нове слово у військовій тактиці, яка донедавна надавала пріоритетне значення великим безпілотним літальним апаратам (Kunertova, 2023, p. 576). Зазначається, що через дефіцит звичайних озброєнь і боєприпасів, особливо високоточних, Україна інноваційно підійшла ведення сучасної тотальної війни за допомогою дешевих комерційних безпілотників подвійного призначення (Kunertova, 2023, p. 577).

Другим обговорюваним воєнним аспектом, причому зі сторони інтернаціональних дослідницьких колективів, стала вірогідність ядерної ескалації (Adérito, Sinovets and Theron (eds), 2023). Проте, західним дослідникам вона видається малоімовірною: «Новітні технології дали Росії хибне відчуття переваги напередодні війни в Україні та значною мірою не змогли забезпечити Росії перемог на полі бою. У результаті Москва посилила залежність від ядерної зброї та ядерної загрози. Ця залежність може збільшитися після війни в Україні, коли Росія традиційно ослаблена» (Favaro & Williams, 2023, p. 28).

6. В окрему групу можна виділити публікації у WoS, присвячені релігійному факторові у війни. Їх питому вагу нами визначено як 4,5% від загальної виборки в цій базі. Узагалі-то з релігієзнавчої точки зору таке виокремлення сповна відображає факт посилення релігійних чинників у культурі ХХІ ст. Найбільше уваги зарубіжними авторами було приділено контраверсійній позиції Всесвітньої ради Церков щодо війни в Україні, яка воліла «лишатися настільки нейтральною, наскільки це було можливо» (Korregoinen, p.106). Натомість вітчизняні фахівці дослідили російсько-українську війну через відмінні висловлювання глав Православної Церкви України (ПЦУ), Української Греко-Католицької Церкви (УГКЦ) та Української Православної Церкви (УПЦ). Якщо митрополит Епіфаній та патріарх Святослав «надають російсько-українській війні сакрального змісту, проектуючи її в есхатологічний вимір як війну добра зі злом, де добру судилося перемогти», то митрополит Онуфрій взагалі не згадує про перемогу України, а здебільшого передбачає настання миру шляхом переговорів чи посередництва (Levko, 2023, p.67).

7. Нарешті, *трапляються екзотичні теми:* «Вплив опосередкованої Інтернетом музичної терапії на зменшення симптомів генералізованого тривожного розладу серед переміщених нігерійців під час російсько-української війни» (Nnanyelugo, Iyendo, and Gever, 2023) (Пер. автора).

8. *Статті, предмет яких можна віднести до царини культури, кількісно незначні, проте, вони часто суголосні вітчизняним публікаціям, містять цікаві результати.* Зокрема, цю суголосність ми спостерігаємо у темах: а) мистецтва, б) національної ідентичності, в) культурної політики і культурної спадщини, за якими публікувались цьогогоріч статті про російсько-українську війну у фахових наукових журналах з культурології та суміжних гуманітарних дисциплін, які ми дослідили раніше.

На прикладі аналізу 32 стінописів антивоєнного змісту на 300-метровому бетонному мурі, що підпирає земляний насип обабіч станції Яшень у Гданську, авторства студентів з Польщі, України, Білорусі, було продемонстровано потенціал вуличного мистецтва, не заплямованого рекламними чи споживацькими інтересами. Зокрема, «ілюструючи людську ціну збройного конфлікту», муралі «можуть надихати

людей різного віку діяти та брати участь у ініціативах для підтримки постраждалого від війни населення» (Perzycka-Borowska, Gliniecka, Kukielko and Parchimowicz, 2023).

На думку і українського (Kyluk, 2023), і західного (Wilson, 2023) експертів, українська культурна ідентичність під час війни продовжує успішно консолідуватися, причому в дивній, як на нас, гібридній версії одночасно і етнічного, і громадянського націоналізму.

Було надано високу оцінку онлайн-активності Національного музею історії України у Другій світовій війні, яка вповні відповідає сучасним вимогам миттєвої меморіалізації у реальному часі. Тим самим музей позитивно «впливає на підтримання високого морального духу та «бойового духу», а також на «залучення міжнародної спільноти до допомоги Україні». Крім того, від початку російського вторгнення Музей війни активно використовує історію для поточних політичних і військових цілей. Наприклад, він оперує «транснаціональними формами пам'яті про Голокост, як-от девіз «Ніколи знову», посилаючись не лише на конкретну історичну подію, але — ширше — на етичний наратив, який засуджує геноцид, щоб мобілізувати дії, які сприяють поразці та суду над російськими військовими злочинцями і відновленню справедливості» (Olzacka, 2023).

Значно ширше, ніж в українських авторів розглядається тема «жінка та війна». Зазвичай, візуальні наративи щодо жінок в Україні виходять з традиційного патріархального розподілу ролей. Наприклад, аналіз 201 фотографії на перших шпальтах в шести міжнародних газетах протягом першого місяця війни показав, що жінки фігурують у 47,3% зображень, «проте їхня роль є підпорядкованою. Вони постають як другорядні та мовчазні жертви, котрі мають бути захищені» (Iraola&Рейна-Fernández, p. 245). Натомість феміністично орієнтованими дослідниками констатується, що «активність, продемонстрована українськими жінками у війні, яка триває, є численним спростуванням патріархальних схем», попри те, що саме жінки страждають від наслідків війни найбільше. Це стосується як масового залучення жінок до служби у лавах ЗСУ «на нестереотипних ролях», так і їх активної діяльності як журналісток, волонтерів та учасниць антивоєнного руху (Al Orami&Antwi-Boateng, 2023).

«Вузьким місцем» і водночас «вікном можливостей», на нашу думку, є висвітлення нових культурних феноменів, породжуваних війною, скажімо, неологізмів в англійській мові (Ivanenko et al., 2023), особливої «архітектоніки» воюючих культур, наприклад, російської культури нехтування людським життям (Legkauskas, 2023) тощо.

Висновки і напрями подальших досліджень. Комплексний аналіз висвітлення російсько-української війни у дослідницьких статтях з міжнародних наукометричних баз Scopus та Web of Science за 2023 рік показав, що у кількісному плані в останні два роки саме через неї різко зросло зацікавлення українознавчою проблематикою, яка розглядається з прихильних для нашої країни позицій, саме як «війна», вторгнення», «агресія», але не «конфлікт» чи «криза». На відміну від вітчизняних публікацій, здебільшого присвячених внутрішнім питанням, автори зарубіжних статей зосереджують свою увагу на зовнішніх впливах російсько-української війни в широкому соціально-економічному та геополітичному контекстах. Найбільшу питому вагу складають публікації з медійної тематики. У першу чергу, вони торкаються режимів висвітлення та особливостей маніпуляції з інформацією про цю війну. Огляд воєнних аспектів обмежується обговоренням використанням авіації, малих дронів і вірогідності ядерної ескалації.

Більшість нечисленних статей, предмет яких можна віднести до царини культури, суголосні темам: а) мистецтва, б) національної ідентичності, в) культурної політики і культурної спадщини, на які також публікуються вітчизняні автори у фахових виданнях з культурології, згідно з даними нашого попереднього дослідження. Натомість,

тематика «жінка та війна» розглядається значно ширше. Дослідники не дійшли єдиної думки про те, чи робить традиційно ця війна з жінок найбільших жертв, чи напроти торує шляхи до їх подальшої емансипації і в Україні, і світі.

У цілому, російсько-української війна успішно опрацьовується зарубіжному науково-культурологічному дискурсі у широкому спектрі своїх проявів і впливів. Проте, допоки ми взагалі не спостерігаємо спроб концептуалізації сутності та меж (limits) нової соціокультурної реальності, створеної російським вторгненням в Україну.

У майбутньому найбільш перспективним уявляється нам аналіз західного монографічного доробку розглянутої у статті тематики. Побіжний пошук за допомогою сервісу books.google.com.ua видав декілька десятків найменувань видань із сполученням слів Ukraine та War у назві. Найбільш змістовними уявляються нам праці тих дослідників, котрі спеціалізуються на пострадянській тематиці (Plokhy, 2023; Kuzio, 2022; D'Anieri, 2023). У них триваючи з 24 лютого 2022 року повномасштабна війна розглядається у тривалій часовій перспективі як прояв особливого типу російського націоналізму та більш кон'юнктурної потреби у внутрішньополітичній консолідації російського суспільства навколо авторитарного режиму Володимира Путіна (Ramani, 2023).

Бібліографічний список

- Разумков-центр, 2023. Символи, події та особистості, які формують національну пам'ять про війну з Росією (березень 2023 р.) [онлайн] Доступно: <https://razumkov.org.ua/images/sociology/20230508/20230508.pdf> (дата звернення 30.11.2023).
- Adérito, V., Sinovets, P. and Theron, J. (eds), 2023. *Russia's War on Ukraine. The implications for the Global Nuclear Order*. Springer.
- Al Orami, S. and Antwi-Boateng, O., 2023. Surviving Patriarchy: Ukrainian Women and the Russia-Ukraine War. *Journal of International Women's Studies*, 25(6), Article 8. DOI: <https://vc.bridgew.edu/jiws/vol25/iss6/8>.
- D'Anieri, P., 2023. *Ukraine and Russia. From Civilized Divorce to Uncivil War*. (2st ed.). Cambridge University Press.
- Favaro, M. and Williams, H., 2023. False Sense of Supremacy: Emerging Technologies, the War in Ukraine, and the Risk of Nuclear Escalation. *Journal for Peace and Nuclear Disarmament*, 6(1), pp. 28–46. DOI: <https://doi.org/10.1080/25751654.2023.2219437>
- Iraola, M. E. and Peña-Fernández, S., 2023. The Face of War. Women in the Photographs of the International Press during the Invasion of Ukraine. *Fotocinema*, 27, pp. 245-262. DOI: <https://doi.org/10.24310/Fotocinema.2023.vi27.15539>. (in Spain).
- Ivanenko, N., Biletska, O., Hurbanska, S., Hurbanska, A., Kochmar, D., 2023. English language Morphological Neologisms Reflecting the War in Ukraine. *World Journal of English Language*, 13(5), pp. 432-438. DOI: <https://doi.org/10.5430/wjel.v13n5p432>
- Johansson-Nogués, E. and Şimanschi, E., 2023. Fabricating a war? Russian (dis)information on Ukraine. *International Affairs*, 99 (5), pp. 2015–2036. DOI: <https://doi.org/10.1093/ia/iiad179>
- Kopperoinen, P., 2023. The World Council of Churches at the 11th General Assembly on the War in Ukraine. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, 43(5), pp. 102-108. DOI: <https://doi.org/10.55221/2693-2148.2423>
- Kunertova, D. 2023. Drones have boots: Learning from Russia's war in Ukraine. *Contemporary security policy*, 44(4), pp. 576–591. DOI: <https://doi.org/10.1080/13523260.2023.226279>
- Kuzio, T., 2022. *Russian Nationalism and the Russian-Ukrainian War*. Autocracy-orthodoxy-nationality. Routledge, Taylor & Francis Group.

- Kyluk, V., 2023. National Identity in Time of War: Ukraine after the Russian Aggressions of 2014 and 2022. *Problems of post-communism*. DOI: <https://doi.org/10.1080/10758216.2023.2224571>.
- Legkauskas, V., 2023. Feet of clay: five cultural vulnerabilities of the Russian state in the face of the war in Ukraine. *Journal of Contemporary European Studies*. DOI: <https://doi.org/10.1080/14782804.2023.2231887>.
- Levko, O., 2023. Framing the Russia-Ukraine War in the Discourse of Ukrainian Church Leaders. *Logos: A Journal, of Religion, Philosophy Comparative Cultural Studies & Art*, Issue 115, pp. 67–78. DOI: <https://doi.org/10.24101/logos.2023.30>
- McLarren, K., 2023. The Silence of the Roman Catholic Church on the Ukraine War. *The Review of Faith & International Affairs*, 22(1), pp.97–101. DOI: <https://doi.org/10.1080/15570274.2023.2261711>
- Nnanyelugo, Ch. E., Iyendo, T. O. and Gever, V. C., 2023. Effect of Internet-mediated music therapy intervention on reduction in generalized anxiety disorder symptoms among displaced Nigerians of the Russia–Ukraine war. *Psychology of Music*, 51(4), pp. 1149-1159. DOI: <https://doi.org/10.1177/03057356221129>
- Olzacka, E., 2023. War and ‘museum front’ in a digital era: The Ukrainian War Museum during the Russian invasion of Ukraine. *Media, War & Conflict*. DOI: <https://doi.org/10.1177/17506352231175077>
- Perzycka-Borowska, E., Gliniecka, M., Kukielko, K., Parchimowicz, M., 2023. Socio-Educational Impact of Ukraine War Murals: Jasien Railway Station Gallery. *Arts*, 12(3), 112. DOI: <https://doi.org/10.3390/arts12030112>
- Plokhly, S., 2023. *The Russo-Ukrainian War*. Penguin Books Limited.
- Ramani, S., 2023. *Putin's War on Ukraine. Russia's Campaign for Global Counter-Revolution*. Hurst.
- Selimi, F. and Zejnullahu, S., 2023. The Narrative, Discourse and Terminology of the Western Balkans Online Media Reporting on the Russia-Ukraine War. *Studies in Media and Communication*, 11(6), pp. 90-100. DOI: <https://doi.org/10.11114/smc.v11i6.6019>
- Wilson, A., 2023. Ukraine at war: Baseline identity and social construction. *Nations and Nationalism*, pp. 1–10. DOI: <https://doi.org/10.1111/nana.12986>.
- Wiswesser, Sean M., 2023. Potemkin on the Dnieper: the Failure of Russian Airpower in the Ukraine war. *Small Wars & Insurgencies*, 34(7), pp. 1205-1234. DOI: <https://doi.org/10.1080/09592318.2023.2187201>
- Zhenchenko, M., Izarova, I. and Baklazhenko, Y., 2023. Impact of war on editors of science journals from Ukraine: Results of a survey. *European Science Editing*, 49:e97925. DOI: <https://doi.org/10.3897/ese.2023.e97925>

References

- Adérito, V., Sinovets, P. and Theron, J. (eds), 2023. *Russia's War on Ukraine. The implications for the Global Nuclear Order*. Springer.
- Al Orami, S. and Antwi-Boateng, O., 2023. Surviving Patriarchy: Ukrainian Women and the Russia-Ukraine War. *Journal of International Women's Studies*, 25(6), Article 8. DOI: <https://vc.bridgew.edu/jiws/vol25/iss6/8>.
- D'Anieri, P., 2023. *Ukraine and Russia. From Civilized Divorce to Uncivil War*. (2st ed.). Cambridge University Press.
- Favaro, M. and Williams, H., 2023. False Sense of Supremacy: Emerging Technologies, the War in Ukraine, and the Risk of Nuclear Escalation. *Journal for Peace and Nuclear Disarmament*, 6(1), pp. 28–46. DOI: <https://doi.org/10.1080/25751654.2023.2219437>

- Iraola, M. E. and Peña-Fernández, S., 2023. The Face of War. Women in the Photographs of the International Press during the Invasion of Ukraine. *Fotocinema*, 27, pp. 245-262. DOI: <https://doi.org/10.24310/Fotocinema.2023.vi27.15539>. (in Spain).
- Ivanenko, N., Biletska, O., Hurbanska, S., Hurbanska, A., Kochmar, D., 2023. English language Morphological Neologisms Reflecting the War in Ukraine. *World Journal of English Language*, 13(5), pp. 432-438. DOI: <https://doi.org/10.5430/wjel.v13n5p432>
- Johansson-Nogués, E. and Şimanschi, E., 2023. Fabricating a war? Russian (dis)information on Ukraine. *International Affairs*, 99 (5), pp. 2015–2036. DOI: <https://doi.org/10.1093/ia/iiaad179>
- Kopperoinen, P., 2023. The World Council of Churches at the 11th General Assembly on the War in Ukraine. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, 43(5), pp. 102-108. DOI: <https://doi.org/10.55221/2693-2148.2423>
- Kunertova, D. 2023. Drones have boots: Learning from Russia's war in Ukraine. *Contemporary security policy*, 44(4), pp. 576–591. DOI: <https://doi.org/10.1080/13523260.2023.226279>
- Kuzio, T., 2022. *Russian Nationalism and the Russian-Ukrainian War*. Autocracy-orthodoxy-nationality. Routledge, Taylor & Francis Group.
- Kyluk, V., 2023. National Identity in Time of War: Ukraine after the Russian Aggressions of 2014 and 2022. *Problems of post-communism*. DOI: <https://doi.org/10.1080/10758216.2023.2224571>.
- Legkauskas, V., 2023. Feet of clay: five cultural vulnerabilities of the Russian state in the face of the war in Ukraine. *Journal of Contemporary European Studies*. DOI: <https://doi.org/10.1080/14782804.2023.2231887>.
- Levko, O., 2023. Framing the Russia-Ukraine War in the Discourse of Ukrainian Church Leaders. *Logos: A Journal, of Religion, Philosophy Comparative Cultural Studies & Art*, Issue 115, pp. 67–78. DOI: <https://doi.org/10.24101/logos.2023.30>
- McLarren, K., 2023. The Silence of the Roman Catholic Church on the Ukraine War. *The Review of Faith & International Affairs*, 22(1), pp. 97–101. DOI: <https://doi.org/10.1080/15570274.2023.2261711>
- Nnanyelugo, Ch. E., Iyendo, T. O. and Gever, V. C., 2023. Effect of Internet-mediated music therapy intervention on reduction in generalized anxiety disorder symptoms among displaced Nigerians of the Russia–Ukraine war. *Psychology of Music*, 51(4), pp. 1149-1159. DOI: <https://doi.org/10.1177/03057356221129>
- Olzacka, E., 2023. War and ‘museum front’ in a digital era: The Ukrainian War Museum during the Russian invasion of Ukraine. *Media, War & Conflict*. DOI: <https://doi.org/10.1177/17506352231175077>
- Perzycka-Borowska, E., Gliniecka, M., Kukielko, K., Parchimowicz, M., 2023. Socio-Educational Impact of Ukraine War Murals: Jasien Railway Station Gallery. *Arts*, 12(3), 112. DOI: <https://doi.org/10.3390/arts12030112>
- Plokhly, S., 2023. *The Russo-Ukrainian War*. Penguin Books Limited.
- Ramani, S., 2023. *Putin's War on Ukraine. Russia's Campaign for Global Counter-Revolution*. Hurst.
- Razumkov-tsentr, 2023. Symvoly, podii ta osobystosti, yaki formuiut natsionalnu pamiat pro viinu z Rosiieiu (berezen 2023 r.) [Symbols, similarities and features that shape the national memory of the war with Russia (berezny 2023)] [onlain] Available at: <https://razumkov.org.ua/images/sociology/20230508/20230508.pdf> (Accessed 30.11.2023) (in Ukrainian).
- Selimi, F. and Zejnnullahu, S., 2023. The Narrative, Discourse and Terminology of the Western Balkans Online Media Reporting on the Russia-Ukraine War. *Studies in*

- Media and Communication*, 11(6), pp. 90-100. DOI: <https://doi.org/10.11114/smc.v11i6.6019>
- Wilson, A., 2023. Ukraine at war: Baseline identity and social construction. *Nations and Nationalism*, pp. 1–10. DOI: <https://doi.org/10.1111/nana.12986>.
- Wiswesser, Sean M., 2023. Potemkin on the Dnieper: the Failure of Russian Airpower in the Ukraine war. *Small Wars & Insurgencies*, 34(7), pp. 1205-1234. DOI: <https://doi.org/10.1080/09592318.2023.2187201>
- Zhenchenko, M., Izarova, I. and Baklazhenko, Y., 2023. Impact of war on editors of science journals from Ukraine: Results of a survey. *European Science Editing*, 49:e97925. DOI: <https://doi.org/10.3897/ese.2023.e97925>

Стаття надійшла до редакції 06.12.2023.

Kostiantyn Kysliuk

COVERAGE OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR IN RESEARCH ARTICLES FROM THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC DATABASES SCOPUS and WEB of SCIENCE for 2023

The paper sets out the quantitative and qualitative characteristics of foreign coverage of the Russian-Ukrainian war. The subject of the study was the articles with the keywords «Ukraine» and «war» in the title in the international scientometric databases Scopus and Web of Sciences for the year 2023.

It was noted that in quantitative terms, in the last two years, precisely because of large-scale hostilities on the territory of the country, interest in Ukrainian studies has increased sharply. It is considered from favorable positions for our country, precisely as «war», «invasion», «aggression», but not «conflict» or «crisis».

Unlike domestic publications, which are mostly devoted to internal issues, the authors of foreign articles focus their attention on the external effects of the Russian-Ukrainian war in a broad socio-economic and geopolitical context. The largest specific weight is made up of publications on media topics. The review of military aspects is limited to a discussion of the use of aviation, small drones, and the possibility of nuclear escalation.

Most of the few articles, the subject of which can be attributed to the field of culture, are related to the such topics as: a) art, b) national identity, c) cultural policy and cultural heritage, which are also published by domestic authors in specialized Ukrainian journals on cultural studies. Instead, the topic of «women and war» is considered much more broadly.

However, so far there are no attempts to conceptualize the essence and limits of the new socio-cultural reality, the formation of which was created by the Russian invasion of Ukraine.

Keywords: *bibliography, war, culturology, culture, Russian-Ukrainian war, Ukraine, Ukrainian culture*

УДК 069.532

ORCID: 0000-0001-5068-7486

ORCID: 0000-0002-8149-6743

**Ю. С. Сабадаш,
Ю. М. Нікольченко**

**ПРОБЛЕМИ НАУКОВО-ЕКСПОЗИЦІЙНОЇ РОБОТИ МУЗЕЇВ У
НАВЧАЛЬНІЙ ДИСЦИПЛІНІ «МУЗЕЄЗНАВСТВО» ДЛЯ СТУДЕНТІВ
СПЕЦІАЛЬНОСТІ «КУЛЬТУРОЛОГІЯ, ОРГАНІЗАЦІЯ КУЛЬТУРНО-
ДОЗВІЛЛЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ» МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ (м. КИЇВ)**

Автори статті досліджують проблему науково-експозиційної роботи музеїв України як важливої складової у системі національно-патріотичного виховання населення, культурно-просвітницької та педагогічної діяльності.

Актуальність та наукова новизна статті визначені її метою: аналізуючи навчальну дисципліну «Музеєзнавство» на кафедрі культурології Маріупольського державного університету, автори статті намагаються привернути увагу гуманітаріїв, зокрема студентів-культурологів, до місця музейної експозиції у складній системі сучасних суспільних і культурних відносин в Україні та обґрунтування необхідності застосування новітніх технологій у науково-експозиційній діяльності вітчизняних музеїв.

Особлива увага авторів зосереджена на тих компонентах науково-експозиційної роботи музеїв, які визначають їхню особливу емоційну та непересічну популярність серед відвідувачів.

У процесі «омузейнювання» об'єкти культурної спадщини набувають статусу об'єктів музейного фонду, стабільного і водночас перманентного явища: музейні предмети в експозиції на певний період фіксують епоху, але з плином часу змінюється ракурс її сприйняття як події. Аналогічна ситуація відбувається із навколишнім середовищем. Це, у свою чергу, вимагає розглядати науково-експозиційну діяльність у музеях як процес, що потребує постійного вдосконалення, особливо в сучасних умовах бурхливого розвитку інформаційного суспільства.

Матеріал, викладений у статті, сприяє формуванню реалістичного погляду на стан справ у вітчизняному музеєзнавстві, зокрема у питаннях створення нових та перебудові наявних музейних експозицій.

***Ключові слова:** музеєзнавство, Маріупольський державний університет, кафедра культурології, навчальна дисципліна «Музеєзнавство», науково-експозиційна робота музеїв.*

DOI 10.34079/2226-2830-2023-13-26-31-40

Постановка проблеми. У драматичному сьогоднішні Україна мужньо дає відсіч російській військовій агресії. На фронті та у тилу закладається фундамент майбутньої перемоги. Не залишаються осторонь героїчної боротьби з підступним ворогом і вітчизняні музейники, у діяльності яких через музейні інституції стверджуються функція збереження національної державності. «У процесі державотворення сьогодні потрібна ефективна система патріотичного виховання, змістовим компонентом якої є духовно-культурна спадщина народу України. В основу національної системи патріотичного виховання покладено ідею, форми і методи якої базуються на народних

традиціях та кращих надбаннях вітчизняної педагогіки й психології» (Квас та Волошин, 2018, с. 18–19).

На наш погляд, у сучасному музеєзнавстві в Україні постала важлива проблема, без вирішення якої майбутній поступ галузі виглядає проблематичним. Сфера сучасного музеєзнавства має позбутися минулих стереотипів сприйняття музейної справи як остаточного результату матеріальної та духовної діяльності соціуму. Навпаки, музеєзнавство «має стати адекватним викликам часу, і найголовніше у цьому поступі – ціннісна система історично-культурних, національних, ідеологічних, загальнолюдських світоглядних переконань» (Філіпчук, 2019, с. 118).

Перед дослідниками музейної справи в Україні постає одна із новітніх рис розвитку – зміна стилю керівництва музеями, що виражається у тенденції до децентралізації та змін у пріоритетах, зокрема у кадровій політиці. Раніше музейний науковий персонал поповнювався переважно за рахунок фахівців-істориків, але, зважаючи на політичні, економічні та соціальні зміни, які відбулися в Україні у сьогоднішній день, постала нагальна потреба підготовки музейних кадрів із новим світоглядом, свіжим поглядом на проблеми збереження національної культурної спадщини, здатністю до розв'язання теоретичних і практичних проблем, пов'язаних із викликами часу. У зв'язку з цим виникла потреба внести певні зміни до Робочої програми навчальної дисципліни «Музеєзнавство» на спеціальності «Культурологія, організація культурно-дозвілєвої діяльності» у Маріупольському державному університеті (далі: МДУ), яка надає можливість випускникам оволодіти сучасними навичками музеєзнавства, екскурсійної та виставкової роботи.

«Відомо, що музей як центр культурно-духовного відродження народу відіграє важливу роль у гуманізації суспільства, поєднуючи історичну пам'ять, невичерпні знання та духовне багатство» (Сабадаш та Мараховська, 2022, с. 111). Використовуючи цю тезу та теоретичні положення навчальної дисципліни «Музеєзнавство» і широкі можливості навчальної (музейної) практики, кафедра культурології МДУ забезпечує набуття студентами-культурологами знань і вмінь щодо використання напрацьованих вітчизняних музейних працівників у національно-патріотичному вихованні, культурно-просвітницькій та педагогічній діяльності.

Нормативна навчальна дисципліна «Музеєзнавство» викладається на першому курсі бакалаврату спеціальності 034 «Культурологія, організація культурно-дозвілєвої діяльності» у МДУ з 2016 р. Її зміст постійно вдосконалюється, пропорційно збільшується і об'єм матеріалу, що репрезентує теоретичну (лекційну) та практичну частину курсу: семінари, самостійна робота студента (СРС), індивідуальне навчально-дослідне завдання (ІНДЗ). Завершувала студіювання курсу навчальна (музейна) практика на базі Маріупольського краєзнавчого музею (далі: МКМ), в експозиції якого були представлені «унікальні пам'ятки історико-культурної спадщини народу України, безцінні об'єкти для науково-дослідної і краєзнавчої роботи у регіоні» [Нікольченко та Головка, 2020, с. 1–140], Музею історії Маріупольського металургійного комбінату ім. Ілліча (далі: Музей історії ММК ім. Ілліча), Музею історії та археології МДУ (далі: Музей МДУ). У зв'язку з окупацією російськими агресорами Маріуполя за рішенням кафедри з 2023–2024 навчального року базою практики (онлайн) визначена Студія культуротворчого перформансу МДУ в м. Києві

Робочим навчальним планом спеціальності «Культурологія, організація культурно-дозвілєвої діяльності» на опанування навчальної дисципліни «Музеєзнавство» у 2022–2023 навчальному році було передбачено 5 кредитів (150 год.: 50 год. – аудиторних, 100 год. – для самостійної роботи). На музейну практику – 3 кредити (90 год.).

Не потребує доказовості теза, що музейні збірки накопичуються й систематизуються не лише з метою їхнього вивчення та зберігання. Найважливіші функції сучасних музеїв уже перетнули цю межу. На передній план виходить національно-патріотична, пізнавально-інформаційна, популяризаційна, навчально-просвітницька місія музейних колекцій. Всі ці функції реалізуються завдяки науково-експозиційній діяльності музеїв, яка передбачає ознайомлення відвідувачів із найбільш цікавими експонатами музею, розміщеними у певному логічному порядку, побудованому за хронологічним (еволюційним), географічним, природознавчим, етнокультурним та предметно-тематичним критеріями. Це головна складова музейної комунікації і підвалина для реалізації культурно-просвітницької діяльності музею.

Із огляду на означене, у програмі навчальної дисципліни «Музеєзнавство» важливе місце посідає тема: «Методика і практика науково-експозиційної роботи», яка містить наступні напрямки: «Методологічні засади та практика науково-експозиційної роботи в Україні. Особливості проектування та створення природничо-історичних та історико-краєзнавчих музейних експозицій. Поняття музейного поясу. Основні вимоги щодо створення музейної експозиції (закон концентрації, ізоляції, симетрії та інші). Світло та колір в експозиції. Музейні паспорту. Музейна експозиція у системі національно-патріотичного виховання, культурно-просвітницької та педагогічної діяльності».

Засвоєння студентами теоретичного матеріалу відбувається на семінарському занятті «Науково-експозиційна робота музеїв» та у рефератах за темами СРС та ІНДЗ.

Актуальність та наукова новизна статті полягає у тому, що, аналізуючи науково-експозиційну роботу музеїв у навчальній дисципліні «Музеєзнавство» на кафедрі культурології МДУ, автори визначають її домінуючу роль у теоретичній і практичній підготовці культурологів для майбутньої професійної діяльності в музейних інституціях України у сьогоденні.

Аналіз досліджень і публікацій. Джерельну базу статті складають Конституція України та Закони України «Про музеї та музейну справу» (1995), «Про охорону культурної спадщини» (2000), «Про культуру» (2010), «Про правовий режим воєнного стану» (2015), «Про освіту» (2017), «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» (2022).

Сучасна вітчизняна історіографія проблеми представлена працями з музеєзнавства І. Бех, О. Булиги, Т. Вайнгберга, С. Виткалова, О. Гайдай, О. Головка, А. Дульської, О. Комової, Ю. Нікольченка, З. Огриска, Ю. Омельченка, В. Петранівського, М. Рутинського, О. Стецюка, О. Сухомлинської, Н. Філіпчук, С. Хавіної, Н. Шейміної, В. Якубовського та працями з музейної педагогіки: С. Волошин, Л. Гайди, О. Караманова, О. Квас, М. Костриці, П. Луньова, Н. Мараховської, Т. Мацейка, Ю. Павленка, Ю. Сабадаш, О. Топилка.

Використанню експозицій музеїв у національно-патріотичному вихованні учнівської і студентської молоді, зокрема у кризових для країни ситуаціях (після 2014 р.), присвячені спеціальні розділи в курсі лекцій з навчальної дисципліни «Музеєзнавство» на кафедрі культурології в МДУ, виданому в 2020 р. (Нікольченко, 2020). У ньому наголошено, що функції музейних експозицій пов'язані з визначенням пріоритетів, які полягають у формуванні в українському суспільстві, зокрема в середовищі учнівської і студентської молоді, національно-патріотичних, історичних, культурницьких та загальнолюдських переконань.

Особливостям набуття здобувачами вищої освіти кваліфікації «Музеєзнавець-педагог» у межах інтегративної сертифікатної програми «Музейна педагогіка» присвячена стаття Ю. Сабадаш і Н. Мараховської «Підготовка музеєзнавців-педагогів: розроблення та реалізація інтегративної сертифікатної програми», у якій аналізується

та узагальнюється вітчизняний і зарубіжний досвід підготовки фахівців із музейної педагогіки, зокрема у науково-експозиційній галузі (Сабадаш та Мараховська, 2022, с. 371–374).

У статті «Роль музеїв у системі функціонування закладів вищої освіти України», доповідях на Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми сучасного підручника: навчально-методичне забезпечення освітнього процесу в умовах воєнного часу» 14 вересня 2022 року О. Комова, Ю. Нікольченко і В. Деліман, К. Сичова і Ю. Григор'єва звернули увагу музеєзнавців на необхідність вдосконалювати виховну національно-патріотичну та педагогічну доміную музеєвих експозицій з урахуванням вимог часу (Комова, 1920, с. 5–19; Нікольченко та Деліман, 2022, с. 371–374; Сичова та Григор'єва, 2022, с. 381–384).

Питання експозиційної роботи музеїв у сьогоднішній активній студіюють викладачі та студенти кафедри івент-індустрій, культурології та музеєзнавства Рівненського державного гуманітарного університету (далі: РДГУ), яка здійснює підготовку фахівців за спеціальностями «Музеєзнавство, пам'яткознавство» (завідувач кафедри професор В. Виткалов). «У сьогоднішній день кафедра є авторитетним у державі навчальним та науковим центром, який виховує нову генерацію української молоді, віддану ідеям національної духовності та наполегливо розвиває не тільки освітню і наукову базу культурної регіоналістики, а й активно сприяє розвитку культури і мистецтва на західних теренах України» (Сабадаш та Нікольченко, 2022, с. 128).

Новітня практика експозиційної діяльності вітчизняних музеїв репрезентована учасниками круглого столу з міжнародною участю, присвяченого Міжнародному дню музеїв: «Музеї та відродження культурного ландшафту». Під час роботи круглого столу відбувся плідний обмін досвідом збереження, відновлення та відродження національно-культурної спадщини в умовах військового конфлікту, проведення якого ініціювала кафедра культурології МДУ 18 травня 2023 року за підтримки й за участю кафедри івент-індустрій, культурології та музеєзнавства РДГУ, РОКМ, МКМ (м. Одеса), Студентського наукового товариства «Культурологічні студії» кафедри культурології МДУ.

У жовтні 2023 р. РОКМ провів наукову конференцію «Музейна експозиція – актуальні виклики сучасності. Поєднання інноваційних та традиційних форм роботи», у якій автори статті взяли участь із доповіддю «Відображення науково-експозиційної роботи музеїв України у навчальній дисципліні «Музеєзнавство» на кафедрі культурології Маріупольського державного університету (м. Київ)» (Рівненський обласний краєзнавчий музей, 2023).

У статті також використані матеріали науково-експозиційної роботи МКМ (до 24 лютого 2022 р.), РОКМ, Музею МДУ (до 24 лютого 2022 р.), Музею історії ММК ім. Ілліча (до 24 лютого 2022 р.) (Нікольченко, 2020, с. 55–66).

Став у нагоді й власний досвід Ю. Нікольченка у вітчизняному музеєзнавстві: працюючи у РОКМ та в Рівненському обласному управлінні культури з листопада 1970 по червень 1998 рр., він безпосередньо брав участь у розвитку музейної справи в регіоні. За сумісництвом викладав курси «Музеєзнавство» і «Краєзнавство» у Рівненському державному інституті культури. Із серпня 1998 р. Ю. Нікольченко – доцент МДУ. На кафедрі культурології – викладач навчальних дисциплін «Музеєзнавство», «Музей в системі національно-патріотичного виховання», «Збереження історико-культурних пам'яток України», «Збереження та атрибуція культурної спадщини України».

Виклад основного матеріалу. Необхідно визнати, що канони та методичні підходи до організації науково-експозиційної діяльності українських музеїв залишалися незмінними впродовж 70-х рр. ХХ–початку ХХІ ст. Проте сучасність вносить у

практику будівництва музейної експозиції низку інноваційних технологій, метою яких є посилення емоційного, виховного й пізнавального ефекту для відвідувачів музею. Згідно із сучасними підходами до проблем вітчизняного музеєзнавства, музейна експозиція – це цілеспрямована і науково обґрунтована демонстрація музейних предметів, які організовані композиційно, забезпечені коментарем, технічно і художньо оформлені і створюють специфічний музейний образ природних і суспільних явищ.

Безсумнівно, головними елементами експозиції музею є тріада: експонат основного фонду; експозиційне обладнання для демонстрації експонату; музейно-експозиційна архітектура. Все, що несе змістове навантаження, належить до значущого аспекту експозиції, а все, що не є провідником змісту, утворює її предметно-речовий аспект.

Під час розкриття студентам-культурологам МДУ проблеми науково-експозиційної роботи у курсі «Музеєзнавство» наголошується, що науково обґрунтований порядок групування і організації експозиційних матеріалів, що впливає зі змісту експозиції, називається методом побудови експозиції, який передбачає основні методи експонування: систематичний, ансамблевий, ландшафтний і тематичний. У сучасних українських музеях, у першу чергу науково-популярних (масових, публічних), активно застосовується так званий предметно-ансамблевий метод побудови експозицій, коли на перше місце виходить оригінальний предмет основного фонду.

Тематична структура історичних і краєзнавчих музеїв створюється у відповідності до сучасної періодизації історії України. Експозиції природознавчої тематики повинні спиратися на сучасні досягнення відповідних наукових галузей. Музейні збірки накопичуються й систематизуються не лише з метою вивчення та централізованого зберігання, але й для виконання найбільш важливих функцій сучасних музеїв: виховної, пізнавально-інформаційної, популяризаційної, навчально-просвітницької. Вони реалізуються, зокрема, завдяки науково-експозиційній діяльності музейних закладів.

У навчальній дисципліні «Музеєзнавство» акцентується увага студентів-культурологів МДУ на п'яти основних етапах будівництва музейної експозиції:

- перший – наукове проектування експозиції з урахуванням можливостей експозиційного приміщення, кількості і тематичності експонатів основного та науково-допоміжного фондів, професійної підготовки експозиціонерів;
- другий – наукове, художнє та технічне проектування експозиції;
- третій – підготовка тематично-експозиційних планів;
- четвертий – робота у фондах музею з метою відбору експонатів за тематикою експозиції;
- п'ятий – художнє оформлення експозиції та встановлення відповідного технічного обладнання.

Питання створення музейної експозиції, яка б відповідала усім вимогам профілю музею і задовольняла потреби і очікування відвідувачів, належить до числа фундаментальних у вітчизняному музеєзнавстві, коли теорія і практика є складним поєднанням науки й естетико-мистецьких канонів.

У цьому контексті наведемо уривок із статті завідувачки відділом сучасності Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д. І. Яворницького Н. Шейміної «Деякі проблемні аспекти перебудови музейних експозицій», яка побачила світ у грудні 2009 р., але не втратила своєї актуальності й у сьогоднішні: «Є питання прості, і в той же час неймовірно складні. Вони викликають роздратування або посмішку, непорозуміння або глибокі роздуми. Ось, наприклад, одне з них. Що ми, наукові співробітники, показуємо відвідувачу, демонструючи йому предмети, розкладені в музейній вітрині? Працівники музеїв рідко питають себе про це, ще рідше

над такими речами замислюється відвідувач. Однак, часто в результаті проведення соціологічних досліджень з'ясовується, що автори експозиції прагнуть показати одне, а відвідувачі бачать зовсім інше. Тому крім чисто людської допитливості і бажання зрозуміти зміст експозиції як особливого явища культури, ставити такі питання змушує ще й професійна відповідальність експозиціонера як активного учасника створення експозиції» (Шейміна, 2009).

Дійсно, збудувати якісну експозицію, яка відповідала б вимогам сьогодення і задовольняла би потреби відвідувача, можливо лише за чотирьох умов: відповідність фондів музею тематиці експозиції, професіоналізм експозиціонера, досвід музею у науково-експозиційній діяльності та використання позитивного досвіду створення експозицій в інших музеях відповідного профілю.

У навчальній дисципліні «Музеєзнавство» наголошується, що практичний досвід будівництва експозиції – важливий компонент науково-експозиційної роботи, але не визначальний: без ґрунтовної теоретичної і методичної підготовки, пізнання її фундаментальних сутнісних характеристик і закономірностей експозицію побудувати буде дуже складно. Необхідно визнати, що питання науково-експозиційної роботи музеїв традиційно є предметом уваги методичних центрів із музеєзнавства, які діють на державному, регіональному та місцевому рівнях. Надрукована за ці роки музеєзнавча література відображає розвиток експозиційної думки, нові підходи до експозиційної практики та проблематики, прогресивні тенденції в експозиційній роботі музеїв, перш за все історичного профілю. Але проблема в іншому: ефективність впровадження їхніх результатів у музейну практику залишкова: у багатьох випадках експозицію будують або вдосконалюють методами, що вже не відповідають вимогам часу.

Відсутність науково обґрунтованих концепцій із основних напрямків музейної діяльності у сьогоденні є суттєвим недоліком при створенні музейних експозицій. Ми маємо сучасні ґрунтовні підручники і посібники з музеєзнавства, але це навчальна література для студентів, вона не призначена готувати експозиціонера-професіонала. Щорічно з різних проблем українського музеєзнавства захищаються дисертаційні роботи, публікуються статті у наукових періодичних виданнях, проводяться наукові конференції різних рівнів, проте з теорії і практики експозиційної роботи їх недостатньо.

У вітчизняному музеєзнавстві питання теорії, історії і практики музейної справи завжди є дискусійним і знаходяться у процесі постійного наукового студіювання. І в цьому головна проблема будівництва нової експозиції або масштабної перебудови існуючої: перед експозиціонерами стоїть дилема – як зробити так, щоб певне предметне середовище, створене в музеї, дозволило зрозуміти, відчувати час, явище та подію в умовах, коли методична рекомендація вже запізнилась? Тут може допомогти цілеспрямоване дослідження з глибоким осмисленням та теоретичним обґрунтуванням широкого діапазону можливостей музею конкретного профілю в науково-експозиційній роботі у близькій і далекій перспективі.

Відверто хибним є уявлення про те, що існують експозиції музеїв різних типів і профілів, які «створюються на віки»: природознавчі, археологічні, давньої та нової історії, культури і мистецтва України, етнографічні, меморіальні, періоду Другої світової війни тощо. Практикою доведено, що незалежно від типу і профілю музейної установи, з часом її експозиції морально застарівають, втрачають свою тематичну актуальність і художню привабливість, перетворюючись на своєрідний «музей у музеї».

У цьому контексті, заслуговує ретельного вивчення і наслідування у вітчизняному музейному середовищі досвід РОКМ щодо успішного перманентного

процесу перебудови (оновлення) експозиції (природознавчої, історичної і мистецької). Експозиція музею площею близько 2-х тис. кв. м була відкрита для відвідувачів 30 грудня 1978 р. в унікальному двоповерховому приміщенні – колишній рівненській гімназії, пам'ятці архітектури 1839 р. На той час вона була однією з найкращих в Україні за змістом, художнім оформленням та технічним забезпеченням, склавши конкуренцію не тільки обласним краєзнавчим музеям, а й центральним музейним установам.

Очоловав музей з 1970 по 1986 роки блискучий ентузіаст музейної справи і краєзнавства В. Сидоренко (1914–1994), який постійно наголошував у колективі, що час існування стаціонарної експозиції в музеї, незалежно від її профілю, недовгочасний; без змін і доповнень він не повинен тривати більше одного року, в іншому випадку вона втратить тематичну актуальність, а музей – відвідувача.

І вже, починаючи з 80-х років, експозиція РОКМ вступила у фазу суттєвих перебудов як змісту так і художнього оформлення та інновацій у технічному забезпеченні, особливо після проголошення незалежності нашої держави. Такий підхід був науково обґрунтованим, першою чергою у розділах експозиції з історії України та краю, де були «білі плями», хибні оцінки, прямі перекручення історичної правди. Сміливі й рішучі дії керівництва, науково-методичної ради та експозиціонерів РОКМ щодо необхідності перебудови експозиційних комплексів за вимогами часу відбулися за останні 35 років під орудою директорів установи: Е. Антоненка (1926–1999), В. Мушировського, О. Булиги (Рівненський обласний краєзнавчий музей).

У навчальній дисципліні «Музеєзнавство» в МДУ сфокусована увага студентів на тому, що оновлення експозиції залежить не тільки від кількості і якості експонатів основного фонду, художнього оформлення та обладнання, а в першу чергу від наукового рівня музейної установи і професійної підготовки експозиціонера, в іншому випадку це буде «косметичним ремонтом» експозиції.

Важливе значення для перебудови експозиції, основними принципами якої є науковість, дидактичність, естетичність, має оцінка її об'єму, створення відповідного структурного та тематико-експозиційного планів, при необхідності – проєкту художнього оформлення. У сучасному українському музеєзнавстві розглядаються декілька типів оновлення експозиції: доповнення існуючої експозиції новим елементом; з існуючої експозиції вилучається тематичний розділ, що суттєво змінює її зміст; радикальна, науково обґрунтована перебудова діючої експозиції.

Висновки. У процесі утвердження національної ідентичності особливе місце належить культурній спадщині України – головному об'єкту діяльності музейних інституцій, які «призначені для збереження, вивчення і демонстрації культурно-історичних та природничо-наукових цінностей» (Комова, 2020, с. 5–6).

У процесі «обмузейнювання» об'єкти культурної спадщини набувають статусу об'єктів музейного фонду, стабільного і водночас перманентного явища: музейні предмети в експозиції на певний період фіксують епоху, але з плином часу змінюється ракурс її сприйняття як події. Аналогічна ситуація відбувається і з навколишнім середовищем. Це є показником об'єктивних явищ природи, історії та культури. Він, у свою чергу, вимагає розглядати науково-експозиційну діяльність в музеях як процес, що потребує постійного вдосконалення, особливо у сучасних умовах бурхливого розвитку інформаційного суспільства.

Студіюючи навчальну дисципліну «Музеєзнавство» в МДУ, студенти-культурологи мають зрозуміти, що однією з найбільш важливих актуальних проблем експозиційної діяльності музеїв в Україні є устремління музейників сформувати й

утримати рівень суспільної зацікавленості, актуальності, популярності музейної установи у соціумі. З огляду на вищезначене, тема нашого дослідження є перспективною у музеєзнавстві, культурології та педагогіці.

Бібліографічний список

- Квас, О. та Волошин, С., 2018. Формування патріотичної вихованості учнів початкової школи засобами музейної педагогіки. *Молодь і ринок*, 11, 2018.
- Комова, О., 2020. Роль музеїв у системі функціонування закладів вищої освіти України. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Історія, економіка, філософія*, 25.
- Нікольченко Ю. та Деліман В., 2022. Вища культурологічна освіта у контексті розвитку музейної педагогіки. *Проблеми сучасного підручника: навчально-методичне забезпечення освітнього процесу в умовах воєнного часу: збірник тез доповідей*. Київ : Педагогічна думка.
- Нікольченко, Ю.М. та Головка, О.В., 2020. Унікальні пам'ятки історії та культури Українського Приазов'я у фондах Маріупольського краєзнавчого музею. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філософія, культурологія, соціологія*, 20, с. 50–58.
- Нікольченко, Ю.М., 2020. *Музеєзнавство. Курс лекцій*. Маріуполь: МДУ.
- Рівненський обласний краєзнавчий музей, 2023. *Наукова конференція "Музейна експозиція – актуальні виклики сучасності. поєднання інноваційних та традиційних форм роботи"* [онлайн] Доступно: <<http://museum.rv.gov.ua/news/2023/10/06/>>
- Сабадаш, Ю.С. та Мараховська, Н.В., 2022. Підготовка музеєзнавців-педагогів: розроблення та реалізація інтегративної сертифікатної програми. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: філософія, культурологія, соціологія. Збірник наукових праць*, 23, с. 110–120.
- Сабадаш, Ю.С. та Нікольченко, Ю.М., 2022. 50 років літописного дискурсу кафедри івент-індустрії, культурології та музеєзнавства Рівненського державного гуманітарного університету. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філософія, культурологія, соціологія*, 23, с. 120–131.
- Сичова К. та Григор'єва Ю., 2022. Музейний досвід навчання засобами інтерактивну (на прикладі тематичних екскурсій Вінницького обласного краєзнавчого музею). *Проблеми сучасного підручника: навчально-методичне забезпечення освітнього процесу в умовах воєнного часу: збірник тез доповідей*. Київ : Педагогічна думка.
- Філіпчук, Н.О., 2019. Розвиток української музейної педагогіки у ХХ столітті: здобутки і втрати. *Вісник Закарпатської академії мистецтв*, 12. 11.
- Шейміна, Н.М., 2009. Деякі проблемні аспекти перебудови музейних експозицій. *Дніпропетровський національний історичний музей ім. Д.І. Яворницького* [онлайн] Доступно: <<https://www.museum.dp.ua/uk/articles011/>>

References

- Filipchuk, N.O., 2019. Rozvytok ukraïnskoi muzeinoi pedahohiky u KhKh stolitti: zdobutky i vtraty [Development of Ukrainian museum pedagogy in the 20th century: gains and losses]. *Visnyk Zakarpatskoi akademii mystetstv*, 12 (in Ukrainian).
- Komova O., 1920. Rol muzeiv u systemi funktsionuvannia zakladiv vyshchoi osvity Ukrainy [The role of museums in the functioning system of higher education institutions of

- Ukraine]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho lnhvistychnoho universytetu. Seriiã Istoriiã, ekonomika, filosofiã*, 25, 4 (in Ukrainian).
- Kvas, O. and Voloshyn, S., 2018. Formuvannia patriotychnoi vykhovanosti uchniv pochatkovoï shkoly zasobamy muzeinoï pedahohiky [Formation of patriotic upbringing of elementary school students by means of museum pedagogy]. *Molod i rynek*, 11, 2018 (in Ukrainian).
- Nikolchenko, Y. and Golovko, A., 2020. Unikalni pamiatky istorii ta kultury ukrainskoho Pryazovia u fondakh Mariupolskoho kraieznavchoho muzeiu [Unique historical and cultural monuments of Ukrainian Azov region in Mariupol local history museum funds]. *Visnyk Mariupol's'kogo derzhavnogo univrsitetu. Seriiã: Philosophy, culture studies, sociology*, 20, pp. 50-58 (in Ukrainian).
- Nikolchenko, Yu. and Deliman V., 2022. Vyshcha kulturolohichna osvita u konteksti rozvytku muzeinoï pedahohiky [Higher cultural education in the context of the development of museum pedagogy]. *Problemy suchasnoho pidruchnyka: navchalno-metodychne zabezpechennia osvithnoho protsesu v umovakh voïennoho chasu: zbirnyk tez dopovidei*. Kyiv: Pedahohichna dumka (in Ukrainian).
- Nikolchenko, Yu.M., 2020. *Muzeieznavstvo. Kurs lektsii [Museology. Course of lectures]*. Mariupol: MDU (in Ukrainian).
- Rivnenskyi oblasnyi kraieznavchy muzei, 2023. *Naukova konferentsiia "Muzeina ekspozytsiia – aktualni vyklyky suchasnosti. poiednannia innovatsiinykh ta tradytsiinykh form roboty" [Scientific conference "Museum exhibition - current challenges of modernity. combination of innovative and traditional forms of work"]* [onlain] Available at: <<http://museum.rv.gov.ua/news/2023/10/06/>> (in Ukrainian).
- Sabadash, J. and Marakhovska, N., 2022. Pidhotovka muzeieznavsiv-pedahohiv: rozroblennia ta realizatsiia intehratyvnoi sertyfikatnoi prohramy [Training of museum studies experts and educators: design and implementation of the integrated certificate programme]. *Visnyk Mariupol's'kogo derzhavnogo univrsitetu. Seriiã: Filozofia, kulturologiã, sociologiã*, 23, pp. 110–120 (in Ukrainian).
- Sabadash, J. and Nikolchenko, Y., 2022. 50 rokiv litopysnoho dyskursu kafedry ivent-industrii, kulturolohii ta muzeieznavstva Rivnenskoho derzhavnogo humanitarnoho universytetu [50 years of chronicle discourse of the department of event-industries, culturology and museum studies of Rivne state humanitarian university]. *Visnyk Mariupol's'kogo derzhavnogo univrsitetu. Seriiã: Filozofia, kulturologiã, sociologiã*, 23, pp. 120–131 (in Ukrainian).
- Sheimina, N.M., 2009. Deiaki problemni aspekty perebudovy muzeinykh ekspozytsii [Some problematic aspects of reconstruction of museum expositions]. *Dnipropetrovskyi natsionalnyi istorychnyi muzei im. D.I. Yavornytskoho* [onlain] Available at: <<https://www.museum.dp.ua/uk/articles011/>> (in Ukrainian).
- Sychova, K. and Hryhorieva, Yu., 2022. Muzeinyi dosvid navchannia zasobamy interaktyvnu (na pykladi tematychnykh ekskursii Vinnytskoho oblasnoho kraieznavchoho muzeiu) [Museum learning experiences using interactive means (under the auspices of thematic excursions of the Vinnytsia Regional Museum of Local History)]. *Problemy suchasnoho pidruchnyka: navchalno-metodychne zabezpechennia osvithnoho protsesu v umovakh voïennoho chasu: zbirnyk tez dopovidei*. Kyiv: Pedahohichna dumka (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 05.09.2023.

**J. Sabadash,
J. Nikolchenko**

**PROBLEMS OF THE SCIENTIFIC AND EXHIBITION WORK OF MUSEUMS
WITHIN THE EDUCATIONAL DISCIPLINE «MUSEUM SCIENCES» FOR
STUDENTS OF THE SPECIALTY «CULTUROLOGY, ORGANIZATION OF
CULTURAL AND LEISURE ACTIVITIES» OF MARIUPOL STATE UNIVERSITY
(Kyiv)**

The authors of the article investigate the problem of scientific and expository work of museums of Ukraine as an important component in the system of national-patriotic education of the population, cultural-educational and pedagogical activities.

The topicality and scientific novelty of the article are determined by its purpose: to analyze the academic discipline «Museum sciences» at the Chair of Cultural Studies of Mariupol State University; the authors of the article try to draw the attention of humanitarians, students of cultural studies in particular, to the place of museum exposition in the complex system of modern social and cultural relations in Ukraine and the justification of the necessity to use the latest technologies in the scientific and exhibition activities of domestic museums.

The special attention of the authors is focused on those components of scientific and exhibition work of museums that determine their special emotional and extraordinary popularity among visitors.

Objects of cultural heritage acquire the status of objects of the museum fund, when they get to the museum, a stable and at the same time permanent phenomenon: museum objects in the exposition state an era for a certain period, but within a period of time the perspective of its perception as an event changes. A similar situation occurs with the environment. This, in turn, requires considering scientific and exhibition activities in museums as a process that requires constant improvement, especially in modern conditions of quick development of the information society.

The material presented in the article contributes to the formation of a realistic view of the state of affairs in national museum sciences, in the issues of creating new and rebuilding existing museum expositions in particular.

Keywords: *museum sciences, Mariupol State University, Chair of Cultural Studies, educational discipline «Museum sciences», scientific and exhibition work of museums.*

Л. М. Шумейко

СИНЕРГЕТИЧНІ ПРИНЦИПИ В МИСТЕЦЬКІЙ ОСВІТІ

Сфера вітчизняної мистецької освіти тривалий час знаходиться у стані біфуркації, оскільки формується в умовах каскаду реформ, геополітичних та культурних викликів сьогодення. На основі дослідження синергетики як міждисциплінарної науки, що вивчає принципи виникнення, самоорганізації, підтримки стійкості та розпаду систем (структур) різної природи, нами сформульовано сутнісні характеристики та прояв головних принципів синергетичного знання в системі мистецької освіти. Через виокремлені синергетичні принципи осмислюється сучасний розвиток мистецької освіти не лише як відкритої багаторівневої системи, а передусім як складової культури. Методологія дослідження ґрунтується на застосуванні методу термінологічного аналізу для визначення таких понять, як: «синергетика», «принципи синергетики», «біфуркація», «гомеостатичність», «атрактор», що дало змогу сформулювати та комплексно висвітлити дію основних синергетичних принципів в мистецькій освіті. Використання аналітичного методу сприяло виявленню концептуальних засад подальших перспектив імплементації принципів синергетики в мистецько-освітньому просторі в контексті культурологічного знання.

Результативність упроваджених державних реформ у сфері вітчизняної мистецької освіти ми пов'язуємо із важливістю формування мистецько-освітнього простору на основі головних синергетичних принципів, що значно полегшить розуміння більшості процесів та сприятиме швидкій адаптації складної системи мистецької освіти до нових вимог і викликів сьогодення, а відтак – поступовому та успішному її переходу на новий еволюційний рівень.

Ключові слова: синергетика, синергетичне знання, принципи синергетики, синергетична освіта, принципи синергетики в мистецькій освіті.

DOI 10.34079/2226-2830-2023-13-26-41-50

Постановка проблеми. Початок 21 століття характеризується трансформаційними процесами в системі мистецької освіти України. В результаті зміни усталених традицій відбувається її інтеграція в європейський простір, формується інноваційна – культуро-спрямована освітня модель. Необхідність осмислення процесів, що відбуваються в сучасному мистецько-освітньому просторі із позицій культурологічного знання потребує міждисциплінарної взаємодії із новими науковими напрямками, одним із яких є синергетика – наука, що вивчає процеси самоорганізації, виникнення, розвитку і розпаду систем.

Актуальність статті. Залучення можливостей синергетики дозволяє виокремити певні закономірності розвитку мистецької освіти й сформулювати базові принципи її функціонування. Із позицій культурологічного знання це є актуальним та потребує ґрунтовного дослідження, оскільки виокремлені принципи можуть поглибити розуміння складних процесів формування та самоорганізації сучасного мистецько-освітнього простору України як відкритої багаторівневої системи, виявити подальші шляхи її розвитку в динаміці трансформацій української культури.

Мета статті – проаналізувати синергетику як «теорію самоорганізації» та інструмент моделювання синергетичної освіти; виявити й систематизувати синергетичні принципи в мистецькій освіті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання синергетики у своїх працях висвітлювали основоположники та послідовники теорії – зарубіжні науковці: Г. Хакен, І. Пригожин, І. Стенгерс, Дж. Ніколіс. Процесам імплементації принципів синергетики в систему вітчизняної освіти свої роботи присвячували: Н. Батечко, Ю. Богуцький, В. Кремень, С. Клепко, Е. Лузік, М. Романенко, В. Шейко та ін.

Серед українських дослідників, які протягом останніх років у своїх публікаціях аналізують синергетичні принципи в мистецькій освіті, варто виокремити праці науковців: О. Вознюк (2016), І. Кузнецової (2010), О. Нагорної (2019), В. Олексюк (2019), Г. Падалки (2019), М. Ткач (2019, 2022), В. Тушевої (2019), Цюй Ге (2019), О. Щолокової (2019) та ін. Проте, узагальнені принципи синергетики в мистецькій освіті не отримали комплексного висвітлення в наукових публікаціях сучасних дослідників.

Виклад основного матеріалу. Із здобуттям Україною незалежності, вітчизняна сфера мистецької освіти потрапляє в епіцентр новаторського наукового осмислення освітніх, мистецьких та культурологічних процесів. Це зумовлено передусім закінченням «епохи ізоляції», поступовим долученням до євроінтеграційних процесів, невпинним пошуком нових шляхів та принципів формування мистецько-освітнього простору як відкритої системи. Невпинний пошук нових шляхів формування мистецько-освітнього простору як відкритої системи, призводить до кардинальної зміни парадигми усєї наукової діяльності у цій сфері. У науковому полі виникає дискурс метою якого є знаходження багатовекторних способів досягнення дійсності, а відтак і усвідомлення важливості полілогу науки, освіти та мистецтва. У контексті даної проблематики, особливої значущості набуває так зване *синергетичне знання*.

Синергетика (англ. *Synergetics*, від грецької «*синергос*» – спільнодіючий), являє собою міждисциплінарну науку, яка займається вивченням процесів самоорганізації в контексті виникнення, підтримки стійкості та розпаду складних систем. Синергетичний підхід також застосовується при вивченні такої складної і неструктурованої системи, як мережевий інформаційний простір.

Засновником синергетики вважають німецького фізика, почесного професора теоретичної фізики Штутгартського університету Германа Хакена. До наукового обігу поняття «синергетика» вчений увів у 1970 році, а його праця «Синергетика» (1977) стала революційним початком формування нової наукової думки у розумінні сучасного складного світу. Результатом досліджень сумісної дії різних систем, які шляхом взаємодії призводять до виникнення нових структур, стала поява нового наукового напрямку «синергетика» та визначення «синергетизм», який іноді називають ефектом « $2+2=5$ » – коли результати спільної дії значно перевищують досягнення окремої (Олійченко та Дітковська, 2012, с. 37). Визначаючи поняття синергетики, Хакен наголошував на виникненні просторових, часових або функціональних структур (систем), що здатні переходити зі стану неупорядкованості до певного порядку. Таким чином, у результаті взаємодії «випадковості» та «необхідності» шляхом самоорганізації відбувається поява нових структур (Олексюк, В. П. та Олексюк, В. Р., 2017, с. 37).

Наукову естафету в осмисленні синергетичного знання перейняли бельгійські вчені-теоретики – фізико-хімік, лауреат Нобелівської премії Ілля Пригожин та філософія-історик, спеціалістка з філософії науки, професорка Ізабель Стенгерс. У своїх працях «*La nouvelle alliance*» («Новий альянс. Метаморфози науки», 1979) та «*Order out of chaos / Man's new dialogue with nature*» («Порядок із хаосу: новий діалог людини з природою», Лондон, 1984), науковці осмислюють шлях, який пройшли наука

та пізнання, починаючи з Ньютона і Лапласа. Пригожин та Стенгерс окреслюють головні вимоги науки та суспільства ХХ століття – відновити зв'язок людини з природою, який на глобальному рівні у майбутньому має поєднати науку, культуру та суспільство. Друге видання вчених «Order out of chaos / Man's new dialogue with nature» («Порядок із хаосу: новий діалог людини з природою», Лондон, 1984) стало не лише справжнім революційним явищем у науково-філософських колах, а й своєрідним науковим «перемиканням гештальту».

Сучасна синергетика являє собою мета-науку, що об'єднує «теорію хаосу», «теорію катастроф», «теорію складних систем», «теорію самоорганізації» та ін. Перехід суспільства від усталеної адаптаційної моделі існування до моделі інноваційної, спрямованої на розвиток сприйняття мінливих умов сучасного глобалізованого світу, формує так зване *синергетичне світобачення*, виникає потреба захарувати синергетику до розряду *філософського ставлення до світу*, розглядаючи її як інструмент моделювання більшості процесів та явищ, що належать до різних областей наукового знання (Кремень (ред.), 2014b, с. 24). Відтепер у новій – *синергетичній* – картині світу акцентується увага на зміні філософського погляду на світ, у пошуку універсальних патернів, самоорганізації відкритих нелінійних систем, *кoeволюції, когерентності, кооперативності, багатовимірності, нелінійному синтезі, діалогічності, взаємодії її елементів*, результатом чого є формування нового *епістемологічного горизонту* (Щолокова та Нагорна, 2019, с. 35).

На межі ХХ–ХХІ століть методологія та принципи синергетики розповсюджуються на царину культури та освіти. Історично наука і мистецтво, як головні форми пізнання світу, гармонізують взаємовідносини людини із навколишнім світом, оскільки виступають надзвичайно впливовими факторами естетичного та розумового розвитку особистості. Тож, бажання усунути певну стіну між цими «двома культурами» аби синтезувати гуманітарне і точне знання осмислюють більшість вітчизняних вчених, серед яких знакові постаті в українській науці: В. Андрущенко, Ю. Богуцький, С. Клепко, Б. Нестерович, С. Тарасенко, В. Кремень, В. Лутай та ін.

Глобальні філософські основи синергетики в фундамент української освіти закладає доктор філософських наук, професор, академік Національної академії педагогічних наук України, перший міністр освіти і науки України (1999–2005 рр.) В. Кремень. Вчений бере за основу синергетичну модель теоретиків І. Пригожина та І. Стенгерс, імплементуючи висновки вчених до філософського осмислення освіти та

обумовлює функціонування так званої *синергетичної освіти*. На думку науковця, перехід до *цивілізаційного розвитку нового типу* можливий лише за умови радикальних змін *освітньої парадигми, яка виступає кодом відтворення духовно-культурного буття* (Кремень, 2014а, с. 14–15). Особливої уваги заслуговують монографії В. Кременя: «Синергетика і освіта» та «Синергетика і творчість». Вчений зазначає: «Синергетика з огляду на свою *холістичність* встановлює правила формування когерентного, внутрішньо узгодженого цілого із різнорідних хаотичних елементів, правила їх кооперації, співробітництва, взаємодії, правила нелінійного синтезу простого у складне. [...]. Роль принципів у синергетичному підході виконують так звані *патерни нового мислення*. Вони містять у собі нове знання про самоорганізацію та саморозвиток *відкритих нелінійних систем* і дозволяють збагатити уявлення про освітньо-педагогічні явища та процеси» (Кремень, 2014, с. 15).

Енциклопедія сучасної України трактує поняття «*мистецька освіта*» як «процес навчання, виховання, самовиховання особистості засобами різноманітних видів мистецтв (архітектури, дизайну, музики, образотворчого мистецтва тощо)» (Паньок, 2018). Суть усіх процесів та явищ, що відбуваються в сучасному мистецько-освітньому просторі, носить передусім системний характер, тож культурологічний погляд на

мистецьку освіту крізь призму синергетичної цілісності, сприяє її розумінню як самоорганізуючої системи, що розвивається і проходить відповідні стадії становлення та розвитку.

Відтак, із позицій культурологічного знання вбачається можливим проаналізувати мистецьку освіту з погляду виокремлених нами семи синергетичних принципів, перші два з яких характеризують фазу «порядку», тобто стабільного функціонування системи, а наступні п'ять принципів визначають фазу трансформації — процес оновлення системи, послідовне проходження нею усіх стадій від зникнення «старого порядку» й «хаосу» випробовування альтернатив до народження «нового порядку».

Принцип багаторівневості як складова природи вищих рівнів по відношенню до нижчих. Своєрідна «кристалізація» мистецької освіти відбувалася не одне століття, проте наразі вона являє собою «струнку систему», яка за горизонталлю охоплює всі освітні сфери (загальна, позашкільна, професійна, спеціалізована), а за вертикаллю усі освітні рівні (початкова, профільна, фахова передвища, вища мистецька освіта післядипломна мистецька освіта).

Особистість як суб'єкт творення культури, являє собою системоутворюючий елемент мистецької освіти (Комаровська, 2016, с. 6). Багаторівневості ми спостерігаємо у наявності мистецько-освітніх закладів різного рівня (школи, ліцеї, коледжі, інститути, університети, академії), а також в «ієрархії» *компетенцій* (набір знань, умінь, навичок) та *компетентностей* (якісна характеристика, що проявляється в процесі практичної діяльності).

Своєрідна «ієрархія» проявлена не лише у кількісній складовій та пріоритетності мистецтв щодо функціонування в соціумі, а й у головних функціях, які виконує мистецька освіта: аксіологічній, комунікативній, ціннісно-естетичній, художньо-творчій, терапевтичній, інформаційно-пізнавальній та ін. Складну педагогічну систему мистецької освіти ми розглядаємо також як таку, що складається з багатьох структурних компонентів: педагогічні принципи та методи; цілі мистецького навчання і виховання; інформаційно-технологічне забезпечення процесу навчання; педагог та учень.

Принцип гомеостатичності як підтримка функціонування системи у певних рамках, що дозволяють їй слідувати до своєї мети. Для сфери мистецької освіти це передусім самоорганізація даної сфери, як єдиного цілісного організму, що будується на постійному саморозвитку та відбувається завдяки поліваріантним суперечностям і їх подоланню всередині самої системи. У мистецькій освіті принцип гомеостатичності (давн.-грец. *ὁμοιος* «однаковий, подібний» + *στάσις* «стан, нерухомість») проявлений у здатності підтримувати постійний склад, властивості та сталість усіх компонентів: навчальні методики та сам процес навчання, виховання й самовиховання засобами мистецтв (музики, хореографії, театрального, сценічного, декоративно-ужиткового та образотворчого мистецтв, архітектури, дизайну, кіно тощо).

Застосовуючи метод аналогії, в осмисленні гомеостатичного принципу в мистецькій освіті, спираймося на думку видатних українських науковців М. Грушевського, В. Липинського, О. Строніна, які розглядали принцип гомеостатичності в контексті соціології та вважали найдієвішою пірамідальну будову суспільства, вершину якого складає розумна аристократія, основу – трудяща більшість, середину – проміжні верстви. Така конфігурація, на думку науковців, спираючись на міцну основу, дозволяє «коливатись» і варіювати у своїх діях «верхньому колові» – аристократії, вільне становище якої зумовлює розквіт талантів, здібностей, розумової діяльності, що безумовно сприяє зміцненню «низів» та дозволяє їм певним чином теж «коливатись».

Своєрідною «вершиною піраміди» в мистецькій освіті виступають традиційні класичні наукові школи та навчально-педагогічні методи, випробувані часом, професійний викладацький склад. Знання, накопичені попередніми поколіннями, передаються наступним. У ході навчання, під впливом мистецтва, відбувається класичний процес виховання цілісної особистості, яка постійно розвивається та «перебудовує» власну свідомість.

Принцип нелінійності демонструє множинність шляхів розвитку, в гуманітарному сенсі: результат не пропорційний зусиллям; ціле не є сумою його частин; якість суми частин не тотожне якості складових. Система мистецької освіти, опинившись в нелінійному світі, яким є багатовимірний (у тому числі й віртуальний, інформаційний) простір, відчуває потребу у формуванні нової моделі знання на основі діалогу між суб'єктом та об'єктом. Закладаються нові характеристики професійного світорозуміння особистості: становлення, самоорганізація, нестабільність, нестійкість, нелінійність. У змісті мистецької освіти актуальними стають міждисциплінарні (трансдисциплінарні) та когнітивно-комунікативні стратегії. Система мистецької освіти поволі відходить від традиційної методології антропологічної раціональності і наближається до тих практик, які базуються на принципах інноваційності, інваріативності, людиноцентризму, дитиноцентризму, рефлексивності та креативності.

У галузі мистецької освіти ми спостерігаємо процес нелінійності на прикладі створення численних закладів неформальної мистецької освіти (центрів, гуртків, курсів, творчих громадських об'єднань тощо), що не підпорядковані державним вимогам і стандартам, автономно формують власні правила, принципи, статuti, навчальні програми, форми творчої реалізації тощо).

У педагогічній системі принцип нелінійності проявлений у динамічних змінах змісту освіти та вимог, педагог змушений постійно коригувати освітню траєкторію; результат освітнього процесу значно відрізняється від задумів його учасників; окрім того, нелінійність освіти проявлена у можливості обирати індивідуальний напрям та темп навчання, досягати різного рівня освіченості, обирати тип навчального закладу та мистецький напрям, а також навчальні дисципліни, викладачів, методи та форми навчання, індивідуальні засоби, методики та творчі завдання.

Принцип нестійкості. Динамічні процеси, що відбуваються в сучасному світі та інформаційному просторі, який постійно змінюється та збільшується, виводять мистецьку освіту зі стану рівноваги. Зміщуються акценти з проблематики стабільного світу на проблематику формування, становлення та розвитку в нових умовах. Варто зауважити, що для системи мистецької освіти, як творчого середовища, знаходження у стані біфуркації (від лат. *Bifurcus* – «роздвоєний») у деякій мірі є природнім та характерним. Біфуркаційність яскраво проявлена у здобувачів мистецької освіти в критичні періоди невизначеності майбутнього напрямку розвитку; у педагогів-митців – в моменти усвідомлення ними необхідності подальшого професійного та культурного зростання, зумовленого тотальним невдоволенням результатами мистецького та педагогічного процесу тощо. Після проходження точки біфуркації, зазвичай спостерігається закріплення об'єкту (системи) у відносно стійкому стані – так званому *атракторі* (англ. *Attract* – притягати), в якому подальша діяльність направлена на осмислення пройденого еволюційного шляху й напрацюванні нових поглядів, аргументів, методів тощо.

Сучасна мистецька освіта, як цілісна система, перебуває під постійним впливом потужних зовнішніх атракторів: реформ, діджиталізації, дистанційної освіти, євроінтеграційних процесів, педагогічних та наукових систем. Під вплив вищезазначених «атракторів» мистецька освіта потрапляє за рахунок неминучих еволюційних процесів, тож вона усіяко намагається в них закріпитися та відчути відносну точку опори.

Принцип нерівноважності проявлений в моменти, коли в системі відсутня внутрішня рівновага, але при цьому продовжує відбуватися обмін енергією (інформацією) із зовнішнім середовищем. Модель знання, на яку спирається мистецька освіта, має багатовікову культурну традицію мислення, тож «кореспондується із порядком, а також урівноваженістю, стабільністю, детермінізмом, що не завжди відповідає викликам сучасного світу з його хаотичністю, нерівноваженістю, нестабільністю, нестійкістю» (Олексюк, В. П. та Олексюк, В. Р., 2017, с. 67).

Головними викликами в сучасному світі як для окремої особистості, так і для усєї системи мистецької освіти, є необхідність адаптації до існування у стані реформ, у нестабільному світі, вміння орієнтуватися у неосяжних інфопотоках, пристосовуватися до постійних змін, й при цьому виявляти креативність. Новим синергетичним (світоглядним) змістом, а також відповідним методологічним інструментарієм наповнюються характеристики професійного світорозуміння у сфері мистецької освіти. Важливим орієнтиром задля подальшого існування системи постає міждисциплінарність. Дисциплінарно побудована класична система мистецької освіти виявляє ознаки консерватизму, замкненості, що суперечить процесам інноваційності, тож виникає потреба у формуванні цілісного професійного знання на основі міждисциплінарних підходів, зниження абсолютизації компетентнісного підходу.

Науковиця М. Ткач влучно зазначає, що в мистецько-освітньому просторі «міждисциплінарність створює синергетичне тло для реалізації людиномірного контенту», тоді як дисциплінарно побудована мистецька освіта усіляко суперечить її інноваційності (Цюй Ге, 2019, с. 73–75). Згідно принципів синергетики, важливим є не тільки глибинне переосмислення теоретичних підходів, а здійснення практичного пошуку нових організаційних технологій, методів, форм та засобів навчання, впровадження інновацій, а головне, радикальне оновлення усіх складників системи освіти (Кузнєцова, 2010, с. 117).

Практичними кроками у реалізації міждисциплінарності в системі мистецької освіти сучасні науковці та педагоги вбачають збільшення кількості варіативних дисциплін, поліінструменталізм, впровадження неформальних педагогічних практик, академічна мобільність, обмін досвідом із європейськими інституціями тощо.

Принцип самоорганізації в мистецькій освіті передбачає наявність відповідної взаємодії між педагогом (митцем) та учнем. В системі мистецької освіти взаємодія «хаосу і порядку» завжди досягає певної співмірності за рахунок чітко організованої педагогічній діяльності. Варто зазначити, що своєрідний «хаос» у сфері мистецької освіти присутній у всіх її компонентах: наявне безмежне інформаційне поле з різноманітних навчальних дисциплін, у яких здобувачам та викладачам доводиться швидко орієнтуватися та вибудовувати певні логічні структури.

Важливою складовою є здатність мистецької освіти до виробництва нового знання всередині освітньої системи за рахунок впровадження проектної діяльності, головною властивістю якої є вміння поєднувати просвітницьку та виконавську складові. Вітчизняні науковиці О. Щолокова та О. Нагорна пропонують у системі мистецької освіти використовувати три види проектування, які знайшли застосування у педагогічній сфері: *інформаційний* (урок-диспут, урок-драматизація, урок-екскурсія, урок-змагання), *рольовий* (занурення в епоху, діалогічна взаємодія із митцями минулого), *дослідницький* (творчі лабораторії митців) (Щолокова та Нагорна, 2019, с. 6).

Проектування діє як спосіб самостійно організувати процес пізнання. У неосяжному потоці інформації педагоги та здобувачі освіти можуть здійснювати самостійний пошук, аналіз та впровадження отриманих знань на практиці, розкриваючи у такий спосіб власний творчий потенціал, опановувати нові методики тощо. Процес

самоорганізації може відбуватися у формі як традиційних лекцій, семінарів, відкритих уроків, так і в більш сучасних *online* та *offline* форматах, як: конференції, семінари, воркшопи, концерти, конкурси, фестивалі тощо.

Уявімо, що творча особистість являє собою хаотичну неврівноважену систему, яка володіє значною кількістю свободи. У процесі контакту із зовнішнім середовищем чи педагогом під час поглинання енергії та інформації з іншої системи, відбувається зменшення власної свободи. У цьому власне й полягає сутність самоорганізації. Відтак, вплив викладача, підбір певного обов'язкового репертуару (приміром, для музиканта), відбувається в рамках оптимального та розумного обмеження свободи вибору й водночас має управлінський характер.

Принцип відкритості. Система освіти передусім має бути відкритою, адже закрита система в кінцевому результаті має прийти до максимальної ентропії та завершити свою еволюцію. Стосовно мистецької освіти, принцип відкритості є необхідною умовою для самоорганізованого навчального процесу, коли існуючі методології утворюють поліфонійність пізнавальних процесів.

Погоджуємося із думкою науковців В. Р. Олексюк та В. П. Олексюк, які констатують, що мистецька освіта на сьогодні не має чітких меж, оскільки знаходиться на стадії транзитивування від однієї класичної парадигми освіти до іншої, а поняття «відкрита освіта» перебуває на етапі свого становлення і поки що «не отримало належного наукового осмислення на енциклопедичному рівні» (Падалка, 2019, с. 114–115). Система мистецької освіти подекуди дрейфує у старих радянських парадигмах, сприймаючи низку впроваджених реформ галузі та численні виклики сучасності як фактори ризику, більш того, інколи навіть як загрозу своєму подальшому існуванню.

Із синергетичної точки зору наявність зайвої інформації утворює хаос. Відбувається постійна інтеграція теоретичного та емпіричного досвіду, в результаті чого формується циклічно-хвильова модель розвитку мистецької освіти як *відкритої системи* (Кремень, 2014b, с. 53). Мистецько-освітній простір передусім має функціонувати як відкрита система, оскільки у ній постійно триває процес обміну інформацією (знаннями), між викладачем та учнем, між артистом і глядачем. У здобувача мистецької освіти відбувається постійний контакт із зовнішнім світом (батьками, однолітками, викладачами, публікою, митцями). Приміром, від викладача до учня йде потік інформації та енергії, які налаштовують майбутнього митця на самоорганізацію та саморозвиток, формуючи його неповторність та індивідуальність.

Висновки. Наукова новизна роботи полягає в узагальненні та систематизації сутності семи синергетичних принципів в системі мистецької освіти, два з яких (принцип багаторівневості та гомеостатичності) характеризують фазу порядку та стабільності, а принципи нелінійності, нестійкості, нерівноважності, самоорганізації та відкритості відповідно означають фазу трансформацій. Із позицій культурологічного знання визначено, обґрунтовано та імплементовано дію зазначених принципів в мистецько-освітньому просторі.

Напочатку ХХІ століття науковцями було доведено ефективність використання ідей синергетики – міждисциплінарної науки, яка сприяє розумінню процесів, що відбуваються у складних системах. Здійснена нами спроба культурологічного осмислення дії синергетичних принципів в сучасній мистецькій освіті зорієнтована передусім на розуміння невідворотніх трансформаційних та глобалізаційних процесів, що відбуваються у вітчизняному мистецькому просторі. Виявлення та визначення реалізації синергетичних принципів в системі мистецької освіти сприяє подальшому культурфілософському усвідомленню еволюційного розвитку мистецько-освітнього простору як складової культури.

Бібліографічний список

- Вознюк, О. В., 2016. Нова постнекласична парадигма мистецької освіти. *Актуальні питання мистецької педагогіки: зб. наук. праць*, 5, с. 8–14. Хмельницький : ТОВ Поліграфіст.
- Комаровська, О. А., 2016. Мистецька освіта: глибина й багатогранність. *Мистецтво та освіта*, 1, с. 6–9.
- Кремень, В. Г. (ред.), 2014а. *Синергетика і освіта: монографія*. Київ : Ін-т обдаров. дитини.
- Кремень, В. Г. (ред.), 2014б. *Синергетика і творчість : монографія*. Київ : Ін-т обдаров. дитини.
- Кузнєцова, І., 2010. Філософія сучасної культуро-мистецької освіти: цілісність світобачення через синергетичне мислення (огляд статей). *Філософія освіти*, 1–2 (9), с. 349–371.
- Олексюк, В. П. та Олексюк, В. Р., 2017. Актуалізація синергетичного підходу у дослідженні відкритої освіти. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Сер.: Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання*, 19, с. 113–117.
- Олійченко, І. М. та Дітковська, М. Ю., 2012. Самоорганізація та синергетичний підхід у системі державної влади. *Вісник Чернігівського державного технологічного університету*, 1 (56), с. 36–43.
- Падалка, Г. М., 2019. Парадокси і перспективи підготовки фахівців у системі професійної мистецької освіти. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Сер.: Теорія і методика мистецької освіти*, 26, с. 3–8.
- Паньок, Т. В., 2018. Мистецька освіта. *Енциклопедія сучасної України*. [онлайн] Доступно: <<https://esu.com.ua/article-64674>>. (Дата звернення: 20.02.2023).
- Ткач, М., 2022. Синергізм взаємодії культурфілософських аспектів постнекласичного знання у змісті вищої мистецької освіти. *Український педагогічний журнал*, 4, с. 67–78.
- Тушева, В. В., 2019. Зміни парадигми наукової діяльності у контексті мистецької освіти. *Наукові записки. Сер.: Педагогічні науки*, 176, с. 33–38.
- Цюй, Ге., 2019. Синергетичний підхід: сутність і характерні особливості застосування в наукових дослідженнях з педагогіки мистецтва. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Сер.: Теорія і методика мистецької освіти*, 27, с. 127–130.
- Щолокова, О. П. та Нагорна, О. В., 2019. Синергетична детермінанта фахової підготовки вчителя музичного мистецтва. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Сер.: Теорія і методика мистецької освіти*, 27, с. 3–9.

References

- Komarovska, O. A., 2016. Mystetska osvita: hlybyna y bahatohrannist [Art education: depth and versatility]. *Mystetstvo ta osvita*, 1, s. 6–9 (in Ukrainian).
- Kremen, V. H. (red.), 2014a. Synerhetyka i osvita: monohrafiia [Synergetics and education: monograph]. Kyiv : In-t obdarov. dytyny. (in Ukrainian).
- Kremen, V. H. (red.), 2014b. Synergetics and creativity: monograph [Synergetics and creativity]. Kyiv : In-t obdarov. dytyny (in Ukrainian).
- Kuznetsova, I., 2010. Filosofiia suchasnoi kulturo-mystetskoï osvity: tsilisnist svitobachennia cherez synerhetychne myslennia (ohliad statei) [Philosophy of modern cultural and

- artistic education: integrity of worldview through synergistic thinking (review of articles)]. *Filosofiiia osvity*, 1–2 (9), p. 349–371 (in Ukrainian).
- Oleksiuk, V. P. and Oleksiuk, V. R., 2017. Aktualizatsiia synerhetychnoho pidkhotu u doslidzhenni vidkrytoi osvity [Actualisation of the synergistic approach in the study of open education]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Ser.: Kompiuterno-oriientovani systemy navchannia*, 19, s. 113–117 (in Ukrainian).
- Oliychenko, I. M. and Ditkovska, M. Y., 2012. Samoorhanizatsiia ta synerhetychnyi pidkhid u systemi derzhavnoi vlady [Self-organisation and synergistic approach in the system of state power]. *Visnyk Chernihivskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu*, 1 (56), p. 36–43 (in Ukrainian).
- Padalka, G. M., 2019. Paradoksy i perspektyvy pidhotovky fakhivtsiv u systemi profesiinoi mystetskoï osvity [Paradoxes and prospects of training specialists in the System of professional art education]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Ser.: Teoriia i metodyka mystetskoï osvity*, 26, p. 3–8 (in Ukrainian).
- Panok, T. V., 2018. Mystetska osvita [Art education]. *Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy*. [online] Available at: <<https://esu.com.ua/article-64674>> (in Ukrainian).
- Qiu, Ge., 2019. Synerhetychnyi pidkhid: sutnist i kharakterni osoblyvosti zastosuvannia v naukovykh doslidzhenniakh z pedahohiky mystetstva [Synergistic approach: the essence and characteristic features of application in scientific research on art pedagogy]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Ser.: Teoriia i metodyka mystetskoï osvity*, 27, s. 127–130 (in Ukrainian).
- Shcholokova, O. P. and Nagorna, O. V., 2019. Synerhetychna determinanta fakhovoi pidhotovky vchytelia muzychnoho mystetstva [Synergistic determinant of professional training of a music teacher]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Ser.: Teoriia i metodyka mystetskoï osvity*, 27, p. 3–9 (in Ukrainian).
- Tkach, M., 2022. Synerhizm vzaiemodii kulturfilosofskykh aspektiv postneklasychnoho znannia u zmisti vyshchoi mystetskoï osvity [Synergism of interaction of cultural and philosophical aspects of postnonclassical knowledge in the content of higher art education]. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal*, 4, p. 67–78 (in Ukrainian).
- Tusheva, V. V., 2019. Zminy paradyhmy naukovoï diialnosti u konteksti mystetskoï osvity [Changes in the paradigm of scientific activity in the context of art education]. *Naukovi zapysky. Ser.: Pedahohichni nauky*, 176, c. 33–38 (in Ukrainian).
- Vozniuk, O.V., 2016. Nova postneklasychna paradyhma mystetskoï osvity [New postnonclassical paradigm of art education]. *Aktualni pytannia mystetskoï pedahohiky: zb. nauk. prats*, 5, c. 8–14. Khmelnytskyi : TOV Polihrafist (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 05.09.2023.

L. Shumeiko

SYNERGISTIC PRINCIPLES IN ART EDUCATION

The sphere of national art education has long been in a state of bifurcation, as it is being formed in the context of a cascade of reforms, geopolitical and cultural challenges of the present. On the basis of the study of synergetics as an interdisciplinary science that studies the principles of emergence, self-organisation, maintenance of stability and

disintegration of systems (structures) of different nature, the essential characteristics and manifestation of the main principles of synergetic knowledge in the system of art education are formed. Through the identified synergistic principles, the modern development of art education is comprehended not only as an open multi-level system, but primarily as a component of culture. The research methodology is based on the use of the method of terminological analysis to define such concepts as: «synergetics», «principles of synergetics», «bifurcation», «homeostasis», «attractor», which made it possible to formulate and comprehensively cover the effect of the main synergistic principles in art education. The use of the analytical method helped to identify the conceptual foundations of further prospects for the implementation of synergetic principles in the artistic and educational space in the context of cultural knowledge.

We associate the effectiveness of the implemented state reforms in the field of national art education with the importance of forming an artistic and educational space based on the main synergetic principles, which will greatly facilitate the understanding of most processes and facilitate the rapid adaptation of a complex system of art education to new requirements and challenges of today, and thus its gradual and successful transition to a new evolutionary level.

Key words: *synergy, synergetic knowledge, principles of synergy, synergetic education, principles of synergy in art education.*

СОЦІОЛОГІЯ

УДК 316.7

G. Barshatska
V. Shcherbina

THE VALUABLE ASPECT OF THE FORMATION OF UKRAINIAN STUDENTS IN THE INFORMATION SPACE

The article is devoted to the analysis of the mechanisms of formation of Ukrainian student values in the information space. A great role in the well-being of society, of each of its members, is also played by the degree of satisfaction of the need for information. Since the general social system is built under the influence of the information system, in which the interaction between subsystems and elements takes place in the form of energy-related and informational processes, there is a need for information provision of all spheres of social activity. Let us emphasize that the social activity of a person directly proportionally depends on the level of development of information needs and their satisfaction. If these needs are not met, a person suppresses them, that is, his activity in obtaining information is suppressed. The information position of the individual is considered as a system of attitudes towards information, which is manifested in the styles of assimilation of information and the main methods of its processing, and is also determined by the specifics of the information needs of the individual. The purpose of the article is to analyze the mechanisms of formation of values of Ukrainian students in the information space. Human social activity directly proportionally depends on the level of development of information needs and their satisfaction. If these needs are not met, a person suppresses them, that is, his activity in obtaining information is suppressed. The influence of mass media on the formation of consciousness among students in the information space is analyzed. It is important that the choice of a source of information in mass media is influenced by factors that can definitely change the perspective of selection: income, free time, interest in a certain type of information, the possibility of accessing this information, peculiarities of information perception and attitude to a specific source

Key words: *Information space, mass media, consciousness, students, society, self-existence.*

DOI 10.34079/2226-2830-2023-13-26-51-56

Problem Statement. The rapid development of the information space is a reflection of the global trend of transition from traditional models of social organization to the information society. This trend is becoming one of the main factors of radical changes in many branches of production and in the field of mass consciousness, in domestic politics and the formation of the main institutions of civil society, in the development of international relations and the formation of long-term strategies - interstate (regional), national and subnational.

The new characteristics of the information space, associated with the change in technologies and the spread of global information systems, not only qualitatively change its essence, but also force many researchers to talk about the entry of humanity into the era of the "information revolution". Its consequences are manifested, in particular, in the fact that the level of development of the information space decisively affects the values of the main social groups of the population, changing their worldview and creating new relationships between people.

Analysis of recent research and publications. The problem of the information space in the aspect of forming images of the information society in the fields of domestic science is

mostly dealt with by sociologists (V. Shcherbina, O. Lobovikova and others). V. Karpenko and Yu. Bondar consider the socio-political dimensions of the information space, O. Lishchynska, V. Malimon, A. Lobanova, O. Zlobina and others deal with the exploration of the socio-psychological aspects of the information space. These works mostly reflect the peculiarities of the existence of the information space in various cultural niches today.

Research purpose. The article is devoted to the analysis of the mechanisms of formation of Ukrainian student values in the information space.

Outline of the main research material. A great role in the well-being of society, of each of its members, is also played by the degree of satisfaction of the need for information. Since the general social system is built under the influence of the information system, in which the interaction between subsystems and elements takes place in the form of energy-related and informational processes, there is a need for information provision of all spheres of social activity. In other words, information is transformed into a product that has social, qualitative-quantitative, cost dimensions and characteristics of its producers and its consumers. It should be noted that it represents semiotic meaning and information aimed at satisfying the mental (spiritual-intellectual), social-political and organizational-production needs of a person in society.

In other words, information is transformed into a product that has social, qualitative-quantitative, cost dimensions and characteristics of its producers and its consumers. It should be noted that it represents semiotic meaning and information aimed at satisfying the mental (spiritual-intellectual), social-political and organizational-production needs of a person in society. This determines inclusion in the general system of social information. In connection with this, the informational needs of a person arise. That is, these are the needs of the individual for certain information that will help him orientate in the surrounding activities, to correctly choose the line of behavior, to achieve internal balance and coherence with the social environment, as well as to form his own worldview and his own informational position. Let us emphasize that the social activity of a person directly proportionally depends on the level of development of information needs and their satisfaction. If these needs are not met, a person suppresses them, that is, his activity in obtaining information is suppressed.

This determines inclusion in the general system of social information. In connection with this, the informational needs of a person arise. That is, these are the needs of the individual for certain information that will help him orientate in the surrounding activities, to correctly choose the line of behavior, to achieve internal balance and coherence with the social environment, as well as to form his own worldview and his own informational position. Let us emphasize that the social activity of a person directly proportionally depends on the level of development of information needs and their satisfaction. If these needs are not met, a person suppresses them, that is, his activity in obtaining information is suppressed.

The following basic needs are determined according to the attitudes of the individual: protection and establishment of security, close relationships, control over oneself and others; inclusion in various social groups; self-esteem and positive assessment; understanding; compassion and care; the need to be needed and significant; the process and result of communication and interaction (Вовкун, 2010.). Thus, in the context of the attitude to information as the core of the information position, all the above-mentioned needs are satisfied, therefore they can have the status of information needs. Therefore, the information position of an individual can be interpreted as a system of attitudes towards information, which is manifested in the styles of assimilation of information and the main ways of its processing, and is also determined by the specifics of the information needs of the individual. In the context of this definition, we consider it important to classify the types of attitudes in the theory of V. Myasishchev, who distinguishes between selective, conscious and individual attitudes.

Let's consider the types of attitudes in the context of information in more detail. Individual attitudes are innate, manifested in concretely formed psychological ways of processing information. If we talk about conscious attitudes, then this is a higher degree of personality development, which is determined by the level of conscious attitude towards society, the surrounding reality and information as an element of today's existence. Such attitudes indicate certain interests, interest in specific information, giving priority to certain sources of information for one's own growth, as well as in accordance with information needs. Selective attitudes are manifested in the main styles of assimilation of information (Казміренко, 2008.).

Within conscious attitudes, subjective and objective categories can be distinguished. Subjective categories are defined by internal personal ideas, priorities, preferences, interests, opinions. Objective categories are manifested in actions and facts of behavior, in particular, the choice of resource and source of information, contacts with addressees, etc.

We believe that conscious attitudes towards information can be manifested in the choice of information, which is determined by the need for information.

1. Choosing a certain source of information (television, magazines or newspapers, radio and Internet editions).

2. Choosing a source of information within specific means (separate publications, central and regional channels).

3. Selection of specific messages relevant to a person, volume of materials supplied by a certain source.

4. Selective perception (memorization, assimilation, evaluation) of specific material in a certain volume.

5. Update of information in consciousness and behavior.

1. Choosing a certain source of information (television, magazines or newspapers, radio and Internet editions).

2. Choosing a source of information within specific means (separate publications, central and regional channels).

3. Selection of specific messages relevant to a person, volume of materials supplied by a certain source.

4. Selective perception (memorization, assimilation, evaluation) of specific material in a certain volume.

5. Update of information in consciousness and behavior.

It is important that the choice of the source of information in mass media (radio, press, Internet, book, magazine, television), as well as individual sources within these means (specific channel, program, article) is carried out under the influence of factors that can definitely change the perspective selection: income, free time, interest in a certain type of information, the possibility of accessing this information, peculiarities of information perception and attitude to a specific source.

Information can be available in the following basic aspects: physiological (the ability to perceive information using the senses); technical (level of development of the radio and television network, access to the Internet, delivery system of periodicals); semiotic (the need to master the system of signs, the language of a specific medium) and financial (the cost of a given source of information in accordance with the income of the audience) (Ануфриєва, 2009).

The most important source of information is the Internet (electronic mass media), which is becoming more popular in modern society, especially among students. This source attracts the audience due to its interactivity (multilateral exchange between users), intertextuality (system of communication between texts, hyperlinks), fast feedback, multimedia (combination of all transmission channels into one, information transfer in different sign

systems - text, sound, video, photo, animation). All these motives significantly improve the perception of information and the possibility of using it in general. Thus, the conscious attitude is the highest level of attitude towards reality, while in the very awareness of this attitude there are a number of stages that a person goes through in the process of development. That is, a person establishes meaningful connections with the surrounding social reality. And therefore with information coming from the outside world.

Special attention of the state and the public is needed by student youth, who will confidently form the "core" of the Ukrainian national intelligentsia. Today's students are future employees of government structures, statesmen, production organizers, team leaders, specialists, whose professional competence, morality and civic position will largely depend on the appearance of the future society. What factors are decisive in the mechanisms of development? The answer to these questions can be proposals for the training of the future elite - specialists who are able to take responsibility, form a new system of values, establish it in the public consciousness (ideology and psychology) of the people, and implement it in practical activities. Again, we are talking about student youth, education and professionalism, whose moral position and modern outlook are a real, not an illusory, guarantee of the realization of the social ideal to which we aspire (Почепцов, 2013).

See it as market-oriented, prosperous, democratic, civil, peace-making, morally and spiritually and culturally rich. How to achieve this? Which ways to move?

A huge role is played by the specific psychological and socio-psychological characteristics of students as a special age group that is experiencing a period of personal maturity, being an object and at the same time a subject of the process of active socialization. Such a social and psychological quality is characteristic of young people, such as an increased need for self-determination, the search for solutions to the problems of one's future, including the choice of a profession and problematic entry into it, preparation for family life and the difficult situations of its beginning. The fifth life crisis (according to E. Erikson's theory) occurs at this age period, which is directly related to the formation of identity or role uncertainty (in the event of an unsuccessful exit from the crisis). This is the time of two main events - relative physical (sexual) adulthood and the need to choose a further life path. Failures on this path may negatively affect a person's professional career or personal life in the future. During this period, a young person for the first time in his life begins to perceive himself as a product of his previous experience. Young people are "exposed" to external influences to the greatest extent, being unencumbered by conflicting experiences of the past and experiencing a period of final formation of basic personal substructures. At the threshold of social maturity, young people are in a state of particularly active search and selection of goals, life prospects, ways and means of achieving them, which opens up a wide field of research opportunities in the study of this social group (Бажан, 2016).

As for the cultural values of today's youth, a society that prioritizes material well-being and enrichment forms the appropriate culture and life needs of young people. Electronic mass media fill a significant part of their free time and act as an important tool for shaping the spiritual world, cultural values and attitudes of today's youth. In particular, for 1/3 of young people, watching TV programs is a primary activity in their free time. For example, according to the observations of scientists, the act of buying well-advertised goods has a universal character for many young people. Involvement in the world of prestigious and beautiful things becomes an end in itself, the meaning of being. The cult of fashion, things, and consumption dominates the consciousness of young people and acquires a universal character. Classical culture begins to lose its value and attractiveness (Вашкевич, 2010.).

Today, there is a trend towards further dehumanization and demoralization of socio-cultural values. This trend is manifested in the heightened interest of young people in scenes and episodes of violence and sex, brutality in cinema, television, theater, music, literature, and

art. Consumer orientations prevail in socio-cultural values. Only everyone: the 6th plays sports, the 10th attends studios and clubs in their free time, every 16th engages in self-education, but the vast majority relax with friends or in front of the TV. As a result of such an approach, a whole layer of culture, art, and science is completely eradicated from the cultural circulation. folk culture (traditions, customs, rites, folklore) is perceived by the majority of young people as an anachronism (unnecessary relic) (Бажан, 2016).

Conclusion. The development of mass media, which reveals wide possibilities of influence on mass consciousness, includes the countries of the world in the globalization of information processes; availability of almost any information to the broadest sections of the population. The informational need of the individual is satisfied with the help of mass media - both printed and electronic. Today, a person navigates in the world of values and guides others with the help of mass media.

Therefore, the vast majority of student youth recognize work as the main source of material self-sufficiency; work abroad as a priority for your future; the deepening of inequality as a negative phenomenon of modern times; the development of entrepreneurship as an irreplaceable direction for the future of Ukraine; political and legal restrictions in the field of private business and its protection are recognized as the main cause of the socio-economic crisis in Ukraine; in solving specific economic problems, it is necessary to focus on changes in the organization of affairs (economic reform), and not on the structure of social organization.

Бібліографічний список

- Ануфриева, Е. В., 2009. Психологические факторы воздействия средств массовой информации на ценностные ориентации студенческой молодежи. Киев.
- Бажан, А. К., 2016. Проблемний портрет юнака. *Дзеркало тижня*, 8. с. 7-8.
- Вашкевич, В. М., 2010. Ціннісно-світоглядні настанови молоді в умовах соціально-історичних трансформацій. *Гілея : наук. вісн.*, 31, с. 170–178.
- Вовкун, В., 2010. Державна стратегія культурного поступу. *Культура і життя*, 7–8, с. 11–22.
- Казміренко, В. П., ред., 2008. *Інтеграційні процеси в суспільстві та політичний вибір особистості: монографія*. К. : Міленіум.
- Почепцов, Г., 2013. Інформаційний та віртуальний простори України: кроки в майбутнє *Mediasapiens* [онлайн] Доступно: <<http://osvita.mediasapiens.ua/material/17057>> [дата звернення 28 жовтня 2023].

References

- Anufrieva, O. V., 2010. *Psikhologicheskiye faktory vozdeystviya sredstv massovoy informatsii na tsennostnyye oriyentatsii studencheskoy molodezhi [Psychological features of the influence of mass media on the structure of value orientations of student youth: author's review]*. Kiyev (in Russian).
- Bazhan, A. K., 2016. Problemnyi portret yunaka. *Dzerkalo tyzhnia*, 8, p. 7-8 (in Ukrainian).
- Vashkevich, V. M., 2010. Tsinnisno-svitohliadni nastanovy molodi v umovakh sotsialno-istorychnykh transformatsii [Values and worldview guidelines of youth in conditions of socio-historical transformations. *Hileia : nauk. visn.*, 31, s. 170–178 (in Ukrainian).
- Vovkun, V., 2010. Derzhavna stratehiia kulturnoho postupu [State strategy of cultural progress]. *Kultura i zhyttia*, 7–8, p. 11–22 (in Ukrainian).
- Kazmirenko, V. P., 2008. *Intehratsiini protsesy v suspilstvi ta politychnyi vybir osobystosti: monohrafiia [Integration processes in society and the political choice of an individual: monograph]*. K. : Milenium (in Ukrainian).

Pocheptsov G., 2013. Informatsiinyi ta virtualnyi prostory Ukrainy: kroky v maibutnie *Mediasapiens* [online]. Available at: <<http://osvita.mediasapiens.ua/material/17057>> [Accessed 28 October 2023]. (in Ukrainian)

Стаття надійшла до редакції: 19.11.2023

Г. Ю. Баршацька
В. В. Щербина

ЦІННІСНИЙ АСПЕКТ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО СТУДЕНТА В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ

Стаття присвячена аналізу механізмів становлення цінностей українського студентства в інформаційному просторі. Велику роль у самопочутті суспільства, кожного її члена, відіграє також міра задоволення потреби в інформації. Оскільки загальна соціальна система будується під впливом інформаційної системи, в якій взаємодія між підсистемами та елементами протікає у формі енергоречових та інформаційних процесів, існує необхідність в інформаційному забезпеченні усіх сфер суспільної діяльності. Наголосимо, що соціальна активність людини прямо пропорційно залежить від рівня розвитку інформаційних потреб та їх задоволення. За умови не задоволення цих потреб, людина витісняє їх, тобто її активність в отриманні інформації пригнічується. Розглянуто інформаційну позицію особистості як систему ставлень до інформації, що виявляється у стилях засвоєння інформації та основних способах її обробки, а також визначається специфікою інформаційних потреб особистості. Метою статті є аналіз механізмів становлення цінностей українського студентства в інформаційному просторі Соціальна активність людини прямо пропорційно залежить від рівня розвитку інформаційних потреб та їх задоволення. За умови не задоволення цих потреб, людина витісняє їх, тобто її активність в отриманні інформації пригнічується. Проаналізовано вплив ЗМІ, на формування свідомості у студентства в інформаційному просторі. Важливим є те, що вибір джерела інформації у ЗМІ здійснюється під впливом факторів, які однозначно можуть змінити ракурс відбору: дохід, вільний час, зацікавленість у певному виді інформації, можливість доступу до цієї інформації, особливості сприймання інформації та ставлення до конкретного джерела

Ключеві слова: Інформаційний простір, ЗМІ, свідомість, студентство, суспільство, самопочуття.

Гудима І. П.
Неровна Н. Ю.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ ПІСЛЯ ПОЧАТКУ ПОВНОМАСШТАБНОГО РОСІЙСЬКОГО ВТОРГНЕННЯ

Початок повномасштабного російського вторгнення став ключовою точкою для громадянського суспільства України, визначаючи нові та надзвичайні виклики, які вимагають адаптації та реагування. Цей період в історії країни визначився рядом особливостей у розвитку громадянського суспільства, які визначають його сучасний стан і перспективи майбутнього.

Українське громадянське суспільство суттєво змінилося внаслідок війни – кількісно та якісно. Українське суспільство не лише піддалося суттєвим змінам, але й виявило нові риси, які визначають його розвиток. Ці трансформації відражають відданість та силу українців у часи випробувань. Українці активніше, ніж будь-коли раніше, беруть участь у гуманітарній допомозі, мистецтві та культурі; й насамперед у протистоянні загарбницькій війні Росії. Це не лише свідчить про готовність сприяти гуманітарним питанням, але й про те, що громадянське суспільство виступає як основний стовп українського опору, демонструючи визначеність і рішучість зберегти незалежність та суверенітет. Крім того, соціальні інновації та трансформація відбуваються в діяльності громадянського суспільства, що зміцнює суспільство, навіть незважаючи на значні втрати серед активістів, для майбутнього шляху європейської інтеграції, подальшої демократизації та перемоги у війні. Це свідчить про глибоке розуміння потреб і викликів, перед якими стоїть сучасне суспільство.

Усі ці аспекти разом складають нову реальність громадянського суспільства в Україні після початку повномасштабного Російського вторгнення, що надає йому потужний імпульс для активного і стійкого розвитку в умовах сучасних викликів та «турбулентності». Його детермінованість, активність та віра в свій майбутній шлях свідчать про надзвичайну силу та відданість українського народу в обличчі викликів і невизначеності.

Ключові слова: *Революція гідності, агресія Росії, громадянське суспільство, інтеграція, волонтерство, організації.*

DOI 10.34079/2226-2830-2023-13-26-57-63

Постановка проблеми. У період до Революції Гідності, особливо під час президентства В. Януковича з 2010 по 2013 роки, українське громадянське суспільство складалося переважним чином з професійних неурядових організацій (НУО) та аналітичних центрів. Волонтерські ініціативи, неформальні групи та активність громадян були на той час досить слабкими, а також структурно маргіналізованими в середовищі громадянського суспільства та його спонсорів. Відтоді українське громадянське суспільство стрімко розвивається: воно зосереджене на собі, але має надто малий вплив на політичні процеси, перебуває у жорсткій конкуренції за фінансування та водночас отримує підтримку великого суспільства. Революція Гідності сприяла одній із найбільших мобілізацій демократичних протестів з часів революцій 1989-1991 років (Lutsevych, 2013). Під час і після революції в 2014 році в Україні виник один із наймасштабніших волонтерських рухів у Європі, особливо тому, що волонтери взяли на себе численні завдання, деякі з них державні, такі як турбота про внутрішньо

переміщених осіб, національна оборона, подальша підтримка армії та місцевий і сусідський розвиток. У рейтингу World Giving Index, який вимірює індивідуальну донорську активність громадян, а також їх активну участь в ініціативах та організаціях громадянського суспільства, Україна піднялася зі 111 місця (зі 145 країн) у 2011 році на 10 місце у 2021 році. Крім того, з початку широкомасштабного вторгнення Росії в Україну близько 37 відсотків українців активізувалися в межах громадянського суспільства як волонтери. Цей показник є не лише найвищим з часів незалежності, але й подібний до частки волонтерів у Німеччині (приблизно 39 відсотків) (Worschech, 2020). Громадські організації та волонтерський рух, які користувалися високою повагою та довірою серед українського населення ще з часів Революції Гідності, з початком великого російського вторгнення в Україну у 2022 році урізноманітнили та розширили свою діяльність, ставши опорою у загальній боротьбі українського суспільства проти російського агресора.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останнім часом до визначення проблем українського громадського суспільства зверталися В. Крисаченко (досліджує стратегії функціонування і розвитку громадянського суспільства в Україні), А. Л. Тимчук, Н. В. Полторацька (розкривають теоретичні аспекти феномена «громадянське суспільство»), Л. В. Тірбах, Г.В. Чабан (вивчають громадянське суспільство як елемент демократичності Української держави), Є. Г. Цокур (розглядає творення громадянського суспільства України), Р. Шак (показує глобальне громадянське суспільство як феномен сучасного світу) та інші дослідники. Водночас, не дивлячись на великий науковий доробок, на сьогодні відсутні дослідження, присвячені порівняльному аналізу новітніх особливостей розвитку українського громадянського суспільства в умовах війни.

Метою статті є аналіз новітніх тенденцій розвитку українського громадського суспільства в умовах повномасштабної військової агресії Росії проти України.

Виклад основного матеріалу. Розвиток українського громадянського суспільства на сьогодні включає складну структуру та характеризується рядом тенденцій. Важливим елементом громадянського суспільства продовжує залишатися волонтерський рух. 5 грудня 2022 року з нагоди Міжнародного дня волонтера президент України відзначив 50 українських громадських організацій та ініціатив, учасники яких віддані Україні у рамках волонтерського руху. У своєму виступі Зеленський підкреслив, що волонтери зараз є найсильнішою частиною українського громадянського суспільства, а рух поширюється на всю країну.

Кількість зареєстрованих некомерційних благодійних організацій (НКО) в Україні різко зросла з початком війни: з часів Майдану кількість нових НКО, що створюються на рік, коливається у високому тризначному діапазоні. У 2022 році в Україні було засновано 6367 нових НКО – більше, ніж за попередні вісім років разом узяті. Найбільше створено в Києві, Львові, Харкові, Дніпрі та Одесі. Кількість громадських організацій політичної чи соціальної спрямованості залишилася приблизно незмінною – понад 96 тис. зареєстрованих організацій. Річна кількість нових підприємств, заснованих у 2022 році, дещо впала порівняно з попередніми роками.

У той же час індивідуальна залученість в Україні зросла з 26 відсотків до приблизно 42 відсотків. 61 відсоток волонтерів, активних з лютого 2022 року, не мали попереднього досвіду роботи в громадянському суспільстві. Частка респондентів, які жертвували гроші з 2022 року, також була вищою – 86 відсотків. Спектр волонтерської роботи включає протести, кампанії зі збору коштів, активну участь у бойових загонах, підтримку «ІТ-армії» для боротьби з російською пропагандою, звіти про ворожу діяльність, догляд за внутрішньо переміщеними особами, донорство крові чи транспортування біженців із небезпечних зон.

Нещодавно створені ініціативи мають високий рівень організації і мотивації та здебільшого залишалися активними через 12 місяців після заснування. З точки зору діяльності, нинішнє українське громадянське суспільство тісно пов'язане з волонтерськими ініціативами та громадськими організаціями, які утворилися з 2014 року у відповідь на напад Росії на Донбас і Крим. На той час існуючі громадські організації та мобілізація Майдану швидко сформували ініціативи для підтримки внутрішньо переміщених осіб, забезпечення армії та захисту країни. Нинішня стійкість базується на цьому досвіді, а також на адаптації залучення громадянського суспільства під час пандемії Корони: багато НКО змогли успішно адаптуватися до нової ситуації, продовжити свою діяльність, продовжити спілкування з цільовими групами, а в деяких випадках навіть розширювати свої мережі співпраці.

Водночас інфраструктура, економіка, енергопостачання та освіта в Україні стали більш крихкими з лютого 2022 року. Тож новий напрямок роботи громадянського суспільства також стосується підтримки економіки та сільськогосподарського виробництва, відновлення інфраструктури, підтримки митців, боротьби з дезінформацією та поширення української літератури за кордоном.

Волонтери також відіграють важливу роль у пропозиціях допомоги від муніципалітетів і компаній. Надання тимчасового житла в модульних будівлях, приватних квартирах або громадських приміщеннях, виробництво одягу чи амуніції для військових або безкоштовне медичне лікування для внутрішньо переміщених осіб і військового персоналу є новими сферами, в яких волонтери співпрацюють з владою та компаніями для підтримки основної соціальної функції в Україні (Zarembo, 2017).

Широкий спектр діяльності свідчить як про безперервність відданості громадянському суспільству багатьох українців з 2014 року, так і про чітку орієнтацію на гострі потреби та локальну мережеву співпрацю. Прикладами цього є видавництво Meridian Czernowitz, яке змогло швидко перерозподілити складські та логістичні потужності для гуманітарної допомоги, або київські аналітичні центри, які надали персонал і матеріали для поставок у прифронтові райони.

Також важливою складовою сучасного українського громадянського суспільства являється підпільний рух опору на тимчасово окупованих територіях. Опір на окупованих Росією територіях слід розглядати як особливу форму залучення громадянського суспільства. У перші кілька днів після початку вторгнення в численних окупованих містах півдня України сформувалися проукраїнські протести – у деяких із цих міст це були найбільші демонстрації на сьогодні. Акції протесту в Херсоні, Бердянську, Мелітополі, Каховці та Новій Каховці тривали до двох тижнів, поки озброєні до зубів окупанти остаточно не покірили з ними, переслідуючи, ув'язнюючи та катуючи активістів. Потім опір перейшов у підпілля: виникли численні рухи опору, які символічно висловлювали свою приналежність до України у формі графіті, флаєрів та маленьких табличок у громадських місцях і, наприклад, закликали до бойкоту псевдореферендумів. Найвідоміший рух – «Жовта стрічка», учасники якого використовують символіку руху – жовту стрічку на блакитному тлі чи унікальну українську літеру «ї» – як знак проукраїнського спротиву в громадських місцях. Мета – продемонструвати та посилити присутність проукраїнських сил на окупованих територіях шляхом громадянської непокори, проукраїнського інформаційно-психологічного тиску (Matsiyevsky, 2023).

Іншим засобом громадянської непокори є відмова робітників і службовців співпрацювати з окупантами, що призводить до кадрових проблем, зокрема у сферах енергетичної та транспортної інфраструктури, а також освіти та управління.

Крім того, на окупованих територіях сформувався партизанський рух, частина якого сягає партизанської діяльності 2014–2015 років на вже окупованих частинах

Луганської області. У 2022 році партизанські загони діяли в новоокупованих областях, а також у Криму та Луганську. Центром вважається Мелітополь. Окрім ненасильницького опору та інформаційних кампаній, партизани також активно знищують важливу для окупаційної влади інфраструктуру. Але перш за все прямі дії проти російських військових офіцерів і колабораціоністів є частиною спектру активного опору. Такі партизанські рухи становлять постійну загрозу для російської армії та окупаційної влади далеко за лінією фронту (Matsiyevsky, 2023).

Приклад груп опору також показує, як держава та громадськість зараз працюють разом в Україні. Для підтримки соціального опору в березні 2022 року було засновано Державний центр національного опору в Україні. Центр підпорядковується Командуванню спецоперацій Збройних сил України та створено в рамках ухваленого у липні 2021 року закону «Про основи національного спротиву». Мета – надавати інформацію, інструкції та онлайн-матеріали для активного спротиву, координувати та посилювати партизанську діяльність, збирати та надавати інформацію про злочини окупантів (Matsiyevsky, 2023).

Однак повномасштабне військове вторгнення не лише активізувало розбудову українського громадянського суспільства та його інститутів, але й створило нові виклики та проблеми. На волонтерство значно вплинуло руйнування інфраструктури, спричинене нападами Росії та численні заходи, такі як: логістика поставок гуманітарної допомоги або допомоги для внутрішньо переміщених осіб є небезпечною для життя. Знищення міст на окупованих територіях включає знищення культурних об'єктів, які внутрішньо переміщені особи з Донецької, Луганської та Кримської областей заснували в містах Сходу України після початку війни навесні 2014 року.

Крім того, численні активісти громадянського суспільства приєдналися до збройних сил. Мотивація до залучення громадянського суспільства, а з лютого 2022 року до національного захисту часто формулюється активістами схожим чином і як спадкоємність. Так само, як вони раніше боролися за демократичну, європейську та вільну Україну в складі громадської організації чи думки, так тепер це має бути продовжено на фронті з тією ж метою, але іншими засобами Гідності, але сягає далеко в українську історію, дуже присутня в окремих історіях переходу від діяльності неурядових організацій до національного захисту.

Крім десятків тисяч загиблих і поранених мирних жителів і бійців, відомо, що кілька сотень проукраїнських активістів на окупованих територіях були викрадені та/або вбиті російськими окупантами. Лише в Херсонській області з березня по липень 2022 року було заарештовано, викрадено, піддано тортурам, вбито чи пропало безвісти понад 300 активістів та 63 представники місцевого самоврядування (Matsiyevsky, 2023).

Для майбутнього українського громадянського суспільства це означає, що «ми втрачаємо найкращих», як неодноразово наголошують активісти у соцмережах. Надзвичайно висока відданість значної частини суспільства справі збереження суверенної України контрастує з жахливими втратами досвідчених активістів громадських організацій, митців та журналістів. Крім того, існує побоювання триваючого відтоку кадрів через вимушену міграцію багатьох активістів до сусідніх європейських країн внаслідок вторгнення. Українському громадянському суспільству загрожує щонайменше фізична втрата відповідної частини найсвітліших і найвідданіших умів.

Також спостерігається диференціація напрямку діяльності волонтерський ініціатив та організацій: крім активності в сферах гуманітарної допомоги, оборони, біженців та соціального забезпечення, що актуалізувалися з лютого 2022 року, по всій країні можна спостерігати численні ініціативи з реконструкції. Це стосується не лише інфраструктури чи матеріальної реконструкції, а й соціальних інновацій та

соціальних змін.

Оскільки реконструкція здійснюється значною мірою недержавними силами, багато проектів містять своє бачення майбутнього українського суспільства. Оскільки громадські організації та активісти часто включають у проекти реконструкції та ідеї, над якими вони працювали з часів Революції Гідності чи довше, трансформація та соціальне оновлення вже є визначальними темами. Наступні вибіркові приклади ілюструють, як завдання реконструкції фактично перетворюється на нове будівництво, яке може сприяти соціальній модернізації України (Worschech, 2017).

Місто Чернігів на півночі України було сильно зруйноване російськими військами на початку повномасштабного вторгнення. Близько 700 людей загинули в результаті цілеспрямованих атак Росії на пункт роздачі продовольства, лікарню та житловий квартал. Окрім значних пошкоджень багатовікових церков, монастирів та інших історичних будівель, було зруйновано майже 3000 приватних будинків. Після звільнення наприкінці березня 2022 року фотограф Валентин Бобир із друзями на вихідних почав відбудовувати зруйновані приватні будинки. Щоб залучити більше помічників, він опублікував фотографії акцій разом із закликком підтримати в соцмережах. Через короткий час до них приєдналися професійні ремісники та інші громадяни. Щоб оснастити дедалі більше помічників відповідними інструментами, Бобир заснував НКО «Бо можемо», а також збирав пожертви на міжнародному рівні.

Деякі проекти реконструкції призводять до подальших проектів зі збору пожертв: художниця Анастасія Горничар, надихнувшись фотографіями Бобира про зруйновану бібліотеку в Чернігові, створила колекцію паперових макетів зруйнованих будівель і продала їх на благо реконструкції. Ще один проект – «Віртуальна Україна», який був заснований у 2015 році як віртуальний досвід для туристів, але тепер показує геолокацію зруйнованих будівель і водночас може бути важливою базою даних для реконструкції.

Крім того, мистецькі та культурні ініціативи перетворюються на місця соціальної стійкості. Дніпровський Центр Сучасної Культури (ДЦСК), заснований у 2018 році, з 2022 року є місцем зустрічі, культурно-освітнім місцем для біженців та жителів міста. Завдяки жертвам і фінансуванню соціальний центр зміг розширитися і стати місцем інтеграції для мінливого міського суспільства. Окрім соціальної роботи, активісти як ніколи бачать мистецтво як засіб підтримки соціальної стійкості в Україні.

Ще одну грань реконструкції та трансформації можна побачити в роботі заснованої у 2017 році екологічної організації Save Dnipro. Спочатку з метою протесту проти забруднення повітря муніципальною теплоелектростанцією, організація швидко професіоналізувалася, взяла участь у розробці закону проти чистого довкілля, а з 2018 року надала чат-бот, за допомогою якого можна було отримати інформацію про екологічний реєстр та ліцензійні дані. Виходячи з цього, Save Dnipro пропонує актуальну інформацію про чистоту повітря, радіаційний фон, а також про поточні пожежі та поточну вітрову обстановку по всій Україні, для чого використовуються як офіційні точки вимірювання, так і прості вимірювальні прилади, якими керують волонтери. Save Dnipro є прикладом високопрофесіоналізованого громадянського суспільства, яке, з одного боку, бере на себе державні завдання, такі як вимірювання забруднення або радіації, але з іншого боку є залученим та інноваційним через підхід громадянської науки та продовжує розширювати його. Водночас така співпраця створює нові мережі, наприклад, щодо екологічної реконструкції та демократичної участі. Save Dnipro можна розглядати як ініціативу, яка сприяє демократичним процесам і соціальній модернізації, особливо з огляду на реконструкцію через мережеву співпрацю, місцеву відданість та політичний і соціальний резонанс щодо екологічних питань (Worschech, 2017).

Висновок. Таким чином, з лютого 2022 року громадянське суспільство в різних його формах стало опорою суспільства і, зокрема, опору російському нападу. «Активне суспільство», за описом Амітаї Етціоні (1968), відображається в мобілізації волонтерів, яка спирається на зобов'язання з початку війни в 2014 році і навіть далі на самообілізацію Революції Гідності, у поєднанні мистецтва, культури, розвитку, професіоналізації та інновацій і, нарешті, у підривному чи наступальному опорі на окупованих територіях (Lutsevych, 2013). Самоорганізація, самовизначення та соціальна чутливість стали центральними характеристиками українського громадянського суспільства. Воно також демонструє сильну стійкість, яку можна аналітично розбити на різні моделі. Сильний волонтерський рух представляє адаптивну стійкість, яка вимагає негайної адаптації до кризової ситуації, щоб підтримувати основні функції соціальної одиниці, такі як підтримка суспільства. У той же час нові наративи української ідентичності створюються або зміцнюються в рухах опору та волонтерських рухах, наголошуючи на концепціях свободи, незалежності, демократії та європейської інтеграції як центральних цілей оборони. Ця дискурсивна стійкість є водночас якорем ідентичності та каркасом для мобілізації (Worschech, 2020). Створення нових мереж, моделей дій і моделей участі в прийнятті соціальних завдань можна описати як трансформаційну і, отже, довготривалу стійкість, яка змінює саме суспільство. У рамках соціального захисту від нападу Росії українське громадянське суспільство досягло високого рівня участі, соціальної солідарності, довіри та впевненості у собі, що може бути лише на користь процесу демократизації та європеїзації політичних інституцій країни.

Перспективи подальшого вивчення. Враховуючи, що на сьогодні інститути громадянського суспільства в Україні продовжують активно трансформуватися, виникають нові форми та напрямки громадської участі, як відповідь на ті соціальні явища та процеси, з якими стикається Україна в умовах продовження війни та реалізації політичного курсу на євроінтеграцію, питання, пов'язані з розбудовою та еволюцією інститутів українського громадянського суспільства, вимагають подальшого наукового опрацювання.

References

- Lutsevych, O, 2013. *How to Finish a Revolution: Civil Society and Democracy in Georgia, Moldova and Ukraine*. [online]. Available at: <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/public/Research/Russia%20and%20Eurasia/0113bp_lutsevych.pdf> [Accessed 10 November 2023].
- Matsiyevsky, Y., 2023. *The Ukrainian Resistance Movement in the Occupied Territories*. [online]. Available at: <https://www.ponarseurasia.org/wp-content/uploads/2023/03/Peppm837_Matsiyevsky_March2023.pdf> [Accessed 10 November 2023].
- Worschech, S, 2020. *Deutsch-ukrainische Kulturbeziehungen. Veränderungen nach dem Euromaidan*. Stuttgart. [online]. Available at: <https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/67011/ssoar-2020-worschech-Deutsch-ukrainische_Kulturbeziehungen_Veranderungen_nach_dem.pdf?sequence=1&lnkname=ssoar-2020-worschech-Deutsch-ukrainische_Kulturbeziehungen_Veranderungen_nach_dem.pdf> [Accessed 10 November 2023].
- Worschech, S., 2017. New civic activism in Ukraine: Building society from scratch? *Kyiv-Mohyla Law and Politics Journal* 3: 23-45. [online]. Available at: <<http://kmlpj.ukma.edu.ua/article/view/119984>> [Accessed 10 November 2023].

Zaremba, K., 2017. Substituting for the State. The Role of Volunteers in Defense Reform in Post-Euromaidan Ukraine. *Kyiv-Mohyla Law and Politics Journal*, 3, pp. 47-70. [online]. Available at: <<http://kmlpj.ukma.edu.ua/article/view/119985/115075>> [Accessed 10 November 2023].

Стаття надійшла до редакції: 18.11.2023

I.Gudyma
N.Nerovna

PECULIARITIES OF THE DEVELOPMENT OF CIVIL SOCIETY IN UKRAINE AFTER THE BEGINNING OF THE FULL-SCALE RUSSIAN INVASION

The beginning of the full-scale Russian invasion became a key point for Ukraine's civil society, defining new and extraordinary challenges that require adaptation and response. This period in the country's history has been marked by a number of peculiarities in the development of civil society that determine its current state and future prospects.

Ukrainian civil society has changed significantly as a result of the war, both quantitatively and qualitatively. Not only has Ukrainian society undergone significant changes, but it has also revealed new features that are shaping its development. These transformations reflect the dedication and strength of Ukrainians in times of trial. Ukrainians are more actively engaged than ever before in humanitarian aid, arts and culture, and above all in opposing Russia's war of aggression. This not only demonstrates a willingness to contribute to humanitarian issues, but also that civil society is acting as a major pillar of Ukrainian resistance, demonstrating determination and resolve to preserve independence and sovereignty. Furthermore, social innovation and transformation are taking place in civil society activities, strengthening society, even despite significant losses among activists, for the future path of European integration, further democratization and victory in the war. This demonstrates a deep understanding of the needs and challenges facing modern society.

All these aspects together constitute a new reality of civil society in Ukraine after the full-scale Russian invasion, which gives it a powerful impetus for active and sustainable development in the face of current challenges and "turbulence." Its determinism, activity, and faith in its future path demonstrate the extraordinary strength and commitment of the Ukrainian people in the face of challenges and uncertainty.

Key words: *Revolution of Dignity, Russian aggression, civil society, integration, volunteering, organizations*

УДК 316.37.03.(4)

Я. В. Зоська
В. В. Бабенко

СВІТОВИЙ ДОСВІД СЕКСУАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ

Статтю присвячено опису сучасного досвіду сексуального виховання в США та країнах Європи.

Відзначено, що процес сексуального виховання триває протягом усього життя і тому він має бути актуальним для різних вікових груп на різних соціальних рівнях, оскільки сексуальність є ключовим питанням у житті всіх людей, але він є найбільш важливим у дитинстві та підлітковому віці.

Зазначено, що незважаючи на широко визнану важливість сексуального здоров'я, просвітництво з його зміцнення залишається делікатним, а іноді і спірним питанням. Наголошено, що в основі соціальних конфліктів, що оточують програми статевого виховання, лежать розбіжності щодо ролі уряду у сімейному житті та статевого вихованні; батьківський контроль утримання статевого виховання; основні цінності, які слід включити до статевого виховання, такі як гендерна рівність та особиста відповідальність; і, по суті, що є придатною сексуальною поведінкою підлітків.

Підкреслено, що ліберальні та консервативні погляди на те, як правильно проводити статеве виховання, як і раніше, сильно розходяться. Центральне місце у розбіжностях з приводу статевого виховання займають питання про основні передумови та зміст статевого виховання, а також про те, хто найкраще здатний його забезпечити.

Акцентовано, що програми сексуальної освіти мають бути комплексними, інклюзивними та повинні передбачати співпрацю всіх інституцій (родина, заклади освіти, релігійні установи, заклади охорони здоров'я, урядові та неурядові організації, ЗМІ, неформальні джерела інформації, зокрема Інтернет та соціальні мережі).

Ключові слова: *сексуальне виховання, сексуальна поведінка, сексуальність, секс, сексуальний розвиток людини, сексуальне здоров'я.*

DOI 10.34079/2226-2830-2023-13-26-64-72

Постановка проблеми. В Україні на сучасному етапі розвитку все більше загострюється проблема моральних та загальнолюдських цінностей, міжстатевих стосунків та сексуального виховання. Поняття статі, сексуального виховання та сексуальності протягом всієї історії цікавило людство. Але невірна трактовка та недостатня кількість інформації призводить до негативних тенденцій у сфері сексуального виховання, таких як: відсутність знань про власне тіло та його особливості, нерозуміння того, що таке секс і коли настає відповідальність, може спричиняти появу комплексів у дорослому житті, деформації в сексуальній поведінці, подекуди навіть призводить до небажаних вагітностей, дає підґрунтя до невірної трактовки необхідності сексуальних відносин, прояв масової сексуальної розкутості й уседозволеності серед молоді, може бути поштовхом до набуття хвороб, що передаються статевим шляхом, проституція та злочинність на статевого підґрунті тощо. Це потребує дослідження та визначення орієнтирів корегування та пошуку шляхів оновлення системи сексуального виховання в Україні із залученням позитивного досвіду світового співтовариства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Міждисциплінарний характер

дослідження розкриває можливості використання для аналізу джерельної бази у галузі сексології, психології, педагогіки та соціології. Ці питання було висвітлено у працях О. Бялик, Г. Тарасенко, які присвятили увагу сучасним особливостям формального сексуального виховання в країнах Євросоюзу, інформаційним джерелам та дослідженню основних методів та трендів реалізації сексуального виховання у закладах середньої освіти в провідних країнах ЄС. Також вельми корисними є напрацювання Л. Керні, Дж. Трюдо, Н. Мартінса, які розглядали неформальні види сексуального виховання на прикладі світових телевізійних серіалів та реаліті-серіалів направлених на розвиток знань та вмінь у галузі сексуальності, сексуальної поведінки та попередженні підліткової вагітності та передачі ПСШ.

Мета дослідження – здійснити огляд світового досвіду сексуального виховання школярів щодо можливості його впровадження в Україні.

Виклад основного матеріалу. Сексуальність є важливим компонентом для здорового розвитку молодих людей. І Всесвітня організація охорони здоров'я і текст доповіді Міжнародної конференції з населення та розвитку 1994 року підкреслюють важливість здорового сексуального розвитку для загального психічного та фізичного благополуччя.

Сексуальне виховання, також відоме як статеве виховання або сексуальна освіта, є компонентом комплексної освітньої програми, метою якої є надання людям точної інформації про сексуальність людини що відповідає їхньому віку. Воно охоплює широкий спектр тем, включаючи анатомію, репродуктивне здоров'я, відносини, питання згоди, контрацепцію, емоційне благополуччя, а також інфекції, що передаються статевим шляхом (ПСШ).

Основна мета сексуальної виховання – дати людям можливість приймати обґрунтовані рішення щодо свого сексуального здоров'я та благополуччя протягом усього життя. Надаючи фактичну інформацію, сприяючи відкритому спілкуванню та пропагуючи здорове ставлення до сексуальності. Сексуальна виховання спрямоване на вирішення фізичних, емоційних та соціальних аспектів людської сексуальності.

Сексуальне виховання також стосується і механізму відтворення. Воно охоплює ширші теми, такі як повага, спілкування, злагода та розуміння різноманітності сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності. Воно призначене для підтримки людей у розвитку позитивного та шанобливого підходу до відносин, образу тіла та самооцінки.

Зміст та реалізація сексуальної освіти можуть різнитися залежно від культурного, соціального та освітнього контексту. В ідеалі програми сексуальної освіти мають бути інклюзивними, такими, що визнають і поважають різноманітність досвіду та ідентичності людей. Більше того, комплексна програма статевого виховання часто передбачає співпрацю між школами, батьками, медичними працівниками та громадськими організаціями для створення сприятливого та інформативного середовища навчання.

Оскільки ставлення суспільства до сексуальності продовжує змінюватися, важливість сексуальної освіти стає дедалі очевиднішою. У наш час, доступ до точної інформації дає людям можливість відповідально справлятися зі складнощами відносин та близькості, сприяючи розвитку культури розуміння, поваги та усвідомленого прийняття рішень.

Існує нескінченна низка суперечок і дебатів, коли справа доходить до сексу – чи то щодо сексуальних поглядів, сексуальних практик чи навіть сексуальної різноманітності. Однією з основних дискусій навколо цієї теми є статеве виховання.

Насправді, цей головний аспект дискусії не включає питання про те, чи варто викладати статеве виховання в школах, хоча це, безперечно, є її частиною. Суть суперечки полягає в типі статевого виховання, якому слід навчати. Дослідимо це далі.

Комплексний підхід до статевого виховання часто називають найефективнішим

для формування безпечних сексуальних практик, зниження поширеності ІПСШ та зниження ризику небажаної вагітності.

Хоча комплексний підхід може підтверджувати, що утримання є найкращим способом запобігання ІПСШ і небажаній вагітності, він не робить це через мораль чи релігійні ідеали. Питання щодо методів і важливості безпечного сексуального самовираження викладаються з використанням об'єктивної фактичної інформації, яку можна застосувати до контексту реального життя.

Комплексний підхід навчає студентів, що секс і сексуальність є нормальною частиною людського життя, як і інші «табуйовані» явища, такі як сексуальне різноманіття, аборти та мастурбація.

Сучасний етап творення демократичної, незалежної та правової держави супроводжується інтеграційними процесами до загальноєвропейських стандартів в усіх сферах життєдіяльності людей. Інтеграційні тенденції у сфері освіти спонукають провідних фахівців до детальнішого вивчення та адаптації у сучасних умовах позитивного зарубіжного освітнього досвіду, в якому приділяють особливу увагу на формування позитивного ставлення до сексуальної поведінки, сексуальності як частини фізичного і психічного здоров'я людини (Бялик, 2017).

Відповідно до дослідження за 2011-2019 роки CDC (Center for Disease Control and Prevention, 2020), молодь у віці 15-19 років має дуже різний досвід статевого виховання в школах, при цьому поширеність статевого виховання поступово падає з року в рік.

Так, зазначено, що: менше 50% середніх шкіл викладають усі 20 тем статевого виховання, рекомендованих CDC; менше 50% підлітків повідомили, що отримували будь-яку сексуальну освіту перед тим, як займатися сексом вперше; підхід, який передбачає лише утримання, був найбільш фінансованою формою статевого виховання протягом останніх трьох десятиліть.

Як вирішення проблеми зниження поширеності та якості статевого виховання соціологи CDC пропонують розробити більш модернізовану та комплексну навчальну програму статевого виховання, яка базуватиметься на більшому включенні гендерної різноманітності, сексуальної різноманітності та етнічної різноманітності.

Далі наведено деякі дані зі статистики організації Planned Parenthood – найбільшого постачальника матеріалів зі статевої освіти в Сполучених Штатах.

За даними Pew Research Center, більшість дорослих американців вважають, що статево виховання має викладатися в школах (Horowitz, 2022):

- 59% батьків вважають за краще, щоб їх дітей навчали контрацепції та безпечним сексуальним практикам для запобігання небажаній вагітності та інфекціям, що передаються статевим шляхом;

- 22% батьків учнів вважають за краще, щоб їхні діти навчалися лише за принципом утримання;

- 18% батьків учнів вважають, що діти не повинні проходити статево виховання в школі.

Huberman (2001) обговорював політику та практику в Європі, зокрема в Нідерландах, Німеччині та Франції, які сприяли більш ефективній сексуальній освіті та зниженню рівня підліткової вагітності та ІПСШ. У цих країнах статевий розвиток підлітків вважається нормальним і здоровим. Навчання, що надається цим студентам, включає навчання тому, як робити усвідомлений вибір і брати участь у сексуальній поведінці відповідальним чином.

Порівнюючи зі Сполученими Штатами, де сексуальне виховання часто включає конфлікт між школами, батьками та суспільством щодо моральних питань, таких як дошлюбні статеві стосунки та сексуальна орієнтація. У Нідерландах, Німеччині та Франції громадські просвітницькі кампанії працюють зі шкільними програмами,

надаючи доступ до презервативів і контрацепції, причому дуже мало тем заборонено обговорювати в класі. Ці три уряди працюють із ЗМІ, а не розглядають їх як джерело проблем, як це часто буває в Сполучених Штатах. Радіо- та телевізійна реклама, рекламні щити та медичні працівники є частиною мережі, яка прагне забезпечити довгострокову освіту громадськості щодо безпечних сексуальних практик.

Національне медичне страхування для всіх трьох країн також забезпечує безкоштовний доступ молоді до контрацепції. Незважаючи на те, що ця молодь користується презервативами з такою ж частотою, як і в Сполучених Штатах, значно більше молоді в цих країнах використовують інші ефективні методи контрацепції, такі як оральні контрацептиви.

Huberman (2001) також містить широкі рекомендації щодо державної політики, служб репродуктивного здоров'я, сексуальної освіти, засобів масової інформації та громадської освіти, сімей і громад, а також релігійних установ, заснованих на дослідженні європейського підходу до сексуальної освіти.

Згідно з доповіддю «Сексуальне виховання в Європі», у Німеччині сексуальна освіта була юридично введена в Bundesländer у 1968 році. У 1977 році Конституційний суд видав основні рекомендації щодо сексуальної освіти в школі в Західній Німеччині. У Східній Німеччині сексуальне виховання не було легально впроваджено, але було інтегровано в освіту сімейного життя, яка надається в школах, молодіжних організаціях через консультаційні та просвітницькі кампанії.

Після возз'єднання новий «Закон про вагітність та допомогу сім'ї» (SFHÄndG), опублікований у середині 1990-х років і застосовний досі, введений національною обов'язковою програмою сексуальної освіти, відповідає за його фактичне забезпечення в школах.

«Закон про вагітність та допомогу сім'ї» передбачає, що сексуальна освіта буде викладатись цілісно. Тому змістом програми займається не тільки з боку біології та медицини, а також з емоціями, стосунками та етикою. Закон також визначає, що державні установи будуть співпрацювати з неурядовими організаціями, такі як PROFAMILIA, які пропонують різноманітні заходи та інформацію про сексуальне виховання молоді.

У Німеччині статеве виховання починається в школі з 9 років і є інтегровано в такі предмети, як громадянство, релігія, етика та біологія.

BZgA (Федеральний центр медичної освіти), Федеральне міністерство у справах сім'ї, Люди похилого віку, жінки та молодь (BMFSFJ) і Федеральне міністерство охорони здоров'я (BMG) є основними інституціями, що відповідають за політику у сфері сексуальної освіти в загальному та на федеральному рівні. Однак вони не можуть реалізувати сексуальне навчання безпосередньо в школах. Фактична реалізація цього предмета в школах є відповідальністю регіональних урядів.

Австралія стала відомою на міжнародному рівні як новатор у використанні освіти для стримування поширення ВІЛ/СНІДу (Merriam-Webster. (n.d.)).

Хоча ще на ранніх стадіях, Talking Sexual Health був прийнятий прихильно та показав значний успіх у початкових класах. Середні школи нещодавно також почали демонструвати успіхи з цією програмою. Ця програма є частиною моделі Шкіл сприяння здоров'ю (HPS), яка є загальношкільним підходом до здоров'я. Структура HPS була розроблена не для того, щоб замінити потреби окремих шкіл у вирішенні цих питань, а радше для того, щоб допомогти в наданні інформації школам у різних сферах, використовуючи нещодавні дослідження, розробку навчальних програм і залучаючи до програм батьків і місцеві установи. Модель HPS базується на цих п'яти ключових компонентах: загальношкільний підхід; розвиток партнерства; визнання того, що молоді люди є сексуальними істотами; визнання та обслуговування різноманітності

всіх студентів; забезпечення відповідного та комплексного контексту навчальної програми; визнання потреб шкільної спільноти у професійному розвитку.

Модель HPS визнає, що професійний розвиток і навчання персоналу є необхідними для вчителів, щоб допомагати учням у програмах профілактики ВІЛ/СНІДу, тому було розроблено пакет професійного розвитку.

Пакет зосереджений на загальних питаннях зміни ставлення, статі та влади, сексуального розмаїття, а також на підходах до мінімізації шкоди. Подібний буклет складений і для батьків. Для шкіл важливо добре інформувати батьків і працювати над тим, щоб вони були цінними помічниками у сексуальному вихованні своїх дітей (Merriam-Webster. (n.d.)).

На сучасному етапі розвитку формальні (традиційні) форми сексуального виховання працюють в гармонії з неформальними (не традиційними), а саме такими як батьки та друзі, інформаційні сторінки у мережі Інтернет, соціальні мережі, радіо, телебачення, форуми та блоги тощо. Подекуди неформальні джерела інформації стають єдиним засобом отримання знань. Сучасні телекомпанії також роблять акцент на соціальних проблемах, одною з яких є сексуальне виховання підлітків.

Про основні проблеми учнівської молоді з якими вони стикаються під час навчального процесу в школі ми можемо ознайомитися на прикладі британського комедійно-драматичного телесеріалу «Сексуальна освіта» («Sex Education») – який входить до 15 найкращих серіалів 2020 року за версією BBC. У серіалі висвітлюються проблеми сексуального життя з якими стикається велика кількість підлітків, а саме: сексуальна ідентичність; гіперсексуальність; мимовільна стриманість; проблеми які пов'язані з мастурбацією; любовна сором'язливість; підліткова сексуальність; підліткова вагітність; ризикована сексуальна поведінка тощо.

Сексуальні проблеми учнівської молоді стають тлом для висвітлення більш глибоких питань таких як, прийняття власної індивідуальності, етичного вибору та пошуку сенсу життя. Команда розробників серіалу «Сексуальна освіта» приділила велику увагу дійсно актуальним проблемам сьогодення: цькування в школах, конфлікту поколінь, гомофобії, вживання наркотиків та алкоголю і можливих причин для суїциду.

Необхідно зазначити, що на відміну від інших популярних молодіжних телесеріалів, «Сексуальна освіта» робить мінімальний акцент на сучасних атрибутах нашої епохи, намагаючись зосередити увагу глядача на міжособистісних стосунках, дає змогу зрозуміти кожного окремого персонажа, їх почуття, думки, переживання тощо (Sex Education, 2020).

«Вагітна у 16» («16 and Pregnant») американський реаліті-серіал, який розкриває історії вагітних дівчат-підлітків у старшій школі, які мали справу з труднощами підліткової вагітності (The futon critic, 2009). Серіал створений у форматі документального фільму та чудово розкриває проблеми з якими стикаються підлітки через нестачу сексуального виховання. Реаліті-серіалі «Вагітна у 16» («16 and Pregnant») породила п'ять додаткових серіалів: «Мама-підліток» («Teen Mom»); «Мама - підліток 2» («Teen Mom 2»); «Мама-підліток 3» («Teen Mom 3»); «Мама-підліток: молода й вагітна» («Teen Mom: Young and Pregnant»); «16 і відновлюється» («16 and Recovering»).

Ряд цих телевізійних реаліті-серіалів роблять акцент на попередженні підліткової вагітності. У 2009 році Національна кампанія із запобігання підлітковій та незапланованій вагітності визнала «Вагітна у 16» серед факторів, які спричинили зменшення підліткової вагітності, зафіксованого протягом року (Martins, Malacane, Lewis, & Kraus, 2016). Опитування 2012 року, проведене The National Campaign, також схвалює шоу за заохочувальну дискусію щодо підліткової вагітності між глядачами у віці 10-19 років, їхніми однолітками та їхніми батьками (Trudeau, 2016).

За даними дослідження проведеного та опублікованого Національним бюро економічних досліджень у 2014 році було виявлено вплив телесеріалу «Вагітна у 16» на мислення підлітків щодо контролю народжуваності та абортів. Великі сплески пошукової активності та твітів про шоу стали з'являтися саме в той час, коли виходили нові епізоди. Також сплеск пошукових запитів у Google і повідомлень у Twitter, містять такі терміни, як «контроль народжуваності» та «аборт». У місцях, де шоу було популярнішим, під час виходу шоу в ефір збільшилася кількість пошукових запитів та твітів (Kearney and Levine, 2014).

Як зазначалося вище, батьки, члени сім'ї, друзі, Інтернет, телебачення та інші неформальні джерела є дуже важливими для вивчення людських стосунків і сексуальності, особливо для молодших вікових груп. Однак у сучасному суспільстві цього часто недостатньо, оскільки самим цим неформальним джерелам часто бракує необхідних знань, особливо коли потрібна складна та технічна інформація (наприклад, що стосується контрацепції чи способів передачі ПСШ). Крім того, самі молоді люди, вступаючи в період статевого дозрівання, часто вважають за краще вчитися у інших джерел, а не у своїх батьків, оскільки вважаються занадто близькими.

Сучасні медіа, перш за все Інтернет та телебачення за дуже короткий період часу стали важливими джерелами інформації. Але велика частина цієї інформації, особливо якщо вона стосується сексуальності, є спотвореною, незбалансованою, нереалістичною та часто принизливою, особливо для жінок (інтернет-порнографія). Таким чином, з'явилося все більше потреби у формальному сексуальному вихованні, яке полягає в необхідності протидіяти та виправляти оманливу інформацію та зображення, що передаються через мережу Інтернет та традиційні ЗМІ (Standards for Sexuality Education in Europe, 2010).

Щодо ситуації в Україні, то варто зазначити, що предмет «Сексуальна освіта» у закладах загальної середньої освіти в Україні не вивчається. Але входить в зміст обов'язкових навчальних предметів («Основи здоров'я» та «Біологія»), також розглядається на класних годинах та факультативних курсах.

У 6-7 класах на уроках з «Основ здоров'я» докладають про розвиток підлітків, атрибути, строки і темпи фізіологічного дозрівання, культуру вияву почуттів, як відрізнити маніпуляції та протистояти тиску.

Починаючи з 8 класу розглядається низка питань, а саме: стать і статеві ролі, гендерні стереотипи, міжстатеві стосунки, статеве дозрівання, причини та плоди ранніх сексуальних відносин, підліткова вагітність, зараження, що передаються статевим шляхом, відмова від небезпечних пропозицій, протидія сексуальному насиллю (Радіо Свобода, 2020)

У 9 класі подають такі теми як: сімейні цінності; готовність до подружнього життя; фактори впливу на репродуктивне здоров'я підлітків; школа майбутніх батьків; загроза ранніх сексуальних стосунків; ВІЛ/СНІД: виклик людині та людству.

Елементи сексуальної освіти входять до змісту оновленої програми з «Біології» для 10 класу. У темі «Репродукція та розвиток» аналізуються такі питання: зміст та біологічне значення ранньої вагітності; причини порушення процесів запліднення у людини; особливості репродукції людини у зв'язку з її біосоціальною сутністю; біологічні та соціальні аспекти регуляції розмноження у людини; репродуктивне здоров'я, сучасні можливості та перспективи репродуктивної медицини; відповідальне ставлення до планування майбутньої сім'ї (Радіо Свобода, 2020).

Таким чином, ґрунтовної секс-освіти як такої в Україні на сучасному етапі немає. Як відзвук є лише окремі уроки в рамках навчальних предметів «Біологія» та «Основи здоров'я». У підручниках є розділи про ВІЛ/СНІД. І в рамках цих уроків пропонують утримуватися від сексу та зовсім не пояснюють, як себе захистити, що таке

сексуальний розвиток людини, сексуальність, сексуальна поведінка тощо. Про просвітництво та допомогу підліткам навіть не йдеться.

Висновок. Досвід багатьох розвинених країн свідчить про те, що навчальні предмети з питань сексуальної освіти у школі дають можливість сформуванню в учнівської молоді відповідальне ставлення до збереження психологічного та фізичного здоров'я, а саме це допомагає підліткам повністю реалізувати себе в майбутньому, утриматися від помилок, мати здорове потомство та щасливу сім'ю в майбутньому. Для ефективного проведення сексуального виховання є використання комплексного підходу із залученням всіх соціальних інституцій, а також ЗМІ та неформальних джерел інформації.

Перспективи подальшого вивчення. Дана тема перспективна до подальшого вивчення, бо є надзвичайно важливою та не повністю є розкритою в рамках сьогодення в Україні.

Бібліографічний список

- Бялик О., 2017. *Сучасні тенденції статевого виховання учнівської молоді в країнах Євросоюзу*. Доктор наук. Дисертація. Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини [онлайн]. Доступно: <https://vspu.edu.ua/science/dis/des_18_3.pdf> [Дата звернення: 05.11.2023]
- Радіо Свобода, 2020. *Міністерство освіти розповіло про статево виховання в українських школах* [онлайн]. Доступно: <<https://www.radiosvoboda.org/a/news-sexualna-osvita-v-ukrayini/30993996.html>> [Дата звернення: 13.11.2021]
- Center for Disease Control and Prevention, 2020. School health profiles: Characteristics of health programs among secondary schools. [online]. Available at: <<https://www.cdc.gov/>> [Accessed 05.11.2023]
- Horowitz, J. M., 2022. Parents differ sharply by party over what their K-12 children should learn in school. *Pew Research Center*, Oct 26 [online]. Available at: <<https://www.pewresearch.org/social-trends/2022/10/26/parents-differ-sharply-by-party-over-what-their-k-12-children-should-learn-in-school/>> [Accessed 05.11.2023]
- Huberman, B. 2001. Lessons from abroad. *Independent School*, 60, 24-30.
- Kearney, M. S. and Levine, Ph., 2014. Media Influences on Social Outcomes: The Impact of MTV's "16 and Pregnant" on Teen Childbearing. *Brookings Institution* [online]. Available at: <<https://www.brookings.edu/research/media-influences-on-social-outcomes-the-impact-of-mtvs-16-and-pregnant-on-teen-childbearing/>> [Accessed 11.12.2022]
- Martins, Ni., Malacane, M., Lewis, N. & Kraus, A., 2016. A Content Analysis of Teen Parenthood in "Teen Mom" Reality Programming. *Health Communication*, 31(12) DOI: <<https://doi.org/10.1080/10410236.2015.1089465>> [Accessed 05.11.2023]
- Merriam-Webster. (n.d.). Sex education. [онлайн]. Доступно: <<https://www.merriam-webster.com/>> [Дата звернення: 05.11.2023]
- Sex Education*, 2020 [serie] [online]. Available at: <<https://www.netflix.com/ua/title/80197526>> [Accessed 05.11.2023]
- Standards for Sexuality Education in Europe, 2010. A framework for policy makers, educational and health authorities and specialists. WHO Regional Office for Europe and BZgA. Federal Centre for Health Education, BZgA, Cologne [online]. Available at: <<https://www.icmec.org/wp-content/uploads/2016/06/WHOSTandards-for-Sexuality-Ed-in-Europe.pdf>> [Accessed 20.10.2022]
- The futon critic, 2009. *MTV Chronicles the Challenges of Teen Pregnancy in '16 & Pregnant' Premiering on Thursday, June 11th at 10pm ET/PT* [online]. Available at: <<http://www.thefutoncritic.com/news/2009/05/18/mtv-chronicles-the-challenges-of->

teen-pregnancy-in-16-and-pregnant-premiering-on-thursday-june-11th-at-10pm-et-pt-31381/20090518mtv01/> [Accessed 05.11.2023]

Trudeau, J., 2016. The role of new media on teen sexual behaviors and fertility outcomes – the case of 16 and Pregnant. *Southern Economic Association*, 82(3), pp. 975-1003 [online]. Available at: <<https://doi.org/10.1002/soej.12034>> [Accessed 05.11.2023]

References

- Bialyk O., 2017. *Suchasni tendentsii statevoho vykhovannia uchnivskoi molodi v krainakh Yevrosoiuzu [Current trends in the education of young students in the countries of the European Union]*. Doktor nauk. Dysertatsiia. Umanskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Pavla Tychyny [online]. Available at: <https://vspu.edu.ua/science/dis/des_18_3.pdf> [Accessed 05.11.2023] (in Ukrainian)
- Center for Disease Control and Prevention, 2020. School health profiles: Characteristics of health programs among secondary schools. [online]. Available at: <<https://www.cdc.gov/>> [Accessed 05.11.2023]
- Horowitz, J. M., 2022. Parents differ sharply by party over what their K-12 children should learn in school. *Pew Research Center*, Oct 26 [online]. Available at: <<https://www.pewresearch.org/social-trends/2022/10/26/parents-differ-sharply-by-party-over-what-their-k-12-children-should-learn-in-school/>> [Accessed 05.11.2023]
- Huberman, B. 2001. Lessons from abroad. *Independent School*, 60, 24-30.
- Kearney, M. S. and Levine, Ph., 2014. Media Influences on Social Outcomes: The Impact of MTV's "16 and Pregnant" on Teen Childbearing. *Brookings Institution* [online]. Available at: <<https://www.brookings.edu/research/media-influences-on-social-outcomes-the-impact-of-mtvs-16-and-pregnant-on-teen-childbearing/>> [Accessed 11.12.2022]
- Martins, Ni., Malacane, M., Lewis, N. & Kraus, A., 2016. A Content Analysis of Teen Parenthood in "Teen Mom" Reality Programming. *Health Communication*, 31(12) DOI: <<https://doi.org/10.1080/10410236.2015.1089465>> [Accessed 05.11.2023]
- Merriam-Webster. (n.d.). Sex education. [онлайн]. Доступно:<<https://www.merriam-webster.com/>> [Дата звернення: 05.11.2023]
- Radio Svoboda, 2020. Ministerstvo osvity rozpovilo pro stateve vykhovannia v ukrainskykh shkolakh [The Ministry of Education announced the state of education in Ukrainian schools] [online]. Available at: <<https://www.radiosvoboda.org/a/news-sexualna-osvita-v-ukrayini/30993996.html>> [Accessed 13.11.2021] (in Ukrainian).
- Sex Education*, 2020 [serie] [online]. Available at: <<https://www.netflix.com/ua/title/80197526>> [Accessed 05.11.2023]
- Standards for Sexuality Education in Europe, 2010. A framework for policy makers, educational and health authorities and specialists. WHO Regional Office for Europe and BZgA. Federal Centre for Health Education, BZgA, Cologne [online]. Available at: <<https://www.icmec.org/wp-content/uploads/2016/06/WHOSTandards-for-Sexuality-Education-in-Europe.pdf>> [Accessed 20.10.2022]
- The futon critic, 2009. *MTV Chronicles the Challenges of Teen Pregnancy in '16 & Pregnant' Premiering on Thursday, June 11th at 10pm ET/PT* [online]. Available at: <<http://www.thefutoncritic.com/news/2009/05/18/mtv-chronicles-the-challenges-of-teen-pregnancy-in-16-and-pregnant-premiering-on-thursday-june-11th-at-10pm-et-pt-31381/20090518mtv01/>> [Accessed 05.11.2023]
- Trudeau, J., 2016. The role of new media on teen sexual behaviors and fertility outcomes – the case of 16 and Pregnant. *Southern Economic Association*, 82(3), pp. 975-1003 [online]. Available at: <<https://doi.org/10.1002/soej.12034>> [Accessed 05.11.2023]

Стаття надійшла до редакції: 12.12.2023

Y. Zoska

V. Babenko

GLOBAL TRENDS IN SEXUALITY EDUCATION OF SCHOOLCHILDREN

The article analyzes the peculiarities of development, main problems, and penetration of global trends in sexuality education in Ukraine.

Despite the widely recognized importance of sexual health, sexual health education remains a sensitive and sometimes controversial issue. At the heart of the social conflicts surrounding sex education programs are disagreements over the role of government in family life and sex education; parental control over the content of sex education; the core values that should be included in sex education, such as gender equality and personal responsibility; and, essentially, what constitutes acceptable sexual behavior for adolescents.

Liberal and conservative views on how to properly conduct sex education remain very different. Central to the disagreement over sex education are questions about the basic prerequisites and content of sex education, and who is best able to provide it, i.e. whether parents or schools should be the primary teachers of sex education.

Many young people approach adulthood with conflicting and confusing messages about sexuality and gender. This is often exacerbated by embarrassment, silence and disapproval of open discussion of sexuality by adults, including parents and teachers, at a time when it is most needed. There are many contexts around the world where young people are becoming sexually mature and active at an earlier age. They also marry later, thus lengthening the period from puberty to marriage.

The process of sexuality education continues throughout life, but it is most important in childhood and adolescence. It should be relevant for different age groups at different social levels, as sexuality is a key issue in the lives of all people.

Key words: *sexual education, sexual behavior, sexuality, sex, human sexual development, sexual health*

А. Г. Стадник

А. Е. Бородай

ВИМУШЕНА МІГРАЦІЯ УКРАЇНЦІВ В НАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ: ДЕМОГРАФІЧНІ НАСЛІДКИ

Стаття присвячена аналізу вимушеної міграції українців в наслідок збройної агресії Російської Федерації проти України з акцентом на основні демографічні наслідки. Визначено, що вторгнення РФ в Україну, розпочате 24 лютого 2022 року, призвело до безпрецедентної гуманітарної кризи, кардинально змінивши спосіб функціонування українського суспільства, європейських країн та всього світу. Відзначено, що ці процеси не оминули увагою сферу міжнародної міграції: замість виїзду за кордон на роботу чи навчання, що довгий час було найпоширенішою формою міграції українців до інших країн, визначальним фактором нинішньої ситуації стала вимушена міграція. Зазначено, що велика кількість українців перетнула кордон у пошуках безпечного середовища (за перший місяць повномасштабної війни Україну покинули 3,6 млн осіб). Доведено, що масовий характер вимушеної міграції населення України призвів до низки суттєвих проблем в країні: підвищення рівня безробіття і соціальної напруги, падіння добробуту населення, посилення розколу суспільства. Проаналізовано основні умови повернення українців, наслідки міграції для майбутнього країни, демографічна структура мігрантів та ті чинники, які впливатимуть на інтенсивність та напрямки подальших міграцій українського населення за кордон, серед яких розширення чи звуження ареалу бойових дій; прогрес у деокупації тимчасово захоплених територій; стійкість місцевої критичної інфраструктури; безпосередні обстріли російськими військами населених пунктів; виникнення кризових явищ техногенного або природного характеру; рівень соціально-економічного відновлення звільнених територій; зміни на ринку праці та в економічній структурі різних регіонів України. Визначено методи попередження проблем на етапі післявоєнної відбудови в умовах сучасної кризової міграційної ситуації на основі її комплексного аналізу.

Ключові слова: вимушена міграція, біженець, населення України, демографічні наслідки.

DOI 10.34079/2226-2830-2023-13-26-73-80

Постановка проблеми. В Україні мільйони людей змушені були покинути свої домівки через війну. Деякі з них переїжджають всередині країни, інші – за кордон. Хтось виїхав на деякий час і повернувся на постійне місце проживання, а для когось питання виїзду може постати пізніше. Раптове переміщення великої кількості населення внаслідок війни створює нові виклики та збільшує вже наявні – як для приймаючих громад, так і для громад, з яких відбувається відтік людей. Процеси переміщення та їх наслідки необхідно оцінювати та враховувати при розробці національної та місцевої політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Гострота й актуальність проблем, пов'язаних з внутрішньо переміщеними особами, зумовили значний інтерес до неї науковців з усього світу. Зокрема, питанням мігрантів, моделям інтеграції мігрантів у приймаючі суспільства та аналізу міграційної політики присвячені праці таких зарубіжних вчених: Дж. Беррі, К. Бран, П. Качмарчик, Е. Муні та ін.

Вимушені міграції є частиною міграційних процесів, що вимагають створення

необхідної теоретико-методологічної бази дослідження. Сьогодні теоретичну базу дослідження внутрішнього переміщення населення як складової міграційних процесів сформували праці багатьох закордонних дослідників: Е. Лі, М. Цернеа, С. Гюгенгайн, Н. Майерс, В. Петерсен, Х. Фейрчайлд, Д. Массей, М. Бозоргмер, Г. Сабах, Е. Равенштейн, Дж. Беррі, Е. Кохен та ін.

Теоретико-методологічною основою дослідження є основні праці з теорії суспільної географії та географії міграцій, міграційних процесів, висвітлені у працях зарубіжних та вітчизняних учених – суспільних географів, демографів, соціологів, економістів: Дж. Беррі, Н. Гусевої, В. Джамана, А. Ічдуйгу, С. Западнюк, О. Кхасраві, С. Кострікова, Е. Кулішера, Е. Лібанової, Д. Массея, М. Пістуна, В. Пітерсона, І. Прибиткової, О. Позняка, В. Покшишевського, Н. Провотар, С. Пугача, Е. Равенштейна, Ю. Римаренка, О. Ровенчака, У. Садової, К. Сегіди, В. Смаль, О. Топчієва, А. Хомри, О. Шаблія, К. Шиманської та інших.

Метою статті є аналіз демографічних наслідків вимушеної міграції, спричиненої військовою агресією РФ проти України.

Виклад основного матеріалу. Під вимушеним переміщенням треба мати на увазі загальний термін для переміщення біженців і людей, переселених через воєнний конфлікт у межах країни походження, а також тих, хто переміщений внаслідок природного чи екологічного лиха, хімічної чи ядерної катастрофи, голоду, або проекти розвитку.

Основним мотивом переміщення для вимушених мігрантів є бажання зберегти життя, а для добровільних мігрантів – значно його покращити. На відміну від добровільної міграції, коли соціальний статус людини в більшості випадків покращується, вимушена міграція призводить до значного погіршення та часткової або повної втрати добробуту. Головним небажаним наслідком внутрішньої вимушеної міграції є стабільне погіршення соціально-економічного становища внутрішньо переміщених осіб. Крім економічного занепаду громадян відбувається абсолютне спрощення поведінки людини заради виживання, що формує загальну невизначеність у суспільних відносинах (Brettell and Holfield (ed.), 2015).

До того ж, масовий характер вимушеної міграції населення в Україні призвів до низки суттєвих проблем і в країні в цілому – підвищення рівня безробіття і соціальної напруги, падіння добробуту населення, посилення розколу суспільства.

Законодавчо не закріплено поняття та причини вимушеної міграції, а для понять внутрішньо переміщених осіб та вимушених переселенців закон не повністю визначає причини переселення. Ці поняття різні, тому необхідно мати окреме визначення в законі та визначити причини та механізми пристосування, оскільки не всі акти вимушеної міграції є вимушеною міграцією.

Згідно Конвенції ООН щодо статусу біженців 1951 р., біженець є особою, що проживає за межами своєї держави та нездатна або не бажає повертатися до країни походження через обґрунтований страх переслідування за расовою, релігійною, національною ознакою, приналежністю до певної соціальної групи або політичні погляди (UNHCR, n.d.).

Процес міграції, як внутрішньої так і зовнішньої, завжди є результатом рішення індивіда, яке обумовлено рядом об'єктивних та суб'єктивних причин економічного, соціального, політичного або іншого характеру, що впливають на особисті мотиви й обставини. Разом з тим, наслідки цих процесів, як правило, є відчутними не лише для окремої особи, а й для держави в цілому, справляючи вплив на всі соціально-економічні показники розвитку країни.

Тимчасова міграція громадян України у пошуках безпеки у 2022 році набула масового характеру. Переважна кількість мігрантів шукає прихистку в країнах Європи.

Водночас чимало українців опинились на території держави-агресора.

Повномасштабне вторгнення держави-терориста на територію незалежної України призвело до зростання кількості внутрішньо переміщених й вимушено переселених осіб. Найбільше українських біженців опинилось у європейських країнах. Станом на сьогодні значна частина біженців повернулася, однак більшість усе ще залишається за кордоном. Основними причинами є: проведення активних бойових дій на території їх постійного місця проживання; зруйноване житло; втрата роботи; страх та невпевненість у безпечних умовах життєдіяльності.

Найгостріше і найболючіше питання, яке невідворотно виникає у зв'язку з масовим виїздом українців за кордон – чи повернуться вони на Батьківщину, чи вимушена міграція обернеться для країни численними людськими втратами? За даними різних опитувань, до 80 % мігрантів війни декларують своє бажання повернутися. Проте вже зараз 10–20 % з них такого наміру не мають (Forbes, 2022; Слово і діло, 2022).

Приблизно стільки ж, 15 % вимушених мігрантів за даними опитувань Центру Разумкова, хотіли виїхати за кордон ще до війни, а серед молоді 18–35 років частка таких осіб – 22 %. Тобто, хоча, безумовно, переважна більшість вибулих з України громадян керувалася міркуваннями безпеки, частина з них шукала за кордоном не лише безпечного, а й більш заможного та перспективного життя (Центр Разумкова 2022).

Повернення українців залежить від стількох навіть невідомих наразі факторів, що будь-які прогнози неможливі. Найважливіший серед них – фактор часу, тобто, наскільки швидко буде досягнуто перемоги і створено умови для безпечного повернення людей. Чим тривалішим буде перебування мігрантів у країні, тим більшою є імовірність того, що вони зможуть там інтегруватися, налагодити життя і визначитися на користь постійного проживання.

Важливою є також політика країн перебування, адже притулок, наданий українцям, марно називається тимчасовим і у разі нормалізації ситуації в Україні може бути припинений, хоча зацікавлені у поповненні своїх людських ресурсів зарубіжні держави, імовірно, докладатимуть зусиль для затримання на своїй території спеціалістів, молоді.

Проте вирішальний вплив на рішення щодо міграції справляють життєві обставини конкретної людини. Тому за одних і тих самих економічних та політичних умов одні люди виїжджають, а інші – залишаються. Оскільки за кордоном наразі перебувають переважно жінки та діти, а їхні чоловіки, батьки здебільшого залишилися в Україні, то неабияким чинником подальшої міграційної поведінки буде той спосіб, в який члени сімей вирішуватимуть питання возз'єднання. Іншими словами, чи після закінчення війни чоловіки приєднаються до своїх сімей за кордоном, чи навпаки жінки повернуться до своїх чоловіків в Україну.

Не менш важливим аргументом для повернення буде також і наявність житла, в яке можна повернутись. Вже тепер, за даними опитування Міжнародної організації з міграції (МОМ), у 24% переміщених осіб будинки пошкоджені або повністю зруйновані. І якщо, наприклад, сім'я, що втратила житло та майно, все ж вирішить відбудувати своє життя на Батьківщині, необхідність накопичити для цього фінансові ресурси може бути вагомим спонукальним мотивом для роботи та перебування за кордоном (МОМ, 2023).

Загалом, можна припустити, що на користь тривалого проживання в зарубіжних країнах найвірогідніше визначатимуться ті, хто має там родину, завдяки професійним знанням та кваліфікації може знайти достойну роботу і забезпечити собі гідний рівень життя. Низькою є також вірогідність повернення молоді, яка продовжуватиме навчання за кордоном.

Таким чином, війна активізує міграцію з України, що може призвести до помітних демографічних втрат та уповільнити повоєнне відновлення. Тому створення умов для повернення біженців набуває чи не центрального значення серед завдань відбудови держави. Водночас, трудова міграція за кордон може бути використана як важливе джерело доходу для відновлення країни та добробуту громадян. У зв'язку з цим заохочення переказів та їх інвестиційного використання, мобілізація діаспори на допомогу Україні має стати важливою складовою міграційної політики держави.

На мотивацію повернення (в середньо- та довготерміновій перспективі) впливають економічні, соціальні, родинні чинники (возз'єднання родин), виклики інтеграції у країнах перебування (житло, робота, навчання, медична допомога). Зв'язок з Батьківщиною біженців та шукачів тимчасового захисту та вплив на рішення щодо повернення значною мірою зберігаються й завдяки родинним відносинам: 33 % опитаних пояснюють повернення потребою або бажанням об'єднатися зі своєю родиною в Україні (Центр Разумкова, 2022).

Існує також виклик розділених родин. Їхнє возз'єднання може бути однією з мотивацій для репатріації до України. Згідно з даними соціологічних досліджень у громадян України, які шукають захист у країнах ЄС, в Україні залишилися близькі члени родини. Так, 69 % респондентів називають батьків, 40 % – чоловіка (дружину), 12 % – дітей. Водночас серед людей, які мали можливості виїхати з території України, частка тих, хто бажає повернутися через розділення родини, може суттєво зменшитися за умови виїзду їхніх чоловіків чи жінок до родини в країні їхнього перебування. Особливо за умов, якщо в Україні буде погіршуватися економічна ситуація, зростатиме рівень безробіття, відбуватимуться подальше руйнування інфраструктури, збільшення соціальних викликів, погіршення рівня освіти, виникатимуть проблеми з наданням соціальних послуг (Центр Разумкова, 2022).

МОМ провела тринадцятий раунд репрезентативного експрес оцінювання загального населення України для збору інформації стосовно потоків внутрішнього переміщення та мобільності, а також для оцінювання місцевих потреб. Це оцінювання загального населення слугує первинним джерелом для виявлення сфер із високими гуманітарними потребами та визначення цільових заходів реагування для надання допомоги населенню, що постраждало від війни.

Щодо переміщення українців в межах України, то за оцінками МОМ, кількість осіб, які станом на 25 травня 2023 року в Україні налічується 5,1 млн внутрішньо переміщених осіб. Загалом, 50 % усіх ВПО зосереджено лише в п'яти областях України, причому найбільша розрахункова кількість фактично присутніх ВПО — у Харківській і Дніпропетровській областях (орієнтовно 689 000 та 625 000 ВПО, відповідно) (МОМ, 2023).

Результати опитування демонструють, що 7 % від поточної кількості ВПО в Україні, що відповідає орієнтовно 353 000 особам, мали досвід переміщення за межі країни більш ніж на два тижні, перш ніж повернутися до України. Більшість ВПО цієї групи походять з областей, частина яких наразі тимчасово залишається під окупацією. В ході раунду 13 більше половини ВПО (60 %) повідомили, що перебувають у місцях переміщення впродовж року або довше. Більшість ВПО – 67 %, як і раніше походять зі східних областей України, з південних – 17%. Третина – 33 % усіх ВПО в Україні наразі проживає в східних областях, а в центральних – 15 %. Кількість людей, які повернулися після переміщення в межах країни, за оцінками МОМ становить близько 4,7 млн осіб. (МОМ, 2023).

За даними МЗС станом на 21 червня 2023 року за кордоном перебувають 8 млн 177 тис. українців. Це фактично 20% від кількості населення, яке фіксувалося до 24 лютого 2022 року. Порівняно з даними на 1 лютого 2023 року, тобто за неповні 5

місяців, ця кількість зросла на майже 188 тис. осіб. Водночас за оцінками Міністерства соціалістики, кількість внутрішньо переміщених осіб становить близько 4,9 млн осіб (ТСН, 2023).

Такі соціологічні дослідження цінні тим, що дають комплексне уявлення про демографічний розріз примусово переміщених осіб, половина з яких тимчасово або назавжди покинули Україну.

Генеральний директор Київського міжнародного інституту соціології (КМІС) Володимир Паніотто вважає вирішальним чинником при поверненні на Батьківщину такий суб'єктивний показник, як рівень патріотизму. Експертні інтерв'ю доповнюють дані соціопитувань щодо міграції, акцентуючи на плинних та суб'єктивних чинниках прийняття рішень щодо повернення. Зважаючи на ці чинники, директор Соціологічної групи «Рейтинг» Олексій Антипович висловлює оптимістичну впевненість, що не повернуться в Україну після завершення війни лише близько 10 % біженців (Соціологічна група «Рейтинг», 2022).

Очевидним негативним результатом вимушеної масової еміграції молоді частини населення України (насамперед жінок репродуктивного віку) до перелічених вище закордонних країн стане значне зниження кількості населення нашої держави загалом. Зокрема, 2022 року в Україні вже залишилося на 11% менше мешканців, порівняно з 2021 роком (Еспресо, 2022).

Переважну частину емігрантів становлять матері й вагітні жінки. Наприклад, від початку повномасштабної війни РФ проти України у Польщі народилося понад 600 українських немовлят. Вони автоматично отримали право стати громадянами Республіки Польща, замість того, щоби бути лише повноправними українськими громадянами. Така ситуація спостерігається і в інших країнах, де мимохіть опинилося чимало вагітних українок. Крім того, 44% українських сімей в умовах війни роз'єднані вимушеною евакуацією. Отже, йдеться про суттєві демографічні втрати України, хоча в самій країні природний процес народжування дітей не припиняється. Скажімо, з 24 лютого по 10 квітня 2022 року в Києві народилося 1 189 малюків: 629 хлопчиків і 560 дівчаток. Серед новонароджених – 29 двінь. За цей же час одружилося 1 439 пар (Еспресо, 2022).

Згідно з даними Фонду ООН у сфері народонаселення, станом на весну 2022 року в Україні приблизно 240 000 вагітних жінок, і 80 000 з них мали народити дітей упродовж перших трьох місяців війни. Після російського вторгнення 24 лютого українські жінки змушені народжувати навіть у бомбосховищах (Еспресо, 2022).

Але все це не рятує складної демографічної ситуації в Україні, що вже склалася внаслідок російської агресії. Лише 79,2% біженців з України збираються повернутися на Батьківщину після закінчення війни, а 10,9 % повертатися не планують. Про це свідчать результати опитування, проведеного Соціологічною службою Центру Разумкова на пунктах пропуску в Закарпатській області з 15 березня до 1 квітня 2022 року. Під час дослідження було опитано 101 респондента віком від 16 років, що прямував з України пішки або автомобільним транспортом (Центр Разумкова, 2022).

Разом із певними втратами Збройними Силами України живої сили під час бойових дій проти рашистів, із десятками тисяч загиблих серед мирного населення на лінії зіткнення й углибині української території від завданих агресором систематичних ударів крилатими і балістичними ракетами, а також унаслідок періодичних бомбардувань ворожою авіацією українських міст, чисельність населення нашої держави істотно скоротиться. Але найбільшої втрати завдає примусова незворотна еміграція, що виключно негативно позначається на генофонді українського народу.

Висновок. Війна посилює міграцію з України, що може призвести до значних демографічних втрат і повільного післявоєнного відновлення. Тому створення

необхідних умов для повернення біженців є майже невід'ємним завданням відбудови держави. Водночас трудова міграція за кордон може бути використана як важливе джерело доходу для відновлення країни та добробуту її народу. У зв'язку з цим популяризація грошових переказів та використання їх як інвестицій, а також мобілізація діаспори для допомоги Україні стануть важливою частиною міграційної політики держави.

У 2022 році з-за кордону повернулися мільйони українців. Можливість повернення на батьківщину громадян України з країн тимчасового перебування розглядається у середньо- та довгостроковій перспективі. Багато в чому вони залежать від того, на яких умовах можуть возз'єднатися сім'ї – в Україні чи за кордоном.

Повернення громадян України на попереднє місце проживання та їх реєстрація в Україні також значною мірою залежить від подальшого розвитку безпекової ситуації й тривалості війни; загальної соціально-економічної ситуації в Україні; можливості розв'язання проблем подальшого працевлаштування; змін умов прийому українців у країнах тимчасового перебування; відновлення в Україні соціальної інфраструктури, пошкодженого житла; загальних перспектив розвитку країни, бачення безпечного майбутнього; упровадження інституційних механізмів роботи з максимальною кількістю мігрантів, діаспор та потенційних репатріантів у всьому світі, щоб громадяни, перебуваючи за кордоном, відчували свою важливість для держави, мали бажання робити корисні справи для України, як у самій країні, так і за її межами.

Перспективи подальшого вивчення. В умовах продовження війни процеси міграції будуть зберігати свою активність. Інтенсивність та напрямки подальших міграцій українського населення будуть залежати від багатьох чинників, серед яких розширення чи звуження ареалу бойових дій; прогрес у деокупації тимчасово захоплених територій; стійкість місцевої критичної інфраструктури; безпосередні обстріли російськими військами населених пунктів; виникнення кризових явищ техногенного або природного характеру; рівень соціально-економічного відновлення звільнених територій; зміни на ринку праці та в економічній структурі різних регіонів України. Все це вимагає подальших наукових досліджень з метою вироблення комплексного підходу до вирішення демографічних проблем України в короткостроковій та довгостроковій перспективі.

Бібліографічний список

- Еспресо, 2022. *З початку війни у Польщі народилося понад 600 українських немовлят.* [онлайн]. Доступно: <<https://espresso.tv/z-pochatku-viyuni-u-polshchi-narodilosya-ponad-600-ukrainskikh-nemovlyat>> [Дата звернення 6 жовтня 2023].
- МОМ, 2023. Звіт про ситуацію з внутрішнім переміщенням. Загальне опитування населення Раунд 13 (11 травня - 14 червня 2023 року). [онлайн]. Доступно: <<https://dtm.iom.int/reports/ukraine-zvit-pro-situaciyu-z-vnutrishnim-peremischennyam-zagalne-opituvannya-naselennya>> [Дата звернення 29 вересня 2023].
- Слово і діло, 2022. *Окупанти примусово вивезли до росії майже 40 тисяч українців – Верецьук.* [онлайн]. Доступно: <<https://www.slovoidilo.ua/2022/03/27/novyna/bezpeka/okupanty-prymusovo-vyvezly-rosiyi-majzhe-40-tysyach-ukrayincziv-vereshhuk>> [Дата звернення 29 вересня 2023].
- Соціологічна група «Рейтинг», 2022. *Психологічні маркери війни (8–9 жовтня 2022 р.).* [онлайн]. Доступно: <https://ratinggroup.ua/research/ukraine/vosemnadcatyy_obschenacionalnyy_opros_psihologicheskie_markery_voyny_8-9_oktyabrya_2022.html> [Дата звернення 20

- вересня 2023].
- TCH, 2023. *Скільки мільйонів українців зараз живе за кордоном: конкретні цифри*. [онлайн]. Доступно: <<https://tsn.ua/ukrayina/ponad-20-naselennya-nazvali-konkretni-cifri-skilki-ukrayinciv-viyihalo-za-kordon-2376805.html>> [Дата звернення 20 вересня 2023].
- Центр Разумкова, 2022. *Настрої та оцінки українських біженців (липень – серпень 2022 р.)*. [онлайн]. Доступно: <<https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/nastroi-ta-otsinky-ukrainskykh-bizhentsiv-lypenserpem-2022p>>. [Дата звернення 3 жовтня 2023].
- Brettelland, C. and Holfield, J. (ed.), 2015. *Migration Theory: Talking Across Disciplines*. Routledge.
- Forbes, 2022. *В лігві у звіра. Що відбувається з депортованими у росію українцями*. [онлайн]. Доступно: <<https://forbes.ua/inside/v-ligvi-u-zvira-dolya-deportovanikh-u-rosiyu-ukraintsiv-rozsliduvannya-associated-press-20072022-7275>> [Дата звернення 15 вересня 2023].
- UNHCR, [n.d]. The UN Refugee Agency Emergency Handbook. [онлайн]. Доступно: <<https://emergency.unhcr.org/entry/55772/refugee-definition>> [Дата звернення 15 вересня 2023].

References

- Brettelland, C. and Holfield, J. (ed.), 2015. *Migration Theory: Talking Across Disciplines*. Routledge.
- Center Razumkova, 2022. *Nastroi ta ocinki ukrains`kich bizhenciv (lipen`-serpen` 2022 r.)*. [Attitudes and assessments of Ukrainian refugees (July - August 2022 p.)]. [online]. Available at: <<https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/nastroi-ta-otsinky-ukrainskykh-bizhentsiv-lypenserpem-2022p>>. [Date of access 3 October 2023] (in Ukrainian).
- Espresso, 2022. *Z pochatku viyni u Polshi narodilosya 600 ukrainskikh nemovlyat*. [Since the beginning of the war, more than 600 Ukrainian babies have been born in Poland]. [online]. Available at: <<https://espreso.tv/z-pochatku-viyni-u-polshchi-narodilosya-ponad-600-ukrainskikh-nemovlyat>>. [Date of access 6 October 2023] (in Ukrainian).
- Forbes, 2022. *V ligvi u zvira: sho vidbuvaetsya z deportovanimi do rossii ukraintcyami*. [In the beast's lair: what happens to Ukrainians deported to russia]. [online]. Available at: <<https://forbes.ua/inside/v-ligvi-u-zvira-dolya-deportovanikh-u-rosiyu-ukraintsiv-rozsliduvannya-associated-press-20072022-7275>>. [Date of access 15 September 2023]. (in Ukrainian).
- Slovo i dilo, 2022. *Okupanti primusovo vivizli do rossii mayzhe 40 tisyach ukrainciv – Vereshyuk*. [The occupiers forcibly deported almost 40,000 Ukrainians to Russia – Vereshyuk]. [online]. Available at: <<https://www.slovoidilo.ua/2022/03/27/novyna/bezpeka/okupanty-prymusovo-vyvezly-rosiyi-majzhe-40-tysyach-ukrayincziv-vereshhuk>>. [Date of access 29 September 2023]. (in Ukrainian).
- Sotsiolohichna hrupa «Reytynh», 2022. *Psikhologichni marker viyni (8-9 zhovtnya 2022 r.)*. [Psychological markers of war (October 8-9, 2022)]. [online]. Available at: <https://ratinggroup.ua/research/ukraine/vosemnadcatyy_obschenacionalnyy_opros_psihologicheskie_markery_voyny_8-9_oktyabrya_2022.html>. [Date of access 20 September 2023] (in Ukrainian).
- TSN, 2023. *Skil`ki mil`oniv ukrainciv zaraz zhive za kordonom: konkretni cifri*. [How many millions of Ukrainians currently live abroad: specific figures]. [online]. Available at: <<https://tsn.ua/ukrayina/ponad-20-naselennya-nazvali-konkretni-cifri-skilki->

ukrayinciv-viyihalo-za-kordon-2376805.html>. [Date of access 20 September 2023] (in Ukrainian).

UNHCR, [n.d]. The UN Refugee Agency Emergency Handbook. [online]. Available at: <<https://emergency.unhcr.org/entry/55772/refugee-definition>>. [Date of access 15 September 2023]. (in English).

IOM, 2023. Zvit pro situaciyu z vnutrishnim peremishennyam. Zagal'ne opituvannya naseleण्या Raund 13 (11 travnya – 14 chervnya 2023 roku). [Report on the situation with internal displacement. General population survey Round 13 (May 11 - June 14, 2023).]. [online]. Available at: <<https://dtm.iom.int/reports/ukraina-zvit-pro-situaciyu-z-vnutrishnim-peremishennyam-zagalne-opituvannya-naseleण्या>>. [Date of access 29 September 2023] (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції: 12.12.2023

A. Stadnyk

A. Borodai

FORCED MIGRATION OF UKRAINIANS AS A RESULT OF THE ARMED AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION AGAINST UKRAINE: DEMOGRAPHIC CONSEQUENCES

The article analyzes the forced migration of Ukrainians as a result of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, with a focus on the main demographic consequences. It is determined that the Russian invasion of Ukraine, which began on February 24, 2022, has led to an unprecedented humanitarian crisis, dramatically changing the way Ukrainian society, European countries and the whole world function. It is noted that these processes have not ignored the sphere of international migration: instead of going abroad to work or study, which has long been the most common form of migration of Ukrainians to other countries, forced migration has become a determining factor in the current situation. It is noted that a large number of Ukrainians have crossed the border in search of a safe environment (3.6 million people left Ukraine during the first month of the full-scale war). It is proved that the massive nature of the forced migration of the Ukrainian population has led to a number of significant problems in the country: increased unemployment and social tension, a decline in the welfare of the population, and an increasing split in society. The author analyzes the main conditions for the return of Ukrainians, the consequences of migration for the future of the country, the demographic structure of migrants and the factors that will affect the intensity and directions of further migration of the Ukrainian population abroad, including the expansion or narrowing of the area of hostilities; progress in the de-occupation of temporarily occupied territories; resilience of local critical infrastructure; direct shelling of settlements by Russian troops; the emergence of man-made or natural crises; the level of socio-economic development. The methods of preventing problems at the stage of post-war reconstruction in the context of the current migration crisis based on its comprehensive analysis are determined.

Keywords: forced migration, refugee, population of Ukraine, demographic consequences.

А. Г. Стадник
П. М. Поладянц

СОЦІАЛЬНА ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНЦІВ ПІСЛЯ ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ ЗА КОРДОН (НА ПРИКЛАДІ ГРУЗІЇ)

У статті розглянуто процес соціальної інтеграції українців у Грузії після вимушеної міграції та вплив цього процесу на їхнє життя та грузинське суспільство загалом. Визначено, що соціальна інтеграція українців після вимушеної міграції за кордон є важливим аспектом, який впливає на їхнє життя та добробут. Українці можуть знаходитися у важкому становищі, коли вони змушені покинути свою країну через конфлікти, війну, економічну нестабільність чи інші фактори. Соціальна інтеграція полягає у включенні цих осіб у новий соціокультурний, економічний і політичний контекст країни прийому та включає у себе наступні складові: подолання травматичного досвіду та структурних перешкод, культурна адаптація, мовна адаптація, трудова інтеграція, соціальна підтримка та включеність, легальний статус та правовий захист, культурний обмін та співробітництво, соціальна диверсифікація. Сформовано соціально-демографічний портрет українського мігранта, який включає вік та стать, освіту, професійну спрямованість, сімейний стан, мовну адаптацію, місце проживання, зайнятість. Зазначено, що вивчення соціальної інтеграції є фундаментальним напрямком в соціології, оскільки розкриває процеси, що відбуваються в суспільстві і впливають на життя індивідів. Теоретичні підходи до соціальної інтеграції визначаються різними підходами та парадигмами в соціології. Доведено, що розуміння та вимірювання соціальної інтеграції мають велике значення для розробки політики та програм інтеграції, які сприяють успішній адаптації мігрантів та їхній взаємодії з приймаючим суспільством.

Ключові слова: соціальна інтеграція, українці, вимушена міграція, мігранти, адаптація, мовна адаптація, культурна адаптація, громадська участь, грузинське суспільство, економічні труднощі, міжнародна міграція, культурний обмін, іноземні спільноти.

DOI 10.34079/2226-2830-2023-13-26-81-85

Постановка проблеми. Вимушена міграція українців стала актуальною проблемою, яка вимагає уваги та детального вивчення. Значна кількість українців вимушені будувати нове життя за кордоном через різні проблеми, включаючи військові конфлікти та економічні труднощі в Україні. Грузія, як одна з країн, яка після цих мігрантів, стикається з більшістю питань, пов'язаних із соціальною інтеграцією українців. Актуальність обраної теми зумовлена дослідженням процесу соціальної інтеграції українців у Грузії та його впливу на якість життя цих мігрантів, а також на грузинське суспільство загалом.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вимушена міграція українців є складною соціальною реальністю, що впливає на їхню соціальну інтеграцію після прибуття в інші країни. Спроба розуміти цей процес потребує вивчення різних аспектів, включаючи економічні, культурні та соціальні виміри. Водночас питання діяльності українських громадських організацій за кордоном, формування громадських ініціатив серед українських мігрантів досліджували такі українські вчені, як О. Іванкова-Стецюк, Г. Селешук, О. Малиновська, І. Ключковська; серед польських дослідників варто

виокремити праці М. Кіндлер, М. Ярошевич, К. Войциковської-Баняк, А. Лади, Ю. Сегеша, М. Лесінської, М. Окольні та ін. Однак діяльність українських мігрантських організацій у Грузії після початку повномасштабного вторгнення росії потребує окремої уваги та детальнішого висвітлення у зв'язку з появою нової форми української міграції до Грузії – масових вимушених мігрантів або шукачів міжнародного захисту, а також нових міжнародних викликів, що постали перед Україною.

Метою статті є аналіз і оцінка соціальної інтеграції українців в Грузії після вимушеної міграції, виявлення основних факторів, що впливають на цей процес, і формулювання рекомендацій для політики та практики, спрямованих на полегшення інтеграції мігрантів.

Виклад основного матеріалу. Україна, подібно до багатьох інших країн, стикається зі складнощами та викликами, пов'язаними із міграційними процесами. За останні десятиліття вимушена міграція українців за кордон стала актуальною та доречною темою, що вимагає серйозного дослідження та розуміння. Переміщення населення з України до інших країн в пошуках кращих умов життя, робочої зайнятості або за іншими мотивами може суттєво вплинути на індивідуальні життя мігрантів і на суспільство загалом.

Міграція - це явище, яке здавалося б, завжди відігравало важливу роль в житті людей. Однак останнім часом вона набула нових рис та вимог, відкриваючи перед сучасними суспільствами безліч викликів і можливостей. Особливо це стосується України, країни, що пережила важкі трансформації у державному, економічному та соціокультурному планах. Вимушена міграція українців за кордон стала необхідністю для багатьох громадян країни через політичні конфлікти, економічну нестабільність та інші фактори, що вплинули на їхнє життя та майбутнє (Лібанова та Позняк, 2002.)

Соціальна інтеграція вимушених мігрантів за кордоном є складним процесом, який включає в себе ряд особливостей і викликів. Вимушена міграція може виникати через війни, природні катастрофи, політичні кризи та інші надзвичайні ситуації, і це може створити додаткові труднощі для соціальної інтеграції. (Вишнівський, Михайлишина, Самойлюк та Томіліна, 2023.)

Зупинимось більш детально на основні особливості та процеси соціальної інтеграції вимушених мігрантів за кордоном:

1) Травматичний досвід і структурні перешкоди: вимушені мігранти часто переживають травматичні події і стресові ситуації, що може впливати на їхню психічну та фізичну стійкість. Поєднання цього досвіду зі структурними перешкодами у новій країні, такими як мовна бар'єрів та складність отримання легального статусу, може ускладнити процес інтеграції.

2) культурна адаптація: вимушені мігранти зазвичай мають різні культурні та релігійні підґрунтя, і їхнє включення в нове суспільство може вимагати адаптації до нових культурних норм і цінностей. Це може створювати конфлікти та незручності.

3) мовна адаптація: однією з ключових складових соціальної інтеграції є мовна адаптація. Вимушені мігранти повинні вивчити мову країни призначення, щоб спілкуватися, працювати та отримувати освіту. Брак мовних навичок може бути серйозною перешкодою для інтеграції.

4) трудова інтеграція: для багатьох вимушених мігрантів важливо знайти роботу, що відповідає їхнім навичкам та освіті. Проте, часто це важко досягти через відсутність місцевого досвіду та визнання кваліфікацій.

5) соціальна підтримка і включеність: соціальна підтримка та включеність в нове суспільство грають важливу роль у процесі інтеграції. Важливо, щоб мігранти мали доступ до психологічної, медичної та соціальної підтримки.

6) легальний статус і правовий захист: отримання легального статусу в новій країні є важливим кроком для забезпечення правового захисту вимушених мігрантів. Нелегальний статус може призвести до юридичних проблем і змусити залишати країну.

7) культурний обмін і співробітництво: співпраця між вимушеними мігрантами та місцевим населенням може сприяти культурному обміну та покращити взаєморозуміння.

8) соціальна диверсифікація: в новій країні може бути різноманітність вимушених мігрантів за походженням, релігією, культурою та іншими характеристиками, що створює ситуацію соціальної диверсифікації, яка може мати свої виклики та переваги.

Ці особливості та процеси соціальної інтеграції вимушених мігрантів за кордоном створюють складний ландшафт, який вимагає від урядів, громадськості та академічних дослідників уваги та дії для забезпечення успішної інтеграції та стабільності в суспільствах, що приймають мігрантів.

Соціально-демографічний портрет українських вимушених мігрантів у грузинському суспільстві може включати різноманітні аспекти, які характеризують цю групу людей. Однак, оскільки міграція та її характеристики можуть різнитися з часом, давайте розглянемо загальні аспекти, які можуть бути важливими для розуміння соціально-демографічного портрету українських вимушених мігрантів у Грузії на момент досягнення моєї останньої оновленої інформації у вересні 2021 року:

1) Вік та стать: українські вимушені мігранти у Грузії можуть включати жінок та чоловіків різного віку. Зазвичай, ця група може включати молодих людей, які шукають роботу або освіту, а також сім'ї, які шукають притулку від конфліктів чи природних катастроф.

2) Освіта: освітній рівень мігрантів може бути різним, від людей з вищою освітою до тих, хто має менший освітній досвід.

3) Професійна спрямованість: група мігрантів може включати різних фахівців, включаючи робітників, спеціалістів, медичних працівників, вчителів тощо.

4) Сімейний стан: українські мігранти можуть бути самотніми або мати сім'ї. Сімейний стан може впливати на їхній вибір міграції та потреби в житлі та послугах.

5) Мовна адаптація: залежно від тривалості перебування в Грузії та контакту з місцевими жителями, мігранти можуть мати різний рівень володіння грузинською мовою.

6) Місце проживання: мігранти можуть жити у великих містах, таких як Тбілісі, або в менших населених пунктах.

7) Зайнятість: мігранти можуть займатися різними видами діяльності, включаючи роботу в сфері послуг, сільського господарства, медицини тощо.

8) Соціальна інтеграція: для багатьох мігрантів соціальна інтеграція, включаючи доступ до освіти, охорони здоров'я, праці та житла, може бути важливою для успішного проживання в Грузії (Прищепа, 2022.)

Висновки. Різноманітність теоретичних підходів: У соціології і наукових дослідженнях інтеграції існують різноманітні теоретичні підходи, які допомагають розуміти цей складний процес з різних точок зору. Теоретичні моделі, такі як функціоналізм і конфліктологія, відкривають широкий аналітичний спектр для вивчення інтеграції мігрантів.

Важливість методологічних підходів: Дослідження інтеграції вимагає використання різних методів та інструментів для збору та аналізу даних. Індикатори та індекси інтеграції, такі як індекс соціальної інтеграції, допомагають об'єктивно виміряти процеси інтеграції та визначити їхній рівень.

Складність інтеграції: Процес інтеграції мігрантів - це складний і багатоплановий явище, яке включає в себе різні аспекти, такі як зайнятість, освіта, культурна адаптація

та участь у громадських ініціативах. Всі ці аспекти взаємодіють та впливають на процес інтеграції.

Специфіка вимушеної міграції: В контексті України, вимушена міграція через війну набула особливого значення та вимагає уваги до гуманітарних та політичних аспектів. Соціологічні дослідження інтеграції українців, які змушені були мігрувати за кордон, повинні враховувати цю специфіку.

Перспективи подальшого вивчення. Отже, інтеграція українських вимушених мігрантів у Грузії є складною задачею, яка потребує системного підходу та співпраці між урядом, громадськими організаціями та міжнародними партнерами. Програми підтримки, освітні та інформаційні ініціативи, а також заходи для зменшення культурних та соціальних різниць можуть сприяти успішній інтеграції цієї важливої групи мігрантів.

Бібліографічний список

Лібанова, Е. М. та Позняк, О. В. (ред.), 2002. *Зовнішні трудові міграції населення України*. К. : РВПС України НАН України

Прищеп, Я., 2022. «Складно було слухати їхні історії» – як Грузія приймає українських біженців. *Суспільне* [онлайн]. Доступно: <https://suspilne.media/297016-skladno-bulo-sluhati-ihni-istorii-ak-gruzia-prijmae-ukrainskih-bizenciv/> [Дата звернення 25 жовтня 2023].

Вишлівський, Г., Михайлишина, Д., Самойлюк, М. та Томіліна, М., 2023. Біженці з України: хто вони, скільки їх та як їх повернути? *Центр економічної стратегії* [онлайн]. Доступно: <https://ces.org.ua/who-are-ukrainian-refugee-research/> [Дата звернення 25 жовтня 2023].

References

Libanova, E. M. ta Pozniak, O. V. (red.), 2002. *Zovnishni trudovi mihratsii naseleння Ukrainy [External labor migrations of the population of Ukraine]*. K. : RVPS Ukrainy NAN Ukrainy (in Ukrainian).

Pryshchepa, Ya., 2022. «Skladno bulo slukhaty yikhni istorii» – yak Hruziiia pryimaie ukrainskykh bizhentsiv [“It was difficult to hear their stories” - how Georgia is accepting Ukrainian refugees]. *Suspilne* [online]. Available at: <<https://suspilne.media/297016-skladno-bulo-sluhati-ihni-istorii-ak-gruzia-prijmae-ukrainskih-bizenciv/>> [Accessed October 25, 2023]. (in Ukrainian).

Vyshlivskiyi, H., Mykhailyshyna, D., Samoiliuk, M. ta Tomilina, M., 2023. Bizhentsi z Ukrainy: khto vony, skilky yikh ta yak yikh povernuty? [Refugees from Ukraine: who stinks, how many are there and how are they turned?] *Tsentr ekonomichnoi stratehii* [online]. Available at: from <<https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/vymushenny-vyyizd-ukrayintsiv-za-kordon-yak-korektno-otsinyty-masshtaby>> [Accessed October 25, 2023]. (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції: 10.12.2023

A. G. Stadnyk
P. M. Poladiants

SOCIAL INTEGRATION OF UKRAINIANS AFTER FORCED MIGRATION ABROAD (ON THE EXAMPLE OF GEORGIA)

The article examines the process of social integration of Ukrainians in Georgia after forced migration and the impact of this process on their lives and Georgian society as a whole. It is determined that the social integration of Ukrainians after forced migration abroad is an important aspect that affects their lives and well-being. Ukrainians may be in a difficult situation when they are forced to leave their country due to conflict, war, economic instability or other factors. Social integration is the inclusion of these persons in the new socio-cultural, economic and political context of the host country and includes the following components: overcoming traumatic experiences and structural barriers, cultural adaptation, language adaptation, labor integration, social support and inclusion, legal status and legal protection, cultural exchange and cooperation, social diversification. A socio-demographic portrait of a Ukrainian migrant is formed, which includes age and gender, education, professional orientation, marital status, language adaptation, place of residence, and employment. It is noted that the study of social integration is a fundamental area in sociology, as it reveals the processes taking place in society and affecting the lives of individuals. Theoretical approaches to social integration are determined by different approaches and paradigms in sociology. It is proved that understanding and measuring social integration is of great importance for the development of integration policies and programs that promote successful adaptation of migrants and their interaction with the host society.

Key words: *social integration, Ukrainians, forced migration, migrants, adaptation, language adaptation, cultural adaptation, public participation, Georgian society, economic difficulties, international migration, cultural exchange, foreign communities.*

УДК 316:314.72

О. Ф. Стаднік
Т. М. Іванець
О. В. Істомін

ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙНЯТТЯ ПРИЙМАЮЧИМИ ГРОМАДАМИ ВПО В МЕЖАХ МІГРАЦІЙНИХ ХВИЛЬ 2014 ТА 2022 РОКІВ: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ

Статтю присвячено аналізу особливостей сприйняття приймаючими громадами ВПО, які переселилися після 2014 року та після 2022 року. Досліджено географію вимушеної міграції (як географію походження ВПО, так і географію приймаючих громад), відмінності у сприйнятті вимушених мігрантів під час різних хвиль переселення. Виявлено, що найбільш лояльно до переселенців 2014 року ставилися у центральних та східних областях (регіони, куди перемістилася переважна більшість ВПО), найгірше ставлення було зафіксовано в м. Київ, більш позитивно ставилися до ВПО ті представники приймаючих громад, які мали знайомих, друзів або родичів серед вимушених переселенців. Відзначено, що у 2022 році після початку повномасштабного вторгнення географія внутрішніх переміщень розширилася, ставлення до ВПО у всіх регіонах країни було приблизно однаковим – більшість представників приймаючих громад відносилися до вимушених переселенців позитивно, загальний рівень негативного ставлення до ВПО був набагато нижчим, ніж у 2014 році, більше ніж 75% респондентів з приймаючих громад вказували готовність співпрацювати з ВПО. При цьому було виявлено, що відношення до ВПО різнилося в залежності від регіону їх походження: найкраще ставлення було до переселенців з Запорізької та Херсонської областей, гірше до переселенців з Криму, найбільш негативне до тих, хто виїхав з так званих ДНР та ЛНР. Проаналізовано об'єктивні причини негативного ставлення до ВПО в громадах та ті причини, що пов'язані зі стереотипами. Визначено основні стереотипи, які існують щодо сприйняття ВПО, та виокремлено спільні та відмінні стереотипи, через які сприймаються ВПО 2014 та 2022 років. Відзначено, що найчастіше негативні стереотипи продовжують використовуватися щодо людей зі сходу України.

Ключові слова: ВПО, приймаючі громади, міграція, стереотипи, адаптація, інтеграція

DOI 10.34079/2226-2830-2023-13-26-86-93

Постановка проблеми. Російська агресія, яка була розпочата у 2014 році на сході України та перейшла у стадію повномасштабної війни у лютому 2022 року, запустила процес активних міграційних процесів на українській території. Подібні переміщення актуалізували питання пристосування вимушених мігрантів до нових умов та налагодження конструктивних взаємовідносин між ВПО та приймаючими громадами. Треба відзначити, що потоки вимушених мігрантів у 2014 році та 2022 році відрізнялися не лише масштабами та географією (як місць походження ВПО, так і приймаючих громад), але й особливістю ставлення до ВПО з боку місцевого населення, характерними стереотипами, через призму яких місцеві сприймали вимушених переселенців. Враховуючи, що на сьогодні в умовах активних воєнних дій та тимчасової окупації значної частини українських земель процеси внутрішніх переміщень тривають, питання взаємодії ВПО та приймаючих громад залишається на порядку денному.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Враховуючи актуальність питань, пов'язаних з внутрішніми переміщеннями, їм приділяли увагу багато дослідників. Підходи до визначення правового статусу ВПО, її прав та обов'язків, нормативно-правове регулювання статусу ВПО в українському законодавстві вивчали К. Гожда, О. Рекотова, О. Ісаєва, Н. Кульчицький. Сутність феномену ВПО, сприйняття ВПО в сучасних реаліях аналізували М. Закіров, М. Малиха. Особливості взаємодії ВПО та представників приймаючих громад вивчала О. Балакірева, яким чином на ці процеси вплинув військовий стан та повномасштабне російське вторгнення аналізував Л. Олійник. Інтеграцію ВПО в приймаючі громади досліджували А. Дяченко, О. Новікова, В. Антонюк, О. Панькова. Проблеми ідентичності ВПО та її збереження в умовах пристосування та адаптації до нових громад вивчали О. Газізова, Т. Іванець. Однак, не дивлячись на ґрунтовний науковий доробок, на сьогодні відсутні дослідження, присвячені порівняльному аналізу сприйняття ВПО 2014 та 2022 років, що важливо для подальшого дослідження питань, пов'язаних з інтеграцією та адаптацією вимушених мігрантів до приймаючих громад.

Метою статті є визначення особливостей сприйняття приймаючими громадами ВПО з міграційних хвиль 2014 року та 2022 року на основі компаративного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Внутрішні переміщення після анексії Криму та початку збройного конфлікту на Сході України торкнулися, перш за все, мешканців східних областей (Донецька та Луганська) та автономної республіки Крим. Більшість з них намагалася мігрувати якомога ближче від власного дому: тобто на сході ВПО переміщувалися до неокупованих частин Донецької та Луганської областей, в Дніпропетровську та Харківську області; з Криму переїздили переважним чином в південний регіон – Миколаївська, Херсонська, Одеська області.

Відношення до ВПО різнилося в залежності від тієї області, куди вони переселилися. Відповідно до результатів опитування, проведеного ГО «Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка» за технічної підтримки Фонду народонаселення ООН в Україні (грудень 2014 – січень 2015 років) було відзначено, що найбільш позитивно до ВПО ставилися саме в центральних регіонах України, респонденти, які переселилися в західні області та неокуповані регіони Донецької та Луганської областей відзначали більш негативне ставлення до себе. На питання, чи готові представники приймаючих громад надати допомогу, коли це потрібно, найбільше позитивних відповідей було отримано від тих, хто проживав в центральних областях (88,4%), нижчим цей показник був у східних (73,3%) та північних (75, 8%) областях. Найнижчий рівень готовності надати підтримку було відзначено на заході (31%) та на неокупованих територіях Донецької та Луганської областей (53,8%) (Балакірева, ред., 2016).

Схожою виявилася ситуація і з довірою ВПО до представників приймаючих громад. На питання «Чи я довіряю представникам тієї громади, де я проживаю» стверджувальну відповідь надали 93% ВПО, які проживали в центрі, в проміжку від 72% до 77% ВПО, які проживали на півдні, півночі та сході; і лише 55% тих, хто проживав на неокупованих частинах Донецької та Луганської областей та 17% тих, хто проживав в західних областях. Водночас опитування представників приймаючих громад (органи державної влади, громадські організації, представники бізнесу та звичайні громадяни) в великих містах у різних регіонах України (Київ, Харків, Херсон, Вінниця, Львів) продемонструвало, що приймаючі громади переважним чином ставляться до ВПО або нейтрально, або позитивно (81% респондентів). Самі ВПО у тих самих міста в 75% випадків також заявили, що не відчувають негативного ставлення або дискримінації (Балакірева, ред., 2016).

Дослідження в рамках проекту «Покращення комунікації спільнот, що постраждали від військового конфлікту, та їхніх зав'язків із внутрішньо переміщеними

особами (ВПО) в Україні», яке було проведене у липні-серпні 2016 року Київським міжнародним інститутом соціології продемонструвало, що переважна більшість представників приймаючих громад ставилося до ВПО позитивно або нейтрально (скоріш добре – 27%, дуже добре – 16%, нейтрально – 44%), лише 5% виказали негативне ставлення. Треба відзначити, що на цьому етапі було помічено, що найвищий показник позитивного відношення до ВПО вже відзначався саме на неокупованих територіях Донецької та Луганської області (56%) та на Сході (52%). У Центрі до ВПО позитивно ставилося 39%, на Півночі – 37%, на Півдні – 26%, на Заході – 25%. Київ продемонстрував падіння рівня позитивного ставлення до ВПО (лише 12% респондентів ставилися позитивно та 65% нейтрально), тут також було зафіксовано найвищий рівень негативного ставлення до ВПО по всій Україні – 14% (Київський міжнародний інститут соціології, 2016).

В рамках дослідження була відзначена залежність у ставленні до ВПО від наявності друзів та родичів у цій групі. Ті респонденти, хто мав серед ВПО родичів, друзів, гарних знайомих, краще до них відносився – 66% таких опитуваних заявило про хороше ставлення до ВПО. Серед тих опитуваних, які ніколи не спілкувалися з ВПО, позитивне ставлення до них виказали лише 31%. Відношення до переселенців демонструє і відповідь на питання «Чи відповідальні ВПО за те, що з ними сталося» – 64% респондентів на це питання відповіло, що ВПО лише являються заручниками обставин, 27% вважають, що ВПО частково відповідальні за те, що трапилося на Сході України (Київський міжнародний інститут соціології, 2016).

Початок повномасштабного вторгнення актуалізував проблему вимушеної міграції в Україні. За результатами опитування, проведеного на початку повномасштабного вторгнення (12-17 травня 2022 року), було відзначено, що 61% респондентів з приймаючих громад позитивно та зі співчуттям ставилися до вимушених переселенців, 25% заявило, що не проводять різницю між ВПО та місцевими жителями, і лише 5% ставилося до ВПО з негативом (Info Sapiens, 2022).

Особливих регіональних відмінностей в межах цієї хвилі вимушеної міграції не було зафіксовано – позитивне ставлення до ВПО демонстрували в центральних областях 66% респондентів, в західних – 63%, в північних – 60%, в східних – 55%, в південних – 53%, в Києві – 59%. Найвищий рівень негативного сприйняття ВПО було зафіксовано в центральних регіонах (7%) та західних регіонах (9%). Тобто як найвищий рівень позитивного ставлення до ВПО, так і найвищий рівень негативного ставлення до ВПО було зафіксовано саме в тих областях, куди перемістилася найбільша кількість внутрішніх переселенців 2022 року. Але загалом рівень негативного ставлення був значно нижчим, ніж у хвилю вимушеного переселення 2014 року (Info Sapiens, 2022).

Результати опитування 2023 року продемонстрували готовність представників приймаючих громад працювати у напрямку інтеграції внутрішньо переміщених осіб: 75% опитаних з приймаючих громад заявляли, що готові співпрацювати з ВПО, і лише 19% хоча і погоджувалися з тим, щоб ВПО були частиною громади, але водночас не були готові з ними взаємодіяти. Щодо наявного напруження між місцевими та ВПО, то 58% представників приймаючих громад зазначило, що його немає або майже немає. З цим твердженням згодні 69% ВПО 2014 року та 65% ВПО 2022 року. Найбільший відсоток лояльності щодо ВПО зафіксовано у приймаючих громадах Дніпровської, Київської, Черкаської, Ужгородської областей, найменша лояльність відзначена в Хмельницькій, Львівській, Тернопільській областях (Єднання заради дії, 2023).

Відповідно до соціологічного опитування «Уявлення про патріотизм та майбутнє України», яке провела до Дня Незалежності група Рейтинг (16-20 серпня 2023 року), позитивне та тепле відношення до ВПО мають 85% українців, нейтрально відносяться 10%, негативно – 5%. При чому було відзначено різне відношення до ВПО з різних

регіонів. Найкраще ставлення зафіксовано по відношенню до вимушених переселенців з Запорізької та Херсонської області: 83% респондентів ставилися позитивно, 11% нейтрально, 5 % холодно. Гіршим було ставлення до переселенців з Криму: 46% позитивно; 23% нейтрально; 31% холодно. Найбільш негативно сприймалися ВПО з так званих ДНР та ЛНР: до них позитивно ставиться лише 22% респондентів; нейтрально 18% та холодно 59%. (Соціологічна група «Рейтинг», 2023)

Треба зазначити, що причини негативного ставлення до переселенців обумовлені як об'єктивними факторами, так і наявними в суспільстві стереотипами. При чому, ці стереотипи різняться щодо переселенців 2014 року та 2022 року.

Переселенці 2014 року стикалися з упередженим ставленням переважним чином за такими напрямками: пошук роботи (28% респондентів стикалися самі, у 31% стикалися знайомі); пошук та оренда житла (38% респондентів стикалися самі, у 34% стикалися знайомі). Серед проявів упередженого ставлення можна також відзначити ціннісні проблеми, прояви агресії, недовірливе ставлення з боку нових колег та однокласників (Львівська область); дискримінація при прийомі на роботу та оренді житла – майже половині респондентів відмовляли або збільшували оренду, коли дізнавалися, що вони з Донецької чи Луганської областей (Київська область); сприйняття як сепаратистів, з остачом, як людей, що вважають, ніби їм всі винні (Запорізька область); затягування з оформленням документів, відмова у роботі, упереджене ставлення на роботі, відмова від здачі житла (Харківська область); проблеми з пошуком житла (Херсонська область) (Київський міжнародний інститут соціології, 2016). Таким чином, негативне ставлення до ВПО, перш за все, витікало з розуміння того, що вони створюють додаткове навантаження на інфраструктуру, зокрема забирають робочі місця; являються представниками багатих регіонів, тому мають статки та краще фінансове положення, ніж представники приймаючої громади (як аргумент завищеної орендної плати), є винуватцями подій на Сході України (сепаратисти, прихильники «руського миру» тощо) (Балакірева, ред. 2016).

Однак сприйняття ВПО було пов'язано не лише з об'єктивними фактами, але й наявними соціальними стереотипами щодо представників певних регіонів та наявних регіональних розбіжностей. Ці стереотипи в контексті сприйняття ВПО було досліджено в рамках соціологічного дослідження, яке проводилося в межах проекту «Сприяння діалогу і примиренню в регіонах України» в 10 великих українських містах. В рамках дослідження було виявлено шість основних блоків стереотипів щодо ВПО 2014 року. Перший блок – ВПО є чужими за духом (вони чужі тим громадам, які їх прийняли, не мають бажання інтегруватися, паразитують на місцевих жителях, зверхні, агресивні до місцевих жителів та їх традицій, являються більш заможними, не хочуть працювати, є прихильниками попереднього режиму). Другий блок – ВПО перебувають під впливом російської пропаганди та російських цінностей (вірять російським ЗМІ, міфам про фашистів та страшних бандерівців, вважають, що їх міста обстрілювали Збройні Сили України, а їх самих переслідують за російську мову). Третій блок – ВПО не поважають українську мову та культуру (негативно ставляться до української мови, не знають та не бажають її знати, налаштовані проти українських цінностей, не поважають українську символіку та героїв, виступають проти Революції гідності та проти Збройних Сил України). Четвертий блок – ВПО є носіями ворожих цінностей (прихильники «руського миру», хочуть бути з Росією, бажають повернутися в СРСР, проти інтеграції до ЄС). П'ятий блок – ВПО винні у початку війни (винуваті у анексії Криму та війні на Донбасі, не хотіли відстоювати свої міста, не хочуть відвойовувати свою землю, ховаються за спинами інших, не планують повертатися). Шостий блок – ВПО морально та фізично підтримують ворога (виступають за Путіна, підтримують ДНР і ЛНР, беруть участь у війні на боці сепаратистів) (Балакірева, ред. 2016).

Дослідження, проведене організацією «Крим SOS», також виявило ряд стереотипів щодо ВПО, які були поширені в приймаючих громадах: підтримують сепаратистів в Донецькій та Луганській областях; забирають соціальні блага у місцевих (робота, житло), являються утриманцями, які збільшують навантаження на місцеві бюджети; не хочуть працювати, бо мають більші статки, ніж представники приймаючих громад, але претендують на державну допомогу; чоловіки не хочуть захищати свої домівки, а ховаються за спину інших (особливо цей стереотип поширений в тих областях, де було відзначено високі рівні мобілізації – Львівська та Вінницька) (Балакірева, ред., 2016).

Після початку повномасштабного вторгнення відбулися певні трансформації у причинах та мотивах негативного ставлення до ВПО з боку представників приймаючих громад. Найбільший відсоток респондентів в якості основної причини негативного ставлення до ВПО зазначили той факт, що переселенці активно відпочивають, відвідують розважальні заклади в нових місцях проживання, не зважаючи на те, що йде війна (58%). Крім цього, до найбільш популярних причин негативного ставлення до переселенців можна віднести наступні: небажання ВПО працювати (48%), невдячність за надану допомогу (48%), отримання матеріальної допомоги переселенцями, які мають високий рівень матеріального достатку – вищий ніж у місцевих жителів, які на допомогу претендувати не можуть (47%), незнання української мови та не бажання її вчити (48%) (Info Sapiens, 2022)

Треба відзначити, що не дивлячись на те, що в умовах повномасштабного вторгнення змінилася географія ВПО (внутрішні переселенці 2022 року – це не лише вихідці зі східних областей, але й представники північних та південних регіонів, Києва), найчастіше негативні стереотипи продовжують використовуватися стосовно людей зі сходу України. Особлива недовіра відзначається стосовно людей з донецькими та луганськими номерами, не дивлячись на те, що тимчасово окуповані громади існують і в Запорізькій, і в Херсонській областях. Серед стереотипів щодо ВПО цієї хвили можна відзначити наступні: небажання переселенців зі східних областей воювати в ЗСУ, захищати свою землю; відсутність бажання працювати, прагнення жити лише за рахунок гуманітарної допомоги та виплат; наявність крутих машин та високих статків; погане ставлення до орендованого житла; невміння та, головне, небажання говорити українською. Серед представників приймаючих громад вкоріненим є страх, що російськомовні ВПО приведуть за собою війну (Росія тепер почне «звільняти» ті регіони, куди російськомовні переселилися) (Єсіна, 2023).

Висновок. Таким чином, порівнюючи ставлення до ВПО різних років, ми дійшли наступних висновків. Найбільш лояльно до переселенців 2014 року ставилися у центральних та східних областях – регіонах, куди перемістилася переважна більшість ВПО, при цьому більш позитивне відношення було з боку тих представників приймаючих громад, які мали знайомих, друзів або родичів серед вимушених переселенців. Найвищий показник негативного ставлення до ВПО було зафіксовано в м.Київ (відмова в прийомі на роботу, в здачі житла в оренду, завищені ціни на оренду), що можна пояснити тим, що ВПО, з одного боку, створювали конкуренцію місцевим, з іншого, сприймалися як лояльні до попереднього режиму, від якого всі намагалися якомога швидше відхреститися (Донбас дорівнює Янукович, тому з вихідцями з цього регіону краще не мати справу).

Характерною рисою ВПО 2022 року стало те, що вони походили з самих різних регіонів України, тому особливих регіональних відмінностей щодо ставлення до вимушених переселенців в умовах повномасштабного вторгнення не було відзначено: більшість представників приймаючих громад у всіх регіонах країни ставилися до ВПО позитивно. Загальний рівень негативного ставлення був набагато нижчим, ніж у 2014 році.

Особливістю сприйняття ВПО цієї хвили було те, що відзначалося різне відношення в приймаючих громадах в залежності від того, з якого регіону походить ВПО: найкраще ставлення було до переселенців з запорізької та херсонської області, гірше до переселенців з Криму, найбільш негативне до тих, хто виїхав з так званих ДНР та ЛНР. При цьому, було відзначено, що більшість представників приймаючих громад була налаштована на інтеграцію ВПО та була готова з ними співпрацювати (75% респондентів).

Загалом, негативне ставлення до ВПО обумовлене як об'єктивними факторами (створюють додаткове навантаження на інфраструктуру та місцевий бюджет, забирають робочі місця у місцевих, місця у дитячих садочках тощо), так і наявними стереотипами: ВПО чужі для громади та не хочуть до неї інтегруватися; являються прихильниками «руського миру» та носіями його цінностей; перебувають під впливом російської пропаганди; не поважають, не знають та не бажають знати українську мову та культуру; винні у початку війни та підтримують ворога; не хочуть захищати свою землю; не бажають працювати та являються утриманцями. У 2022 році зазначені стереотипи доповнилися наступними: багаті, але претендують на допомогу; невдячні; розважаються та насолоджуються життям, поки інші захищають українську землю. При цьому треба зазначити, що всі ці негативні стереотипи найчастіше використовуються щодо ВПО, які є вихідцями з Донецької та Луганської областей (особливо територій так званих ДНР та ЛНР),

Перспективи подальшого вивчення. В умовах продовження активних воєнних дій тривають подальші процеси вимушеного переміщення українців у напрямку від найбільш небезпечних або тимчасово окупованих територій до територій, які можна умовно назвати безпечними. Сьогодні кількість ВПО вже досягає безпрецедентних масштабів, тому питання їх адаптації та пристосування на новому місці є одним з пріоритетних питань на порядку денному як державних структур, так і інститутів громадянського суспільства, бо від цього залежить відновлення стабільного розвитку всіх сфер суспільного життя країни. Саме тому проблема взаємодії ВПО та приймаючих громад, створення умов та механізмів для інтеграції переселенці в нові громади, попередження та вирішення можливих конфліктів вимагає подальших наукових досліджень.

Бібліографічний список

- Info Sapiens, 2022. *61% українців ставляться до вимушених переселенців позитивно та співчутливо, але 5% – негативно* [онлайн] 06 червня. Доступно: <<https://www.sapiens.com.ua/ua/publication-single-page?id=232>> [Дата звернення 28 жовтня 2023].
- Балакірева, Л.І., ред. 2016. *Вимушені переселенці та приймаючі громади: уроки для ефективної суспільної адаптації й інтеграції : наукова доповідь*. Київ : НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». [онлайн]. Доступно: <<http://ief.org.ua/docs/sr/295.pdf>> [Дата звернення 28 жовтня 2023].
- Єднання заради дії, 2023. *Ставлення, виклики та можливості інтеграції ВПО у вибрані приймаючі громади* [онлайн]. Доступно: <<https://yednanniazaradydii.org.ua/rezultaty-doslidzhennia-stavlennia-vyklyky-ta-mozhlyvosti-intehratsii-vpo/>> [Дата звернення 28 жовтня 2023].
- Єсіна, Н., 2023. «Луганські» на крутих автівках та «мовне питання»: як виникають стереотипи про переселенців та чому їх варто позбутися. #ШоТам [онлайн] 03 серпня. Доступно: <<https://shotam.info/iak-vunyukaiut-stereotypu-pro-pereselentsiv-ta-chomu-ikh-varto-pozbutysia/>> [Дата звернення 28 жовтня 2023].
- Київський міжнародний інститут соціології, 2016. *Звіт за результатами всеукраїнського опитування внутрішньо переміщених осіб та мешканців*

приймаючих громад [онлайн]. Доступно:
<https://www.kiis.com.ua/materials/pr/20160111_Shpiker-report/Rep_Internews.ukr.pdf> [Дата звернення 28 жовтня 2023].
Соціологічна група «Рейтинг», 2023. *Соціологічне дослідження до Дня незалежності: уявлення про партіотизм та майбутнє України (16-18 серпня 2023)* [онлайн] 24 серпня. Доступно:
<https://ratinggroup.ua/research/ukraine/soc_olog_chne_dosl_dzhennya_do_dnya_nezalezho_uyavlennya_pro_patr_otizm_ta_maybutn_ukra_ni_16-20_se.html> [Дата звернення 28 жовтня 2023].

References

- Balakiryeva, L.I., red. 2016. *Vymusheni pereselentsi ta pryumayuchi hromady: uroky dlya efektyvnoyi suspil'noyi adaptatsiyi yu intehratsiyi : naukova dopovid [Forced IDPs and Host Communities: Lessons for Effective Social Adaptation and Integration: Research Paper]*. Kyiv: NAN Ukrainy, DU «In-t ekon. ta prohnozuv. NAN Ukrainy». [online] Available at: <<http://ief.org.ua/docs/sr/295.pdf>> [Accessed 30 October 2023]. (in Ukrainian).
- Kyiv's'kyu mizhnarodnyy instytut sotsiologiyi, 2016. *Zvit za rezul'tatamy vseukrayins'koho opytuvannya vnutrishn'o peremishchenykh osib ta meshkantsiv pryumayuchykh hromad [Report based on the results of an all-Ukrainian survey of internally displaced persons and residents of host communities]*. [online]. Available at: <https://www.kiis.com.ua/materials/pr/20160111_Shpiker-report/Rep_Internews.ukr.pdf> [Accessed October 28, 2023] (in Ukrainian).
- Sotsiologichna hrupa «Reytynh», 2023. *Sotsiologichne doslidzhennya do Dnya nezalezhnosti: uyavlennya pro partiotyzm ta maybutne Ukrainy (16-18 serpnia 2023) [Sociological research for Independence Day: perceptions of partisanship and the future of Ukraine (August 16-18, 2023)]*. [online] 24 August. Available at: <https://ratinggroup.ua/research/ukraine/soc_olog_chne_dosl_dzhennya_do_dnya_nezalezho_uyavlennya_pro_patr_otizm_ta_maybutn_ukra_ni_16-20_se.html> [Date of access 28 October 2023]. (in Ukrainian).
- Yednannya zarady diyi, 2023. *Stavlennya, vyklyky ta mozhlyvosti intehratsiyi VPO u vybrani pryumayuchi hromady [Attitudes, challenges and opportunities for integration of IDPs into selected host communities]* [online]. Available at: <<https://yednanniazaradydii.org.ua/rezultaty-doslidzhennia-stavlennia-vyklyky-ta-mozhlyvosti-intehratsii-vpo/>> [Accessed October 28, 2023]. (in Ukrainian).
- Yesina, N., 2023. «Luhans'ki» na krutykh avtivkakh ta «movne pytannya»: yak vynykayut' stereotypy pro pereselentsiv ta chomu yikh varto pozbutysya ["Luhansks" in cool cars and the "language issue": how stereotypes about immigrants arise and why they should be eliminated.]. #ShoTam [online] 03 August. Available at: <<https://shotam.info/iak-vynykaiut-stereotypy-pro-pereselentsiv-ta-chomu-ikh-var-to-pozbutysia/>> [Accessed 28 October 2023]. (in Ukrainian).
- Info Sapiens, 2022. *61% ukrayintsiv stavlyat'sya do vymushenykh pereselentsiv pozytyvno ta spivchutlyvo, ale 5% – nehatyvno [61% of Ukrainians have a positive and sympathetic attitude towards forced migrants, but 5% have a negative attitude]*. [online] June 06. Available at: <<https://www.sapiens.com.ua/ua/publication-single-page?id=232>> [Accessed October 28, 2023]. (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції: 17.11.2023

T. Ivanets
O. Stadnik
O. Istomin

PECULIARITIES OF PERCEPTION OF IDPS BY HOST COMMUNITIES WITHIN THE MIGRATION WAVES OF 2014 AND 2022: A COMPARATIVE ANALYSIS

The article analyzes the peculiarities of host communities' perception of IDPs who moved after 2014 and after 2022. The geography of forced migration (both the geography of IDPs' origin and the geography of host communities), differences in the perception of forced migrants during different waves of resettlement are studied. It was found that the most loyal attitude towards IDPs in 2014 was in the central and eastern regions (the regions where the vast majority of IDPs moved), the worst attitude was recorded in Kyiv, and those representatives of host communities who had acquaintances, friends or relatives among IDPs were more positive towards IDPs. It was noted that in 2022, after the beginning of the full-scale invasion, the geography of internal displacement expanded, the attitude towards IDPs in all regions of the country was approximately the same - most representatives of host communities had a positive attitude towards IDPs, the overall level of negative attitude towards IDPs was much lower than in 2014, more than 75% of respondents from host communities expressed their willingness to cooperate with IDPs. At the same time, it was found that attitudes toward IDPs differed depending on the region of their origin: the best attitude was toward IDPs from Zaporizhzhia and Kherson regions, worse toward IDPs from Crimea, and the most negative toward those who left the so-called DPR and LPR. The objective reasons for negative attitudes towards IDPs in communities and those related to stereotypes are analyzed. The main stereotypes that exist regarding the perception of IDPs are identified, and common and different stereotypes through which IDPs of 2014 and 2022 are perceived are highlighted. It is noted that most often negative stereotypes continue to be used against people from the east of Ukraine.

Key words: IDPs, host communities, migration, stereotypes, adaptation, integration

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

АФАНАСЬЄВА НАТАЛІЯ СЕРГІЇВНА – студентка магістратури, ОП «Культурологія, культурне розмаїття та розвиток громади», Маріупольського державного університету, м. Київ

БАБЕНКО ВЕРОНІКА ВІТАЛІЇВНА – здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня, освітня програма «Врегулювання конфліктів та медіація», Маріупольський державний університет, м. Київ

БАРШАЦЬКА ГАЛИНА ЮРІЇВНА – доцентка кафедри соціології та соціальної роботи, кандидатка соціологічних наук, доцентка, Класичний приватний університет, м. Запоріжжя

БОРОДАЙ АНЖЕЛІКА ЕДУАРДІВНА – здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня, освітня програма «Врегулювання конфліктів та медіація», Маріупольський державний університет, м. Київ

ДЕМІДКО ОЛЬГА ОЛЕКСАНДРІВНА – кандидатка історичних наук, доцентка кафедри культурології Маріупольського державного університету, м. Київ

ГУДИМА ІГОР ПЕТРОВИЧ – професор кафедри філософії та соціології, доктор філософських наук, професор Маріупольського державного університету, м. Київ

ЗОСЬКА ЯНА ВОЛОДИМИРІВНА – професорка кафедри філософії та соціології, докторка політичних наук, професорка Маріупольського державного університету, м. Київ

ЗУБЧЕНКО ОЛЕКСАНДР СЕРГІЙОВИЧ – кандидат соціологічних наук, доцент кафедри філософії та соціології Маріупольського державного університету, м. Київ

ІВАНЕЦЬ ТЕТЯНА МИРОСЛАВІВНА – завідувачка кафедри філософії та соціології, кандидатка політичних наук Маріупольського державного університету, м. Київ

КИСЛЮК КОСТЯНТИН ВОЛОДИМИРОВИЧ – професор кафедри культурології Харківської державної академії культури, д-р культурології, кандидат філософських наук, професор, Харківська державна академія культури, м. Харків

ІСТОМІН ОЛЕКСІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ – здобувач вищої освіти другого (магістерського) рівня, освітня програма «Врегулювання конфліктів та медіація», Маріупольський державний університет, м. Київ

НЕРОВНА НАДІЯ ЮРІЇВНА – здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня, освітня програма «Врегулювання конфліктів та медіація», Маріупольський державний університет, м. Київ

НІКОЛЬЧЕНКО ЮЗЕФ МОЙСЕЙОВИЧ – доцент, доцент кафедри культурології Маріупольського державного університету, Заслужений працівник культури України, м. Київ

ПОЛАДЯНЦЬ ПОЛІНА МЕРАБІВНА – здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня, освітня програма «Врегулювання конфліктів та медіація», Маріупольський державний університет, м. Київ

САБАДАШ ЮЛІЯ СЕРГІЇВНА – докторка культурології, професорка, завідувачка кафедри культурології Маріупольського державного університету м. Київ

СТАДНИК АЛЬОНА ГЕОРГІЇВНА – доцентка кафедри філософії та соціології, кандидатка політичних наук, доцентка Маріупольського державного університету, м. Київ

СТАДНИК ОКСАНА ФЕЛІКСІВНА – професорка кафедри культурології та міжкультурних комунікацій, докторка соціологічних наук, доцент Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, м. Київ

ШУМЕЙКО ЛЮДМИЛА МИХАЙЛІВНА – аспірантка Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв, м. Київ

ЩЕРБИНА ВІТА ВІКТОРІВНА – професорка кафедри соціології та соціальної роботи, докторка соціологічних наук, доцентка, Класичний приватний університет, м. Запоріжжя

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

AFANASIEVA NATALIYA – Master’s student of the EP “Cultural Studies, Cultural Diversity and Community Development” of the Mariupol State University, Kyiv

BABENKO VERONIKA – student of second (master's) level higher education, educational program "Conflict Resolution and Mediation", Mariupol State University, Kyiv

BARSHATSKA GALYNA – Associate Professor of the Department of Sociology and Social Work, Associate Professor, Candidate of Sociological Sciences, Classical Private University, Zaporizhzhia

BORODAI ANZHELIKA – student of second (master's) level higher education, educational program "Conflict Resolution and Mediation", Mariupol State University, Kyiv

DEMIDKO OLHA – Candidate of Sciences (PhD, History), Associate Professor of the Department of Cultural Studies, Mariupol State University, Kyiv

GUDYMA IHOR – Professor of the Department of Philosophy and Sociology, Doctor of Philosophy, Professor, Mariupol State University, Kyiv

ISTOMIN OLEKSIY – student of higher education of the second (master's) level, educational program "Conflict Resolution and Mediation", Mariupol State University, Kyiv

IVANETS TETIANA – Candidate of Political Sciences, Head of the Department of Philosophy and Sociology of Mariupol State University, Kyiv

KYSLIUK KONSTIANTYN – Professor of the Department of Cultural Studies of the Kharkiv State Academy of Culture, Doctor of Cultural Studies, Candidate of Philosophical Sciences, Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

NEROVNA NADIA – student of second (master's) level higher education, educational program «Conflict Resolution and Mediation», Mariupol State University, Kyiv

NIKOLCHENKO YUZEK – Honoured Culture Worker of Ukraine, Associate professor of the Chair of Cultural Studies, Mariupol State University, Kyiv

POLADIANTS POLINA – student of second (master's) level higher education, educational program "Conflict Resolution and Mediation", Mariupol State University, Kyiv

SABADASH JULIA – Dr. in Culture Studies, professor, head of the Chair of Cultural Studies, Mariupol State University, Kyiv

SHCHERBINA VITA – Professor of the Department of Sociology and Social Work, Doctor of Sociological Sciences, Associate Professor, Classical Private University, Zaporizhzhia

SHUMEIKO LIUDMYLA – PhD student at the National Academy of Management of Culture and Arts, Kyiv

STADNIK OKSANA – professor of the Department of Cultural Studies and Intercultural Communications, Doctor of Sociological Sciences, Associate Professor, National Academy of Managers of Culture and Arts, Kyiv

STADNYK ALYONA – Associate Professor of the Department of Philosophy and Sociology, Candidate of Political Sciences, Associate Professor Mariupol State University, Kyiv

ZOSKA YANA – Professor of the Department of Philosophy and Sociology, Doctor of Political Science, Professor Mariupol State University, Kyiv

ZUBCHENKO OLEKSANDR – Candidate of Sociological Sciences, Associate Professor of the Department of Philosophy and Sociology of Mariupol State University, Kyiv

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ

1. Редакція приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам ДСТУ 7152:2010 до структури наукової статті. Наукові статті повинні містити такі необхідні елементи:

- *постановка проблеми* у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

- *мета, завдання, актуальність дослідження*;

- *аналіз останніх досліджень і публікацій*, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Під час аналізу у статті стану наукової розробки проблеми, а також у викладі основного матеріалу редколегія рекомендує авторам посилалися на публікації у попередніх випусках Вісника МДУ (за наявності відповідних досліджень);

- *виклад основного матеріалу* дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

- *висновок* з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

2. Публікація починається з класифікаційного індексу УДК, який розміщується окремим рядком, ліворуч перед ПІБ автора (авторів). Текст публікації повинен відповідати структурній схемі:

- ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) у називному відмінку;
- назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами;
- анотація мовою тексту публікації (курсив) згідно з ДСТУ ГОСТ 7.9-2009;
- перелік ключових слів з підзаголовком Ключові слова: (курсив);
- основний текст статті;
- бібліографічний список, оформлений згідно
- **Вимогам до переліку використаних джерел**;
- дата надходження до редакції арабськими цифрами, після бібліографічного списку, ліворуч;
- після тексту статті ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) англійською мовою;
- назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами англійською мовою;
- розширена анотація англійською мовою (**від 35 рядків (без урахування ключових слів)**, курсив); для публікацій іншими мовами розширена анотація українською **обов'язкова**.

Розширена анотація оформлюється згідно з «Рекомендаціями з підготовки журналів для зарубіжної аналітичної бази даних SCOPUS», укладеними співробітниками групи з науково-методичного забезпечення видавничої діяльності НАН України (<http://www.nbuv.gov.ua/node/931>).

- перелік ключових слів англійською мовою з підзаголовком
- *Key words*: (курсив);

3. Вимоги до оформлення тексту:

- матеріали подаються у друкованому вигляді (папір формату А4) та на електронному носії (компакт-диск, e-mail) в форматі Microsoft World 97-2003. Обсяг – від 12 до 18 сторінок, включаючи рисунки, таблиці, список використаної літератури. Основний текст статті – шрифт Times New Roman, кегель 12, інтервал – 1; поля дзеркальні: верхній – 25 мм, нижній – 25 мм, зсередини – 25 мм, ззовні – 25 мм.,

абзацний відступ – 10 мм; оформлюються згідно з ДСТУ 3008-95 «Документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура і правила оформлення»;

- щодо символів. В тексті необхідно використовувати лише лапки такого зразку: «», дефіс – це коротке тире «-». Не потрібно ставити зайві пробіли, особливо перед квадратними чи круглими скобками, а також в них. Для запобігання потрібно використовувати функцію «Недруковані знаки»;

- згадані в тексті науковці, дослідники називаються за абеткою – М. Тард, Е. Фромм, К. Юнг, К. Ясперс та інші. На початку зазначається ім'я, а потім прізвище вченого. Необхідно виокремлювати закордонних та вітчизняних дослідників.

4. Вимоги до переліку використаних джерел

У зв'язку з розміщенням публікацій в міжнародних наукометричних базах даних необхідно дотримуватися ряду правил при поданні пристатейних списків літератури.

Для відповідності вимогам міжнародних баз даних необхідно приводити ДВА СПИСКИ ПОСИЛАНЬ на використані в роботі джерела : **Бібліографічний список** та додатковий список літератури в романського алфавіті **References**.

Бібліографічний список і References наводяться в кінці статті і розташовуються послідовно один за іншим під відповідними заголовками: «Бібліографічний список» і «References», відповідно. Заголовок розміщується по центру звичайним накресленням шрифту.

Відмінності списків. У *Бібліографічному списку* і в *References* вказуються одні і ті ж джерела. Кількість джерел в *References* повинна відповідати кількості джерел в *Списку літератури*. У *Бібліографічному списку* джерела наводяться в алфавітному порядку, спочатку – джерела, опубліковані на кирилиці, потім джерела, опубліковані іноземними мовами (латиницею). Оскільки кириличний алфавіт відрізняється від латинського, порядок розташування джерел в *References* може відрізнятися від їх розташування в *Бібліографічному списку*.

Бібліографічний список

Розташовується після тексту статті за алфавітом використаних джерел з підзаголовком **Бібліографічний список**.

Бібліографічний список має бути оформленим за **Harvard Referencing Style**, який є найбільш поширеним міжнародним стилем цитування в галузі гуманітарних та суспільних наук. Визначеної форми **Harvard Referencing Style** щодо цитування та опису посилань не існує, бо немає організації, яка б його розробляла. Оскільки стандартної форми немає, існує величезна кількість варіацій **Harvard Referencing Style**, (більше 60).

У нашому виданні *References* має бути оформлений за варіантом **Harvard Referencing style (British Standards Institution)**, запропонованим Методичними рекомендаціями «Міжнародні стилі цитування та посилання в наукових роботах», виданими за сприянням Української бібліотечної асоціації http://www.kspu.edu/FileDownload.aspx/International%20style%20citations_2017.pdf?id=d1b22a28-9beb-4ca4-9ac7-8e29a393b9fb

Посилання на джерела оформлюються за правилами **Harvard Referencing Style** безпосередньо в тексті у круглих дужках, в яких вказується прізвище автора публікації, рік видання і (при необхідності) номер сторінки в наступному форматі, наприклад: (Ушакова, 2011) або (Гвоздев, 1961, с. 374). Докладніше див. **Додаток**

Інформація, вміщена в круглі дужки, повинна дозволяти ідентифікувати конкретне джерело, вказане у *Бібліографічному списку*, за прізвищем автора та роком видання, а також номером сторінки. Всі джерела, зазначені в круглих дужках, повинні

бути вказані в Бібліографічному списку.

Основні правила оформлення списку:

Джерела в списку не нумеруються, а організуються в алфавітному порядку за прізвищами авторів. Якщо у списку більш ніж одне посилання одного і того ж автора, то вони сортується за датами, починаючи з самої ранньої, 2000a, 2000b тощо. Якщо матеріал не має автора, його необхідно розподілити за першою літерою його назви.

Приклад:

Григоренко, П.. 2013.

Григоренко, П. 2013a.

Григоренко, П. 2013b.

Томак, М. 2013.

Томак, М. та Тисячна Н. 2013.

Кожен бібліографічний опис джерела починається з нового рядка з вирівнюванням по ширині без відступів. Якщо бібліографічний опис джерела займає кілька рядків, тоді перший рядок опису вирівнюється по ширині без відступів, а наступні рядки – з відступом у 1,25 см.

У публікації, будь то книга або журнал, назва завжди виділяється курсивом.

Місце видання наводиться перед назвою видавництва.

Для розділення елементів запису використовуються коми.

Загальні схеми оформлення бібліографічного посилання

Книги.

Прізвище, ініціали автора(рів), рік видання. *Назва книги*. Відомості про видання.
Місто: Видавництво.

Статті або окремі глави із зазначенням різних авторів з книги або збірника

Автор/и, редактори, перекладачі та ін. (Прізвище кома ініціали) Рік видання, Назва статті: відомості, що відносяться до заголовку, *Назва книги: відомості, відомості щодо назви*, Місце видання : Видавництво. Розташування статті (сторінки)

Дисертація

Прізвище, Ініціали Рік, *Назва дисертації*. Тип роботи з вказівкою вченого ступеня автора, Офіційна назва університету, Місце розташування університету

Статті з журналу

Автор/и (прізвище кома ініціали) Рік видання, Заголовок статті: відомості, що відносяться до заголовку, *Назва журналу*, Номер випуску, Розташування статті (сторінки).

Електронні посилання

Оформлюються також як їх друковані аналоги, потім наводиться «Доступно за»: і URL-адреса. В URL-адресі слід зберегти "http://", якщо адреса не включає www. Крім того, наводиться дата останнього доступу (Дата звернення...).

DOI.

Переважає більшість зарубіжних журнальних статей з 2000 року і багато україномовних статей, що опубліковані останніми роками, зареєстровані в системі CrossRef і мають унікальний цифровий ідентифікатор (Digital Object Identifier - DOI). У всіх випадках, коли у цитованого матеріалу є DOI, його необхідно вказувати в самому кінці бібліографічного посилання. Перевіряти наявність DOI у джерела слід на сайті <http://search.crossref.org>

Більш детально приклади оформлення посилань на різні види джерел за Harvard style див. за посиланням :

<http://vippp.org.ua/files/pedposnyk/spuslit-1557135224.pdf>

або

http://lib.knukim.edu.ua/wp-content/uploads/2018/10/Harvard_vs_DSTU-2015.pdf

References

Особливості посилань на неангломовні джерела

На відміну від Бібліографічного списку, неангломовні джерела в References слід привести в їх латиномовному еквіваленті – вони повинні бути написані літерами романського алфавіту:

Для написання посилань на неангломовні джерела слід використовувати ТРАСЛІТЕРАЦІЮ і ПЕРЕКЛАД АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ.

ПІБ авторів, редакторів. Прізвища та ініціали всіх авторів на латиниці слід приводити в посиланні так, як вони надані в оригінальній публікації. Якщо в оригінальній публікації вже були наведені на латиниці ПІБ авторів – у посиланні на статтю слід вказувати саме цей варіант (незалежно від використаної системи транслітерації в першоджерелі). Якщо в офіційних джерелах (на сайті журналу, в базах даних, ПІБ авторів на латиниці не наведено - слід транслітерувати їх самостійно. Якщо авторів кілька, то перед прізвищем останнього з них замість коми ставиться and.

Приклад :

Richardson, A. 1988

Richardson, A. 1989a

Richardson, A. 1989b

Richardson, A. and Brown, B., (1988)

Richardson, A. and Smith, S., (1986)

Richardson, A., Brown, B. and Smith, S. (1983)

Ingram, T.N., Schwepker, C.H. and Hutson, D. (1992)

Ingram, T.N., Laforge, R.W., Schwepker, C.H. Jr, Avila, R.A. and Williams, M.R. (1997)

Ingram, T.N., Laforge, R.W., Avila, R.A. and Schwepker, C.H. Jr and Williams, M.R. (2001)

Книги.

Якщо цитоване джерело написано латиницею (англійською, німецькою та іншими мовами, що використовують романський алфавіт), посилання на нього слід привести оригінальною мовою публікації.

Початково кириличні матеріали (і їхні частини), у яких існує офіційний переклад на англійську (або іншу мову, що використовує романський алфавіт), повинні бути приведені в перекладі;

Для книг (або їх частин), для яких переклад не існує, необхідно привести транслітерацію латиницею і переклад назви англійською мовою. В кінці опису в круглих дужках вказати мову видання. Для посилань на україномовні джерела, наприклад, слід використовувати фразу «(in Ukraine)».

Журнальна стаття.

Якщо у цитованій роботі існує офіційний переклад на англійську мову або англомовний варіант назви (його слід шукати на офіційному сайті журналу, в наукометричних базах даних, в тому числі – в бібліотеці WorldCat) – слід вказати саме його.

Якщо в офіційних джерелах не існує перекладу назви статті, слід привести транслітерацію латиницею, далі виконати переклад на англійську мову самостійно. У разі, коли у журналу немає офіційної назви англійською мовою, в References потрібно приводити його транслітерацію. При цьому переклад береться у квадратні дужки і

розміщується одразу після транслітерованої назви. Не слід самостійно переводити назви журналів. Неприпустимо скорочувати (або іншим способом змінювати) назви статей та назви журналів. В самому кінці посилання, після вказівки діапазону сторінок в круглих дужках вказати мову видання. Для посилань на україномовні джерела, наприклад, слід використовувати фразу «(in Ukraine)».

Для **транслітерації** українського тексту слід застосовувати Постанову Кабінету Міністрів України від 27 січня 2010 р. № 55 (<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/55-2010-%D0%BF>), сайт Онлайн транслітерації <http://ukrlit.org/transliteration>. Для транслітерації російського тексту – систему Департаменту США (http://shub123.ucoz.ru/Sistema_transliterazii.html)

Електронні посилання оформлюються також як їх друковані аналоги, потім наводиться «[online] Available at» і URL-адреса. В URL-адресі слід зберегти "http://", якщо адреса не включає www. Крім того, наводиться дата останнього доступу (Accessed ...).

Англійською детальну інформацію з Harvard style та про особливості оформлення посилань на різні джерела, можна отримати на сайті:

<https://library.aru.ac.uk/referencing/harvard.htm>

4. Супровідні матеріали:

- стаття обов'язково супроводжується згодою на обробку персональних даних за підписом автора (кожного з авторів окремо), а також *авторською довідкою* (див. відповідний Зразок) із зазначенням прізвища, ім'я, по батькові (повністю); наукового ступеня, звання, посади, місця роботи; телефонів, адреси електронної пошти; номеру й адреси відділення «Нової пошти». Вся інформація надається трьома мовами: українською, російською та англійською.

- статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються рецензією кандидата, доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку. Рецензія або витяг з протоколу подається у роздрукованому та сканованому вигляді електронною поштою. Допускається публікація статей магістрантів у співавторстві з науковим керівником.

5. Прийом статті до друку здійснюється за наявності таких документів:

- текст статті (електронний та роздрукований варіанти за підписом автора (авторів), оформлений відповідно до встановлених вимог;
- внутрішня рецензія (при необхідності);
- відомості про автора (авторів) (авторська довідка) за підписом автора (авторів) у роздрукованому та сканованому виглядах;
- згода на обробку персональних даних за підписом автора (кожного з авторів окремо).

б. Редакція очікує, що надані матеріали раніше не публікувалися і не передавалися для публікування до інших видань, містять достовірну інформацію. За достовірність фактів, статистичних даних та іншої інформації відповідальність несе автор. Кожна стаття буде проходити **перевірку на плагіат** у сервісі пошуку плагіату **Unicheck**. Редакція залишає за собою право на рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей, а також право опублікування, розповсюдження та використання матеріалів у науко метричних та наукових базах та ресурсах відкритого доступу, у мережі Інтернет (в рамках електронної бібліотеки МДУ). Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.

АВТОРСЬКА ДОВІДКА

Прошу опублікувати у збірнику наукових праць «Вісник Маріупольського державного університету» статтю

назва статті

Відомості про Автора (зразок заповнення):

Відомості про Автора:	Прізвище, ім'я, по батькові, посада, назва установи / навчального закладу, науковий ступінь, вчене звання
<i>Українською мовою</i>	Сабадаш Юлія Сергіївна, доктор культурології, професор кафедри культурології та інформаційної діяльності Маріупольського державного університету
<i>Англійською мовою</i>	Sabadash Yulia, Sc.D. (Cultural Studies), Professor of Cultural Studies and Information Activities Department, Mariupol State University
<i>Контактні телефони автора, E-mail, поштова адреса</i>	<i>(Вказати контактні телефони, адресу електронної пошти, поштову адресу, за якою здійснюватиметься розсилка)</i>

Відомості про наукового керівника (якщо автор статті не має наукового ступеня):

Прізвище	
Ім'я	
По батькові	
Науковий ступінь	
Вчене звання	
Посада	
Назва установи / навчального закладу	

Автор надає право Маріупольському державному університету розміщувати свою статтю повністю або частково у наукометричних та наукових базах та ресурсах відкритого доступу, у мережі Інтернет (в рамках електронної бібліотеки МДУ)

_____ підпис

Автор несе всю відповідальність за зміст цієї статті та факт її публікації.

Автор підтверджує, що в матеріалах статті не містяться відомості, заборонені до опублікування, і тому стаття може бути надрукована у відкритому друці.

Автор підтверджує, що надані матеріали раніше не публікувалися і не передавалися для публікування до інших видань, а також містять достовірну інформацію.

_____ дата

_____ підпис

_____ П.І.Б.

ЗГОДА
на обробку персональних даних

Я, _____
(П. І. Б.)

(далі – Автор) шляхом підписання цього тексту, відповідно до Закону України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 №2297-VI, надаю згоду Маріупольському державному університету (далі – Університет) на обробку моїх персональних даних (П.І.Б., адреса проживання, номер мобільного телефону, адреса електронної пошти (e-mail), науковий ступінь (або освітньо-кваліфікаційний рівень), вчене звання, місце роботи (або навчання), посада) з метою забезпечення захисту авторських прав при здійсненні публікацій творів Автора у наукових фахових виданнях Університету. Наведений вище склад персональних даних може надаватися працівникам Університету, безпосередньо задіяним в обробленні цих даних, а також в інших випадках, прямо передбачених законодавством України.

Також мої персональні дані (П.І.Б., адреса проживання, номер мобільного телефону, адреса електронної пошти (e-mail), науковий ступінь (або освітньо-кваліфікаційний рівень), вчене звання, місце роботи (або навчання), посада) можуть надаватися третім особам при включенні наукових фахових видань Університету до міжнародних наукометричних баз.

Ця згода надається на безстроковий термін. Передача моїх персональних даних третім особам у випадках, не передбачених цією Згодою та законодавством України, здійснюється тільки за погодженням зі мною.

«__» _____ 20__ року, _____ / _____)
(підпис) (ініціали, прізвище Автора)

КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРИУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Феномен культури постглобалізму – контекст військових конфліктів

Збірка наукових матеріалів

IV Міжнародна науково-практична
конференція

22 листопада 2023

Київ 2023

Феномен культури постглобалізму – контекст військових конфліктів. Виклики і перспективи культурологічного аналізу в повоєнному світі : зб. мат. IV Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 22 листопада 2022 р. : у 2 ч. / Маріупольський ун-т. ; заг. ред. Ю. С. Сабадаш ; ред. та упоряд. С. Янковський. – Київ : Маріупольський університет, 2023. – Ч. I. – 157 с.

Феномен культури постглобалізму – контекст військових конфліктів. Виклики і перспективи культурологічного аналізу в повоєнному світі : зб. мат. IV Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 22 листопада 2022 р. : у 2 ч. / Маріупольський ун-т. ; заг. ред. Ю. С. Сабадаш ; ред. та упоряд. С. Янковський. – Київ : Маріупольський університет, 2023. – Ч. II. – 103 с.

Збірники містять матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Феномен культури», яка відбулася 22 листопада 2023 року. Метою конференції є об'єднання представників філософської, культурологічної та соціологічної спільнот України, а також всіх, хто цікавиться проблемами культуротворчої діяльності в умовах війни. В конференції взяли участь представники освітянської, наукової, фахової спільнот України, Польщі, Чехії, Естонії, Німеччини, Грузії. Видання адресоване науковцям, викладачам, аспірантам та студентам, а також усім, хто цікавиться сучасними проблемами розвитку бібліотек і бібліотечної справи в країні.

**ЗАПРОШУЄМО НА НАВЧАННЯ
ДО МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

За 30 років розвитку МДУ напрацював власну модель міжнародної співпраці, що дає можливість студентам брати участь у стажуваннях різних країн світу, долучатись до міжнародних наукових та культурних проєктів. Після закінчення ЗВО випускники отримують диплом європейського зразка, який не потребує додаткового підтвердження при працевлаштуванні в країнах Європейського Союзу. Якісна освіта, заснована на кращих педагогічних методиках, оволодіння одними з найбільш затребуваних спеціальностями в Україні, які гарантують можливість успішного працевлаштування в державних і приватних установах, вивчення кількох іноземних мов.

Кафедра культурології здійснює підготовку студентів спеціальності:

034 «Культурологія».

Бакалавр:

Освітня програма: *Культурологія, організація культурно-дозвілєвої діяльності*

Кваліфікація: *бакалавр з культурології, культуролог-організатор культурно-дозвілєвої діяльності.*

Магістр:

Освітня програма: *«Культурологія, культурне розмаїття та розвиток громади».*

Кваліфікація: *магістр культурології, викладач ВНЗ.*

Аспірантура:

Освітня програма: *«Культурологія».*

Кваліфікація: *PhD ступеня доктора філософії*

Сфера діяльності фахівця з культурології: *заклади культури та мистецтв (театри, концертні організації, музеї, бібліотеки, кіностудії та клубні заклади); освітні установи; державні органи управління; органи місцевого та регіонального самоврядування; громадські організації; засоби масової комунікації.*

Можливість займати посади: *керівника державних установ культури і мистецтв; організатора культурно-масових заходів; екскурсовода; аніматора; сценариста; експерта з оцінки культурних цінностей та збереження культурної спадщини; консультанта зі створення індивідуального та колективного іміджу; наукового співробітника музею; організатора культурних проєктів (фестивалів, виставок, конкурсів, міжнародного культурного співробітництва); викладача культурологічних дисциплін; висвітлювача культурних подій в ЗМІ та соціальних мережах.*

Контактні телефони та e-mail: Адреса: вулиця Преображенська, 6, Київ, 02000

Приймальна комісія: +380-96-743-74-43; <https://www.facebook.com/vstupnykMDU>

Кафедра: +380-50-582-41-87; +380-50-016-72-17, csia@mdu.in.ua

Деталі про вступ на офіційному сайті: <http://mdu.in.ua/>

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК

МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ФІЛОСОФІЯ, КУЛЬТУРОЛОГІЯ, СОЦІОЛОГІЯ
ВИПУСК 26

Редакційна колегія серії:

Відповідальний редактор – д. культурології, проф. Ю. С. Сабадаш
Заступник відповідального редактора – д. соц. н., проф. Н. І. Глебова
Відповідальний секретар – к. і. н., доц. О.О.Демідко
Редактор англійських текстів – ст. викладач Ю. С. Золотько

Засновник Маріупольський державний університет
02000, м. Київ, вулиця Преображенська, 6
тел: +380-50-016-72-17 e-mail:
visnykculturology@mdu.in.ua
Web-page: www.visnyk-culturology.mdu.in.ua

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації.
(Серія КВ №17804-6654Р від 24.05.2011)
Тираж 100 примірників.

Видавничий центр МДУ

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК №4930 від 07.07.2015

© МДУ, 2023